

Захарійчук М. Д., Мовчун А. І.

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 4 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Умовні позначення:

 — тема уроку;

 — робота в парах,
читання діалогів;

 — робота в групах;

 — завдання на вибір;

  — вивчити
напам'ять;

 — завдання підвищеної
складності;

 — словник;

 — домашнє завдання;

 — ознайомитись;

— урок розвитку писемного
мовлення.

Герб

Прапор

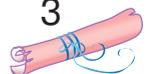
ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *М. Вербицького*
Слова *П. Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Як хліб ...

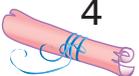
Я так люблю, я так люблю тебе,
Моя співуча українська мово!
В тобі шумить Полісся голубе,
І дужі хвилі гомонять Дніпрові.

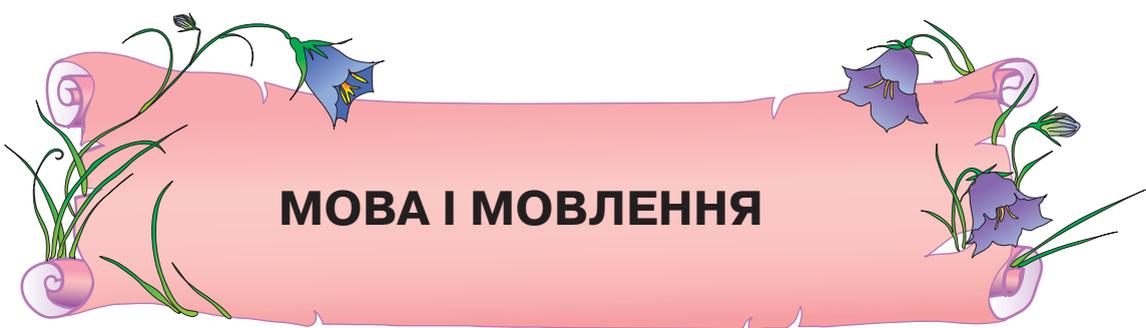
В тобі живе Карпатська височінь,
Що манить у незвідане майбутнє,
І степова безкрая широчінь,
І Кобзарева дума незабутня!

Ти, рідна мово, чиста, як роса,
Цілюща й невичерпна, як криниця.
Святине наша, гордість і краса,
Ти — розуму народного скарбниця!

Як легко йти з тобою по землі
І підставлять вітрам лице відкрите!
Для мене ти — як і насущний хліб,
Без тебе я не зміг би в світі жити.

Григорій Столярчук

МОВА І МОВЛЕННЯ

Мова — жива скарбниця історії народу

1. Прочитайте вірш Миколи Сомы. Вивчіть напам'ять.

І кажуть мудрі: «Мова — це людина».

У мови є і серце, і уста,

І є ім'я красиве — Україна.

- Спишіть текст із пам'яті. Складіть кілька речень про важливість мови за змістом прочитаного вірша та вірша Григорія Столярчука «Як хліб...» (с. 4).

2. Прочитайте текст. Перекажіть.

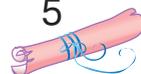
Мова — то давній витвір людини. Завдяки слову ми розуміємо одне одного. Без слова не було б ні книжки, ні пісні. **За допомогою мови творяться великі дива на Землі.** Відберіть у людини мову, і людина здичавіє.

Кожна мова по-своєму прекрасна. Вона, мов неповторний самоцвіт, має своє звучання, свою важливість, власну наповненість і красу. Серед інших мов українська мова виблискує своїм багатством, красою й пісенністю (За Іваном Цюпою).

- Складіть і запишіть 2–3 речення про те, як ви розумієте зміст виділеного речення.
- Доберіть прикметники до слова *мова*. Запишіть. Розберіть їх за будовою.

3. Прочитайте текст. Перекажіть.

Без мови немає ні народу, ні держави. Без мови немає людини, як без сонця — повітря й води.

Вона допомагає нам жити в сучасному світі й розповідає, як раніше жили люди.

Мова зберегла слова з минулих століть. Вона розповідає про княжі часи, про життя запорозьких козаків і наших прадідів, які захищали рідну землю від нападників.

У мову, як у скарбницю, народ складає й своє давнє життя, і свої мрії. Кожне слово — це свідок певних подій, що їх пережив і переживає народ.

Тож рідна мова — це один із найкоштовніших скарбів народу. Її потрібно оберігати й примножувати (*За Євгенією Ясельною*).

- Складіть і запишіть текст-розповідь на тему «Мова — жива скарбниця історії народу» за змістом вправ 2 і 3.
- Доберіть спільнокореневі слова до слова *мова*.

Спілкуймося красиво!

Прислів'я прикрашають мовлення. Чимало їх складено про значущість мови: *Хто мови своєї цурається, той сам себе стидається. Пташку пізнають по пір'ю, а людину — по мові. Не кидай слів на вітер. Гостре словечко колє сердечко. Лагідні слова й камінь крушать.*

- Розкрийте зміст прислів'їв. Спишіть 2 прислів'я (*на вибір*).

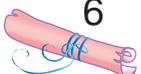
4. Доберіть вірш про мову. Запишіть.

Розвиток мови. Старі та нові слова

5. Прочитайте текст. Перекажіть.

Український народ творив свою мову впродовж віків. Словниковий склад мови постійно змінюється. Одні слова зникають із мови, а інші — з'являються. Поява нової техніки, удосконалення побуту, розвиток науки й культури вимагає нових назв. Так, із розвитком науки про кос-

мос виникли нові слова: *космонавт, космодром, ракета, супутник, аеродром.*

аеродром

У наші дні активно поповнюється словник бізнесу, комерції і комунікаційних технологій: *бізнесмен, комп'ютер, Інтернет, акція, меценат, спонсор, приватизація.* Так з'являються **нові слова**.

Із зникненням тих чи інших предметів побуту й знарядь праці їх назви вживаються мало й рідко. Вони стають **застарілими**. Наприклад, *боярин, бунчужний, валяг, гетьман, вої (воїни), ланіти (щоки).*

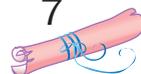
Отже, у мові є старі й нові слова. Вони відображають усі зміни, що відбуваються в житті людей.

- Напишіть коротку розповідь на тему «Як народжуються нові слова» за змістом прочитаного вами тексту (6–7 речень).

6. Прочитайте тексти. Визначте їх теми.

1. Неподалік від найдавнішого в країні залізничного вокзалу зберігся дивний старовинний будинок. Над його охайним фасадом видніється зелено-мідний купол. Він нагадує обсерваторію — місце, де астрономи спостерігають за космосом. У будинку зібралося багато гостей. Усі принесли подарунки: новенький глобус, енциклопедію про космос, маленьку копію ракети й марсоходу, а також космічну станцію та мапу зоряного неба. А ще очікував, щоб його розпакували, справжній телескоп (За Юрієм Горбачевським).

2. У всіх кінцях Києва калатали в біла*. Скликали на Княжу гору всіх жителів града**, Подолу, Оболонської слободи. **З ранку до Княжої гори йшли люди.** І вже тут дізнавалися новину. Княгиня Ольга скликає киян і всіх людей на велике віче. Велику думу думатиме княгиня зі своїм народом (За Раїсою Іванченко).

Б *Бйло* — давній сигнальний інструмент, виготовлений із дерева або заліза, який використовувався замість дзвонів для оповіщення.

Г *Град* — місто.

- Зіставте тексти. Який текст, на вашу думку, розповідає про минулі княжі часи, а який — про наші дні? Які слова допомогли вам це визначити?
- Випишіть спочатку нові слова, а потім старі.
- Випишіть із другого тексту виділене речення. Складіть його схему. Підкресліть головні й другорядні члени речення.

7. Прочитайте вислови про мову.

Мова — це глибина тисячоліть (*Микита Шумило*). Чужу мову можна вивчити за шість років, а свою треба вчити все життя (*Вольтер*). Світ починався зі слова, й Україна починалася зі слова (*Ярема Гоян*).

- Поясніть, як ви їх розумієте. Спишіть. Вивчіть напам'ять вислів, який вам найбільше сподобався.

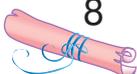
8. Прочитайте слова.

Телевізор, новини, екран, республіка, зображення, мультфільми, гарба (віз), кошовий, рало (плуг), правиця (права рука), курінний, воєвода, процесор, клавіші, шатро, вечорниці, смартфон, термометр, дискотека, сцена, мелодія, декорація, аршин, земство, слайд, революція.

республіка

революція

- Спишіть спочатку нові слова, які активно вживаються в сучасному мовленні, а потім старі, що вже не використовуються або вживаються рідко. Складіть 3 речення з новими й старими словами (*на вибір*).

Культура мовлення та спілкування

9. Прочитайте текст.

Наша мова щодня й щохвилини забруднюється суржиком. Суржик — це мішана мова, пересипана чужими або штучно створеними словами та зворотами з чужих мовних елементів.

Часто чуємо постне масло, рослинні масла замість **олія, рослинні олії**, грецькі горіхи, тобто **волоські горіхи**, переносиця, тобто **перенісся**, сулав замість **суглоб** та ін.

Мовленнєві помилки стосуються, як правило, наголошування, вимови й точності вживання слів і словосполучень, відмінювання та побудови фраз (*За Світланою Ярмоленко*).

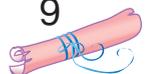
- Випишіть із тексту слова та словосполучення, які вживаються правильно. Складіть із ними речення (*усно*).

Спілкуймося красиво!

В українському мовному етикеті передбачені репліки-відповіді на подяку. Їх вибір залежить від того, за що дякують. Якщо за їстівне, то відповідають: *на здоров'я, їжте на здоров'я*. Якщо дякують за якусь річ, то відповідають: *носить (зносить) здорові (-а, -ий)*. Однак поширена відповідь на подяку — *прошу й будь ласка*.

10. Прочитайте текст.

Спілкування — це одна з основних потреб людини. Спілкуючись, ми потрапляємо в ситуації, коли потрібно попросити вибачення або пробачити інших. Правила мовленнєвого етикету пропонують у цих ситуаціях уживати слова вибачення: *вибачте, прошу вибачення, перепрощую, пробачте мені*. Той, у кого попросили вибачення,

уживає такі слова: *не переймайтеся, не хвилюйтеся, прошу, усе нормально.*

Уміння чемно відмовитися чи погодитися — теж мистецтво спілкування. Невміння делікатно відмовитися може образити людину. У ситуації відмови користуються висловами: *дякую, але я сьогодні маю інші справи; спасибі, але наступним разом; вибачте, але я, на жаль, не зможу.* Якщо ж погоджуємося з чимось, то використовуємо такі вислови: *я із задоволенням приймаю Вашу пропозицію; щиро дякую; мені приємно, що я теж можу бути корисним; з радістю, з дорогою душею, охоче.*

Культури спілкування треба дотримуватись і в мережі Інтернет.

- Доберіть і запишіть вислови до мовленнєвих ситуацій, користуючись вправою 10 та рубрикою «Спілкуймося красно!» на с. 9.
  - Вам потрібно відмовитися від запрошення прийти на зустріч.
  - Вам потрібно попросити вибачення і вибачити.
  - Вам потрібно прийняти запрошення.

11. Прочитайте слова ввічливості.

До побачення, перепрошую, щиро вітаю, дуже прошу.

- Складіть речення з цими словами. У якій ситуації їх використовують?

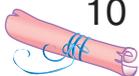

12. Складіть записку матері, використовуючи слова ввічливості.

будь ласка

Вибач, дуже прошу, дякую, будь ласка.

до побачення

ТЕКСТ

Тема, основна думка, заголовок тексту

13. Прочитайте.

Уранці Оля виглянула у вікно й не впізнала побаченого.

Зелене листя на деревах змінилося на жовте, оранжеве й навіть коричневе. Сонце за вікном не світило так яскраво. Удень Оля пішла до парку. Осінь розмалювала його всіма барвами. **Дівчинка йшла килимом із різнобарвних листочків.** Вона набрала повний об'єм жовтогарячих і червоних листків, підкинула їх угору. Листочки закружляли у вальсі з вітерцем.

вранці

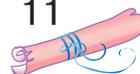
вдень

Чудова золота осінь! (За Марією Солтис-Смирноюю).

- Доведіть, що прочитане є текстом. Прочитайте зачин і кінцівку. Доберіть заголовок. З основної частини випишіть речення зі словами *Оля, вона, дівчинка*, за допомогою яких автор уник повторів.
- Підкресліть головні та другорядні члени у виділеному реченні.

14. Прочитайте.

У маленькому місті дуже любили театр. Афіші сповіщали про нову прем'єру*. Люди чекали нової вистави. Наставав омріяний день. Мешканці міста одягали найкраще вбрання і йшли до театру.

Юрко взяв із кошика солодку ягоду малини й проковтнув. Ягода була дуже соковита.

Дорогою чоловіки купували квіти. Люди зустрічали знайомих і разом ішли на виставу. Театр виблискував урочистою красою. Усі чекали початку спектаклю (*За Гурамом Петріашвілі*).

П *Прем'єра* — перша вистава п'єси в театрі, перший показ естрадної, концертної або циркової програми.

- Чи можна назвати прочитане текстом? Визначте тему тексту. Спишіть, вилучивши речення, які не стосуються теми тексту.
- Згадайте, що ми називаємо *текстом*, *темою* й *основною думкою тексту*.

15. Прочитайте заголовки.

Солодкі ягоди. День театру. Парк восени.

- Який із цих заголовків стосується змісту тексту вправі 13, а який — вправі 14? Складіть і запишіть текст, заголовком якого є виділене речення.

16. Складіть і запишіть текст на тему «Моя допомога в сім'ї».

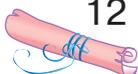

Тема, основна думка в текстах — розповідях, описах, міркуваннях

17. Прочитайте текст. Перекажіть.

Восени сонечка ховаються на узліссі або під горою, за великим камінням. Буває, що вони зимують у всіх на виду — на стовбурі дерева або на телеграфному стовпі. Їх поливає дощ, засипає сніг. Щоб

восені́

не замерзнути, вони ще з осені втрачають воду, підсихають і засинають до весни.

Сонечко — корисна комаха. Вона знищує ненажерливу попелицю* (За Ніною Ковпак).

П *Попеліця (тля)* — дрібна комаха, шкідник кімнатних і садових рослин.

- Який це тип тексту (розповідь, опис, міркування)? Визначте тему й мету тексту-розповіді. Доберіть до тексту заголовки.
- Спишіть речення, які допомагають визначити основну думку тексту.

18. Прочитайте текст.

Яка це яскрава комашка — сонечко! Крильця в неї червоні з чорними цятками, а підкрильця — прозорі, чорного кольору. Сонечка є не тільки червоного кольору, а й жовтогарячого. На спині в комашки бувають чорні краплини, коми, тире, а то й буква «М». Є й такі, що вкриті химерним орнаментом. Шість чорненьких лапок сонечка дуже швидкі. У цієї красивої комашки великий апетит! Вона поїдає багато шкідливих попелиць (З «Довідника школяра»).

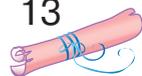

- Який це тип тексту? Яка його тема й мета? Доберіть до тексту заголовки. Запишіть його.
- Випишіть із тексту речення, у яких описано комашку.

19. Прочитайте текст.

На листочок примостилася маленька комашка. Це — сонечко. Не поспішай її знищувати!

По-перше, це дуже гарна комашка, а по-друге, — корисна. На мою думку, це одна з тих комах, яка бореться

з шкідниками садів і городів. Протягом свого життя сонечко поїдає тисячі попелиць! Щоб урятувати врожай від ненажерливої попелиці, сонечка часто летять на кілька кілометрів.

Пам'ятайте, що ці кольорові комахки допоможуть нам позбутися шкідників. Піклуйтеся про сонечок, і вони не залишаться в боргу (З «Довідника школяра»).

- Доведіть, що це текст-міркування. Яка його тема й основна думка? Доберіть до тексту заголовки.
- Випишіть із тексту речення-докази. Підкресліть слова, які вживаються в текстах-міркуваннях.

20. Складіть текст-опис метелика. Складіть текст-міркування на тему «Бджілка — корисна комаха» (вибір власний).

Засоби зв'язку речень у тексті

21. Прочитайте текст.

Сьогодні Славка запросили на день народження. Сусідській дівчинці Маринці виповнилося десять років. Маринка запросила друзів і однокласників. Славко купив букет квітів і вивчив вітальний вірш напам'ять. Славко також узяв величезну книжку «Енциклопедія для дівчаток» у подарунок Маринці.

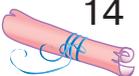
Маринка радо зустріла Славка (За Оксаною Радущинською).

- Спишіть текст, замінюючи слова, які повторюються, словами з довідки.

Довідка: іменинниця, він, хлопчик, дівчинці, вона, товариша.

- Як змінився текст?

напам'ять

Речення в тексті зв'язуються за змістом. Щоб уникнути повторення тих самих слів, потрібно використовувати слова-синоніми, споріднені слова, сполучники.

Для зв'язку речень у тексті також використовують такі слова: *тоді, спочатку, потім, цей, ця, це, ці, він, вона, воно, вони.*

22. Прочитайте текст.

Марусі на її десятиліття подарували маленький рожевий ноутбук*. Він став для **Марусі** найкращим другом. **Він** зберігав маленькі таємниці дівчинки, веселі листи до подружок, допомагав «блукати» в Інтернеті. А там стільки цікавого й корисного! З Інтернету **Маруся** дізнавалася про нашу планету, про життя інших народів, а також про підводний світ і космос. **Маруся** подорожувала невідомими горами, морями, ріками й степами — відкривала стільки таємниць! (За Яною Мазур).

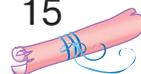

Н Ноутбук — невеликий персональний комп'ютер.

- Який це текст? Яка його тема й основна думка? Доберіть до тексту заголовки.
- Спишіть текст, уникаючи повторів виділених слів. Підкресліть слова, які зв'язують речення в тексті.

23. Прочитайте «розсіпані» рядки з вірша Вадима Скомаровського.

Де не взявся **вітерець**,
Заходився біля **хати**
Листя те, що **натрусив**

Непосидько-пустунець,
Уночі з колючих **слив**.
Жовте листя **підмітати**;

- Упорядкуйте рядки вірша так, щоб римувалися виділені слова. Запишіть. Доберіть заголовок.
- Доберіть антонім до підкресленого слова. Складіть і запишіть із ними речення.

24. Складіть і запишіть текст-розповідь на тему «Ростуть кульбабки в лузі». Використайте слова *тоді, потім, спочатку, вона, вони* для зв'язку речень.

Поділ тексту на частини. План тексту

25. Прочитайте текст.

Я взяв кілька різних кленових листочків і зв'язав їх у пучечок. На довгих хвостиках вони розлягалися в різні боки. Букет!

— Що це? — запитав у Сергійка.

— О-о-сінь! — упевнено відповів онук.

— Правильно! Ось яка вона, наша щира золота господиня!

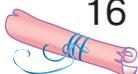
На підтвердження цих слів подув лагідний вітерець. На плечі знову посипалися десятки кольорових листків. Вони злітали й падали під ноги барвистим килимом (За Петром Керанчуком).

- Випишіть кінцівку тексту, використовуючи слова: *спочатку, потім, тоді* для зв'язку речень.

26. Прочитайте текст. Перекажіть.

Жив на світі чоловік. Звали його Рік. Було в нього чотири доньки: Зима, Весна, Літо й

ВЛІТКУ

Весна була весела, гомінка й грайлива. Коли вона приходила, співали пісні струмочки, річечки та джерельця. Цвіли перші квіточки.

Літо вирувало, співало й купалося з гомінкими дітками в ставках, у річках. Пахла липа та акація. Дозрівали овочі, фрукти, ягоди.

Осінь позолотила й обірвала листочки. Вигнала пташок до вирію. Загнала комашок у щілинки. Принесла ранкові приморозки та тумани.

Прийшла Зима і накрила все своєю сніговою ковдрою. Замело, засніжило, заморозило. Тепер усе спатиме й чекатиме Весну.

От і настав кінець моїй казочці (*За Петром Керанчуком*).

- Визначте кількість абзаців у тексті. Складіть і запишіть план тексту за допомогою питальних або розповідних речень.
- Запишіть відповідь на 2 пункти складеного вами плану (*вибір власний*).

27. Прочитайте план тексту.

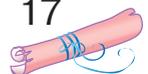
План

1. Білі шапки на ялинах.
2. Приліт шишкарів.
3. Смачний сніданок.

- Складіть і запишіть текст, користуючись запропонованим планом. До складеного тексту доберіть заголовок.

28. Складіть і запишіть текст-розповідь на тему «Дари лісу» за складеним вами планом.

Складання запитань і відповідей на задану тему

29. Прочитайте українську дитячу пісню.

— Ой, місяцю, місяченьку, срібнолиций стороженьку!
Що ... ти?

— Сторожу я в тиху нічку гай і поле, луг і річку, і людські хати.

— Ой, місяцю, місяченьку, срібнолиций стороженьку!
Хто є в тих ... ?

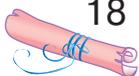
— У хатах сплять діти в колисаночках, сон цілує їх по очах, водить мрії в снах.

— Ой, місяцю, місяченьку, срібнолиций стороженьку!
Про що ... ті?

— Мрії ті про край єдиний, про майбутнє України.

- Прочитайте відповіді на запитання. На їх основі відновіть питальні речення. Запишіть відновлені речення.
- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Текст-міркування: твердження, докази, висновки

30. Прочитайте текст.

Техніка полегшує життя людини.

Звичайно, вона допомагає кожному. Твоїй матері — по-ратися по господарству. Що було б, якби не було пральних машин, холодильників, електричних і газових плит? На мою думку, техніка виконує багато важкої роботи. Адже, якби не було трактора, комбайна, автомобіля, підйомного крана, — усе потрібно було б робити вручну. Усю техніку створила сама людина. Це витвір її розуму.

Отже, без людини не було б техніки. Потрібно вчитися, отримувати знання, щоб створювати цікаве й корисне (За Лідією Андрієць).

• Визначте кількість абзаців у тексті.

Перше речення — це **твердження**. Другий абзац тексту — **доказ, доведення**. Останній абзац — **висновок**.

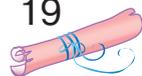
Слова *звичайно*, *по-перше*, а також сполучення слів *я підтримую*, *я не підтримую*, *я вважаю*, *переконаний*, *на мою думку* та інші використовують у доведенні. Слова *отже*, *таким чином*, *безумовно* використовують у висновку.

- Спишіть доведення. Підкресліть слова — назви техніки, що полегшує працю людини.

31. Прочитайте текст-міркування.

Чудова в бабусиному саду яблуня! Бабуся каже, що таких яблук ніде немає.

Я погоджуюся з бабусею. Дійсно, яблука в бабусиному саду чудові. Вони всю зиму лежать наче щойно з гілки. Великі, наліті, відкусиш — сік так і чвиркає. І жодного

червивого не буває, жодного гнилого. Мені здається, що ці яблука особливі, чарівні. І яблуня наче казкова. Але в казки я давно не вірю (За Сашком Дерманським).

- Визначте частини тексту-міркування. Випишіть слова та сполучення слів, які використані в доказах. Якої частини тексту-міркування не вистачає? Складіть і запишіть цю частину.

32. Прочитайте текст.

— Дідусю, навіщо ти саджаєш цю маленьку яблуньку? — питає Василько дідуса. — У нас такий великий сад!

— **Сад — то наше багатство.** Ти подивись... Ти послухай... Ти посмакуй... Ти вдихни повітря, — стиха сказав дідусь... (За Ніною Ковпак).

- Складіть і запишіть текст-міркування, твердженням якого є виділене речення. Використайте слова та сполучення слів, що вживаються в текстах-міркуваннях.

33. Прочитайте твердження «У народі кажуть, що бджілка — домашній лікар». Складіть текст-міркування, початком якого є подане твердження.

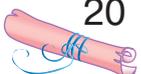

34. Прочитайте вірш Галини Кирпи.

Маленький лискучий жолудь
лягає в холодну землю,
вкривається ковдрою з листя,
а потім знімає шапку
і починає рости.

- Прочитайте, за яких умов жолудь почне рости.
- Прочитайте твердження «Маленький лискучий жолудь стане могутнім дубом». Складіть за змістом вірша речення-доведення, використовуючи слова *по-перше*, *по-друге*, *спочатку*, *потім*. Запишіть.

35. Прочитайте текст-розповідь.

Дуб — незвичайне дерево. Це довговічна рослина. Він живе до двох тисяч років. Деревина дуба особливо міцна. Вона цінується в столярних роботах. Його кора, гілки й листя використовуються в медицині. Настоянка з кори дуба вбиває шкідливі мікроби, лікує опіки, запалення, а жолудями харчуються тварини й птахи (З «Дитячої енциклопедії»).

- Переробіть текст-розповідь на текст-міркування, твердженням якого є перше речення. Дотримуйтеся структури тексту-міркування.

36. Прочитайте прислів'я.

Хто спортом займається, той сил набирається.

- Складіть текст-міркування, твердженням якого є прочитане прислів'я.

37. Складіть текст-міркування, початком якого є твердження «Птахи — окраса нашої землі».

38. Прочитайте загадку.

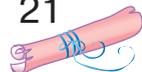
Із малої цибулини
Виріс весняної днини.
Весь червоний — гордий пан.
Не козак це, а ... .

- Зробіть звуко-буквений аналіз слова-відгадки.
- Складіть текст-опис тюльпана, користуючись планом.

План

1. Яке стебло квітки?
2. Якої форми листки тюльпана?
3. Якого кольору бувають тюльпани?
4. Які пелюстки квітки?

39. Прочитайте текст.

Тюльпани — вишукані різнобарвні квіти, що є прикрасою квітників. Милуватися красою тюльпанів можна не тільки весною, а й узимку. Спитаєте, як? Дуже просто. Посадіть тюльпани в себе в кімнаті!

взімку

щотіжня

температу́ра

Прочитайте інструкцію, як це зробити.

1. Візьміть горщик середньої величини.
2. Наповніть його землею.
3. У ґрунт посадіть цибулинку тюльпана.
4. Поливайте її щотижня водою, температура якої не більше $+9\text{ }^{\circ}\text{C}$ (З книжки «Корисні поради»).

- Переробіть речення інструкції, використовуючи слова *спочатку, потім, тепер, тоді*. Запишіть перероблений текст.

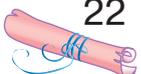
40. Розгляньте малюнки.

- Назвіть квіти, які розцвітають весною, а які — восени.
- Складіть текст-розповідь на тему «Весняний букет для мами», описуючи квіти, які ви вибрали.

41. Складіть текст-опис улюбленої осінньої квіткі.

Художній і науково-популярний тексти-описи

42. Прочитайте вірш Любові Пшеничної.

— Купіть мені люстерко, — прохає ворона. —
Може, я не сіра? Може, я червона?
Може, я зелена, як листя на клені?
Хіба не бувають ворони зелені?
— Навіщо люстерко, — дивується слон. —
Могла б подивитись на інших ворон.

- Який це текст? Які в ньому є речення за інтонацією? Випишіть питальні, прочитайте розповідні речення. Розкажіть, що ви знаєте про ворону.

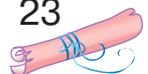
43. Прочитайте та порівняйте тексти.

1. Вóрон величиною, як великий півень, — майже п'ятдесят сантиметрів. Гніздо будує на висоті від чотирьох до двадцяти п'яти метрів від землі. Тримуються птахи тільки парами. У кладці зазвичай від трьох до семи яєць. У квітні вилуплюються пташенята, а в травні вони вже можуть літати. Максимальна тривалість життя чорного ворона до сімдесяти п'яти років (З «Енциклопедії символів» Дженифера Купера).

2. Високо на дереві сидів ворон. Чи можна назвати його гарним? Одноманітний чорний колір із синюватим металевим відтінком. Блискуче, як антрацит, пір'я, усевидюще чорне око, могутні пазурі на лапах. Величезний, міцний, як долото, дзьоб. Рухлива голова. Зір у ворона гострий, слух відмінний. Ворон добре переносить як холод, так і спеку (За Веллом Клінгером).

- Який з текстів-описів є науково-популярним? Спишіть художній текст-опис. Підкресліть слова, характерні для художнього тексту-опису.

44. Прочитайте сполучення слів.

Довге тіло; крила до двадцяти двох сантиметрів; заокруглений темно-сірий хвіст довжиною вісімнадцять сантиметрів, оперення з темною поперечною смугою; весняний, веселий ліс, дзьоб чорний, лапи короткі, відкладає до двадцяти яєць; ніжне листя, підкладає яйця в гнізда очеретянки, вільшанки, щеврика, кропив'янки; знищує багато волохатої гусені; за годину з'їдає до ста гусениць; відлітає у вирій; невтомна трудівниця, прилітає ранньої весни; дарує всім гучне «ку-ку»; живе у лісах, парках, садах.

- Складіть художній текст-опис птаха, ознаки якого ви прочитали. Використовуйте слова та сполучення слів, характерні для такого тексту. Запишіть.
- Складіть науково-популярний текст-опис птаха, ознаки якого ви прочитали. Використовуйте слова та сполучення слів, характерні для такого тексту. Запишіть.

45. Спишіть науково-популярний текст-опис із вправи 43. Підкресліть слова, характерні для науково-популярного тексту-опису.

Замітка в газету

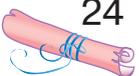
46. Прочитайте текст.

В осінньому парку чудово, неначе в казці!

— Погляньте, яка золота осіння пора, — сказала вчителька. — Зараз ми пограємо в гру «Частини мови докола нас». Назвіть слова, які називають предмети докола нас, тобто іменники.

— Сонце, небо, дерева, куці, листочки ... — діти дружно називали іменники.

— Тепле, лагідне, синє, хмарне, холодне, пожовклі, сумні... — учні вказували на ознаки цих предметів — прикметники.

— Летять, кружляють, танцюють, не гріє, світить, падають... — школярі запропонували слова, які вказують на дії цих предметів, — дієслова.

— Молодці. Прийдемо в клас і напишемо **замітку** в шкільну газету про те, що ми бачили в осінньому парку.

Замітка — коротке повідомлення, допис у газету про якусь подію, що може зацікавити читачів. Текст замітки має бути стислим, точним, правдивим: що, де, коли та з ким відбулося. Замітка містить ставлення автора до того, про що він пише.

- Під час роботи над заміткою користуйтеся такими порадами:
  - доберіть тему замітки й назву (заголовки);
  - продумайте послідовність викладу думок, складіть план;
  - звірте дати, назви, цифри, прізвища;
  - розповідайте про найважливіше чи про те, що цікаве;
  - висловіть власне ставлення до того, про що розповідаєте;
  - підпишіть замітку (напишіть своє ім'я та прізвище).

47. Прочитайте текст.

У Києві є Державний музей іграшок. Тут я побачив майже 600 ляльок! А в Музеї циркового мистецтва зібрано перші афіші, гардероб* артистів, рідкісні фотографії з автографами. Дуже цікаво в Музеї води! Однак найбільше мене вразив Музей хліба.

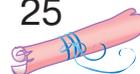
гардероб

Державний музей іграшок.
м. Київ

Музей циркового мистецтва.
м. Київ

Г Гардероб — одяг людини.

- Чи можна цей текст назвати заміткою? Про які поради щодо написання замітки забув автор. Запишіть.
- У якому музеї може бути предмет, назва якого записана в рамці?

ГВИНТІВКА

48. Прочитайте замітку, яку написав відвідувач Музею хліба.

Учора я відвідав Музей хліба. Це унікальний музей! У ньому зібрано понад дві тисячі експонатів. Тут є майже двісті різновидів хліба, понад сто п'ятдесят короваїв із різних куточків України. Є в музеї навіть космічний хліб. Нам розказали, що цей спеціальний розділ допомогли створити космонавти родом з України Віталій Жолобов і Павло Попович. У музеї нас ознайомили з національним хлібом із різних країн світу.

Я отримав незабутні враження від побаченого й почутого.

Андрій Семеренко, учень 4 класу

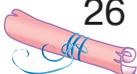

Музей хліба. м. Київ

- Проаналізуйте зміст замітки. Спишіть. Підкресліть речення, у якому автор замітки висловив власне ставлення до побаченого. Доберіть заголовок до замітки.

49. Напишіть замітку про подію, що вам запам'яталася.

РЕЧЕННЯ

Речення за метою висловлювання та інтонацією. Повторення вивченого

50. Розгляньте таблицю «Види речень».

Речення за метою висловлювання	Речення за інтонацією	
	неокличні	окличні
Розповідні (про щось розповідають, повідомляють)	Ліс зустрів нас дзвінкими пташиними голосами.	Ліс зустрів нас дзвінкими пташиними голосами!
Питальні (про щось запитують)	Чи милувався (милувалася) ти красою осіннього лісу?	Чи милувався (милувалася) ти красою осіннього лісу?!
Спонукальні (спонукають до дії: просять, радять, наказують, застерігають, закликають)	Шануймо працю людей.	Шануймо працю людей!

- Згадайте, які є види речень за метою висловлювання.
- Які почуття висловлюємо окличними реченнями? Які розділові знаки ставимо в кінці речень?

51. Прочитайте текст. Дотримуйтеся потрібної інтонації.

Ми відпочиваємо на лісовій галявині. Усі їдять солодкі кавуни. На траві з'явилася акуратно складена купка шкаралупи. Хтось із дітей поглядає на куц. Он туди її можна викинути.

Схаменіться, подумайте, що ви збираєтеся робити! Хіба вам не буде соромно?

Ми беремо шкаралупу й закопуємо її в землю. Для землі шкаралупа дуже корисна.

Будьмо чесні перед своєю совістю! (За Василем Сухомлинським).

- Згрупуйте (усно) речення за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні. Спишіть виділені речення, підкресліть головні й другорядні члени речення.
- Випишіть спонукальні речення. Прочитайте виразно окличні речення. Поясніть написання розділових знаків у кінці речень.

52. Прочитайте текст. Перекажіть.

ЗВИЧАЙНЕ ДИВО

Весняний дощ усю ніч цілував вишеньку теплими краплями в пуп'янки цвіту. І на ранок вона розцвіла! Здивований вітерець увесь день крутився біля неї. Він розправляв їй білі пелюстки й зелені листочки! Про це звичайне диво радісно загули бджоли. Молодий спориш задивився на юну красу. Він і сам перетворився на зелений оксамит (За Володимиром Думанським).

- Спишіть текст. Підкресліть окличні речення. Підкресліть слова, ужиті в переносному значенні.

53. Складіть за змістом вправи 52 по 2 питальних і спонукальних речення.

Головні та другорядні члени речення

54. Прочитайте текст. Дайте йому назву.

Стомлене сонечко повільно зачиняє за собою золоту браму. Його ще бачать пташки з верховіть дерев. А це що за щебетання чути у дворі? Це ластів'ята повертаються до свого гнізда. Вони сідають на вишневу гілку.

Прилітає ластівка. Вона віддає поживу одному, потім другому. Раптом старшеньке з них кинулося назустріч матері. Воно з'їло не свою порцію.

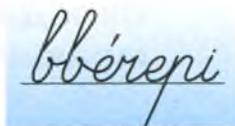
Удруге й утретє ластівка віддає поживу меншому, щоб провчити нетерплячого (За Іваном Складаним).

- Установіть за допомогою питань зв'язок слів у першому реченні. Випишіть із першого абзацу основу речень (підмет і присудок).
- Спишіть другий абзац тексту. Підкресліть головні та другорядні члени речення. Пригадайте, на які питання відповідають підмет і присудок.

55. Прочитайте текст. Визначте його тему. Назвіть зачин, основну частину й кінцівку тексту. Доберіть заголовок.

Уперше я побачив цю дику кізоньку ввечері пізньої осені. Уже давно люди помітили її на Лісовому масиві в Києві. Я подумки називав кізку Зірочкою.

Настали холоди. Кізка з'являлася все рідше. Зірочка щипала приморожене зелене листя. На сліпучо-білому тлі вона скидалася на клубочок рудого полум'я.

Потім прийшов грудень. Лісова гостя не з'являлася ні на клумбі, ні біля будинків.

Де ти, Зірочко? (За Іваном Складаним).

- Випишіть із тексту ті речення, які відповідають поданим схемам.

1. _____ .
2. _____ ... ..
3. ... _____ .

56. Прочитайте прислів'я. Поясніть їх зміст.

1. Добра праця ніколи не пропадає. 2. Праця людину годує. 3. Бджола летить на всякий цвіт. 4. Бджола у два вулики мед не носить.

- Спишіть друге й третє прислів'я. Підкресліть підмет і присудок.
- Установіть зв'язок слів у прислів'ях за зразком.

Зразок

Добра праця ніколи не пропадає.

(Що?) праця (що робить?) не пропадає; праця (яка?) добра; не пропадає (коли?) ніколи.

57. Спишіть перший абзац вправи 55. Установіть зв'язок слів у першому реченні. Підкресліть головні й другорядні члени речення.

Складання тексту-опису за змістом малюнка

58. Розгляньте малюнок.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Зв'язок слів у реченні

59. Прочитайте слова.

1. Слово, залізний, добре, відчиняти, двері.
2. Розум, на, дорога, валяється, не.
3. Знань, ми, чемності, і, навчаємося, у, дитинство.

- Складіть із запропонованих слів прислів'я. Змініть, де потрібно, форму слів. Запишіть.
- Підкресліть головні й другорядні члени речення в складених прислів'ях.

Слова в реченні зв'язуються за допомогою закінчень або закінчень і прийменників. Вони утворюють словосполучення: *прапор (який?) український, у небі (якому?) осінньому*. Питання в словосполученні ставимо від головного до залежного слова. Підмет і присудок не є словосполученням.

60. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Був ясний осінній день. У (повітря) (пливти) павутинки, а в (блакитне) небі летить ключ (журавлі). Пролетіли (журавель) над (село) і сіли недалеко від (ліс) на (земля).

Вони довго сиділи, немов радилися. Чому це (птах) радяться? Бо вони вирушають у далеку (дорога). Журавлі (летіти) у теплий, але чужий край. Бо батьківщина є там, де ти народився, зріс і почав літати (*За Василем Сухомлинським*).

- Доберіть до тексту заголовок.
- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Визначте, які слова зв'язуються тільки за допомогою закінчень, а які і закінчень, і прийменників. Підкресліть прийменники.

61. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

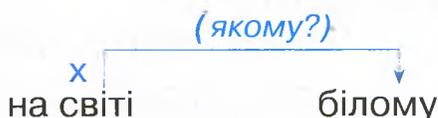
На (білий) світі; під (свіжий) снігом; подих (вітерець); укрит (земля); (жовтий) листя; подвір'я (школа); прийшов до (я); гектар (земля).

гектар

- Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки. Підкресліть словосполучення, у яких слова зв'язані за допомогою закінчень і прийменників. Визначте головне й залежне слово в словосполученнях за зразком.

Зразок

62. Установіть зв'язок слів у складених вами прислів'ях вправи 59.

Поширення речень словами та словосполученнями

63. Прочитайте текст.

Електричка виїхала з підземки метро й зупинилася на березі Дніпра. Дощ затарабанив у вікна вагона. Комфорт вагона й негоду розділяли скляні вікна та двері. Я стою біля дверей і дивлюся на вечірні вогні. Вони миготять за вікном. Дощові краплини вдаряються об шибку й розтікаються врізнобіч. Гра крапель зачаровує. Переді мною постало небо із зорями (За Іваном Складаним).

- Випишіть основу (підмет і присудок) із першого речення.
- Поширте підкреслені речення словами *швидко, яскраво, вечірнім, холодним, осінній, темно-синє, мерехтливими*. Запишіть.

64. Прочитайте текст, уставляючи слова.

У (яких?) ... краях гори вкриті (якими?) ... лісами. (Яке?) ... сонечко (як?) ... пестить усіх соньків. (Які?) ... вечори приносять (яку?) ... казку. У тій (якій?) ... країні жила (яка?) ... маленька дівчинка Марійка. Кожного ранку вона вибігала у (який?) ... садок. Там дівчинка віталася з (яким?) ... сонечком і квітами.

Їй чемно відповідали (які?) ... дзвіночки, (які?) ... троянди, (які?) ... ромашки, (які?) ... мальви, (які?) ... нагідки. Вони дуже любили (кого?) ... . Адже Марійка доглядала їх і піклувалася (про кого?) ... (За Оленою Погребняк).

- Спишіть текст, уставляючи слова. Зв'язати слова в речення вам допоможуть запитання.

65. Прочитайте текст. Розгляньте малюнок. Що ви знаєте про цю квітку?

Жила в горах маленька квіточка Едельвейска. Вона росла одна-однісінька серед великих **кам'яних** скель. Квіточка була красива.

До неї долітав тільки Вітер. Він дуже любив свою маленьку принцесу. Вітер співав Едельвейсці чарівних пісень. І її ніжні пелюсточки трепетали білими крильцями казкових пташенят.

Одного разу Вітер навчив і свою маленьку принцесу співати чарівних пісень. Він милувався її прекрасним голосом (За Анною Багряною).

- Складіть словосполучення, користуючись текстом і запитаннями.

Квіточка (яка?) ... ; любив (кого?) ... ; співав (кому?) ... ; пісень (яких?) ... ; милувався (чим?) ... .

- Визначте головні й залежні слова в складених словосполученнях.
- Спишіть другий абзац тексту. Підкресліть підмет і присудок у кожному реченні.

66. Складіть і запишіть речення за поданими схемами, використовуючи текст вправ 65.

1. _____ ... _____ .
2. ... _____ _____ ....
3. ... _____ _____ .

- Зробіть звуко-буквений аналіз виділеного слова у вправі 65.

Однорідні члени речення. Головні та другорядні однорідні члени речення

67. Прочитайте текст.

Жили собі в густому лісі дві білочки. Одна старанно працювала. Вона цілий день шукала горішки, гриби й жолуді. Працьовита білочка збирала та складала собі харчі на зиму. А друга любила гуляти. Вона цілими днями стридала, лякала пташок і свистіла на весь бір. А чого було журитися? Жолуді, шишки й гриби росли всюди. Гризне, скубне та й скаче собі весела білочка. Та ось прийшла зима...

- Випишіть із підкреслених речень слова, що перелічуються, разом із словом, якого вони стосуються, за зразком.

Зразок

Збирала (що?) жолуді, (що?) шишки й (що?) гриби.

- Згадайте, як називаємо члени речення, що стосуються одного й того самого слова й відповідають на одне й те саме питання.

Члени речення, що відносяться до одного й того самого слова й відповідають на одне й те саме питання, називаємо **однорідними**.

Однорідними можуть бути підмети, присудки й другорядні члени речення. *Наприклад:* Над дорогою стоять верби і тополі. Вітер гойдає й заколисує ніжні листочки. Дош і грози омивають їх теплими, лагідними струнами.

68. Прочитайте текст, уставляючи пропущені слова з довідки.

День був ... , пишним, гарячим. **Сонце заливало золотим маревом леваду, садок, верби та ...** . Десь далеко кувала зозуля. Її м'яке, гучне й ... кування було чути між свистом, щебетанням і ... птахів. Гаряче, ... повітря вливало в тіло силу, здоров'я і ... . Веселі голоси

птахів веселили серце й ... (За Іваном Нечуєм-Левицьким).

Довідка: Сонячний, городи, дзвінке, криком, спекотне, радість, душу.

- Спишіть текст, уставляючи слова з довідки, щоб продовжити ряд однорідних членів речення. Підкресліть однорідні члени речення. Доберіть заголовок до тексту.
- Установіть у виділеному реченні зв'язок однорідних членів із словом, до якого вони відносяться, за зразком.

Зразок

День був сонячним, пишним, гарячим.

69. Прочитайте текст.

У цьому лісі дружно жили **звірі**. Вони чимало працювали, готуючи на зиму **харчі**. Їхні діти допомагали їм і розважались. Та інколи малеча потрапляла в неприємні ситуації. То маленьке зайченя підверне лапку, то ведмедика бджоли покусують. І вирішила тоді стара мудра сова влаштувати лісову лікарню. Усі взялися до роботи. Білочки зібрали **лісові ягоди**. Їжачки й зайчики принесли трави. І лікарня запрацювала (За Євгенією Ясельною).

- Замініть виділені слова однорідними членами речення з довідки. Запишіть за зразком. Позначте однорідні підмети й присудки в підкреслених реченнях.

Довідка: зайчики, їжачки й білочки; жолуді, грибочки, шишки й листочки; зайченята, білченята, їжаченята; суницці, чорниці, ожину; звіробій, ромашку, полин, чебрець.

Зразок

На клумбі росли **квіти**.

На клумбі росли **айстри, півонії, хризантеми**.

70. Прочитайте текст.

Жила колись дівчинка. Її тато був лісником. Та почалася війна. Лісник пішов боронити рідний край.

Мама з донькою замість нього доглядали ліс. Якось вони потрапили під холодний березневий дощ. Дівчинка застудилася й занедужала. Мама її доглядала, лікувала різними травами.

Одного разу мама пішла до лісу, знайшла сухе дерево на паливо. Хотіла лісничиха зрубати стару, усохлу яблуню. Аж тут із нори джміль вилазить... (За Анатолієм Давидовим).

- Спишіть підкреслені речення. Підкресліть у них головні й другорядні члени речення. Визначте однорідні присудки.

Однорідні члени речення. Інтонації перелічування та протиставлення (кома, сполучники)

71. Прочитайте текст, уставляючи з довідки пропущені слова.

Сонечко пробилось крізь кучеряві і ... хмари. Його теплі й ... промінчики заграли на клумбі. А на ній аж засміялися чорнобривці, лілії, м'ята та мальви. Яскраві, але ... нагідки золотом укрили клумбу.

Довідка: радісні, ласкаві, низькі.

- Спишіть текст, доповніть його однорідними членами речення з довідки. Як з'єднуються однорідні члени речення?

Однорідні члени речення можуть з'єднуватися за допомогою інтонації та слів **і, й, ні, та, а, але, проте** та ін. Це **сполучники**.

Перед сполучниками **і, й**, що з'єднують два однорідні члени речення, кому не ставимо. Якщо ж ці сполучники повторюються, то кому потрібно ставити.

Перед сполучниками **а, але, проте** кому ставимо завжди.

72. Прочитайте текст.

Стало порожньо на осінніх полях і в лісах. Сонце світить яскраво, але вже не гріє. Вітер зриває яскраве листя з каштанів, кленів, осик і берізок. Польові квіти відцвіли й розсіяли своє насіння. На газонах і в садках ще милують око білі, рожеві, блідо-фіолетові, золотисто-червоні хризантеми.

Птахи готуються до відльоту в теплі краї. Лісові миші наповнюють нірки насінням, жолудями й горіхами (*За Костянтином Ушинським*).

- Випишіть із тексту речення з однорідними членами. Визначте, якими сполучниками вони з'єднані. Поясніть розділові знаки при однорідних членах речення.

Якщо однорідні члени речення з'єднані сполучниками **і, й, та** (у значенні **і**), то їх читають із перелічувальною інтонацією.

Якщо однорідні члени речення з'єднані сполучниками **а, але, проте, зате**, то їх читають з інтонацією протиставлення.

- Прочитайте речення з інтонацією перелічування, протиставлення. Підкресліть у них сполучники.

73. Прочитайте текст.

До зими готуються всі звірі та птахи. Першими в теплі краї відлітають ластівки граки соловейки жайворонки. Восени можна побачити ключі диких гусей качок лебедів, які летять на південь. Таких птахів називають перелітними. Галки ворони сороки тетеруки зимують удома.

Коли стає холодно, звірі ховаються в барлоги нори й дупла дерев. Їжаки ведмеді байбаки впадають у сплячку. Білки зимують у дуплах дерев. Вони ще з осені зібрали великий запас горіхів і шишок (*За Костянтином Ушинським*).

- Зробіть схеми речень другого абзацу за зразком. Визначте залежні слова від однорідних членів речення.

76. Прочитайте текст.

Другого дня пані Барталотті прокинулася й глянула на Конрадове ліжко навпроти. Воно було порожнє. Пані Барталотті перелякано схопилася з ліжка, помчала до вітальні й побачила хлопчика в кутку серед іграшок. Він уже вмився, причесався й тепер складав кубики.

Потім вони снідали. Конрад з'їв омлет, булочку з маслом і шинкою (*За Крістіне Нестлінґер*).

- Випишіть із тексту речення з однорідними членами. Поясніть розділові знаки.
- Визначте, яке речення відповідає поданій схемі.

_____ ... _____ , _____ й ... _____ ...

77. Прочитайте текст.

ЛІСОВА ГАЛЯВИНА

Четвертий клас вирушив на екскурсію до лісу. Сьогодні був **гарний** день! Весело світило сонечко. **Діти** зупинилися на галявині. На ній цвіли лісові квіти. Над ними кружляли у веселому танку **комахи**. **Дівчатка** замилювалися квітковим килимом із кульбабок. А **хлопчиків** зацікавив басовитий джміль. Він гудів і залазив у квіти (*За Євгенією Ясельною*).

- Спишіть текст, замінюючи виділені слова однорідними членами речення з довідки. У підкресленому реченні позначте однорідні присудки.

Довідка: теплий і сонячний; хлопчики й дівчатка; метелики, бджоли та джмелі; Оля й Мирослава; Бориса та Миколу.

78. Прочитайте слова.

1. Дома, посадила, і, поливала, зерно, ячмінне, жінка.
2. Квітка, виросла, з, нього, велика, чудова.
3. Квітці, у, жила, маленька, Дюймовочка, гарненька.

- Складіть речення з поданих слів, щоб вони відповідали наведеним нижче схемам. Підкресліть однорідні члени речення.

1. ... _____ і _____ ... .

2. ... _____ ... _____ .

3. ... _____ ... _____ .

79. Прочитайте уривки з віршів Тараса Шевченка.

* * *

1. Із-за лісу, з-за туману
Місяць впливає,
Червоніє, круглолиций,
Горить, а не сяє...

* * *

2. Вітер з гаєм розмовляє,
Шепче з осокою,
Пливе човен до Дунаю
Один за водою.

- Запишіть уривок 1 із пам'яті. Підкресліть однорідні члени речення. Укажіть (*усно*), які члени речення читаємо з інтонацією протиставлення.
- Випишіть однорідні члени речення з уривка 2.

80. Прочитайте текст, уставляючи пропущені слова з довідки.

Анді повернувся й висунув шухляду. Він брав простирадла та (*що?*) ... й акуратно складав у шухляду. Потім він так само поклав скатертини й ... .

На кухні Анді розклав на полицки сковороди, каструлі й ... . Тоді він переніс спочатку азалію та бегонію, а потім ...
(За Мірою Лобе).

Довідка: наволочки, серветки, тарілки, герань.

- Спишіть текст, доповнивши його однорідними членами речення з довідки.
- Визначте, якими членами речення є однорідні члени.

81. Прочитайте слова й розгляньте схеми.

1. Верблюд, роги, густий, гіллясті, колись, довгий, мав, хвіст, і.

... _____ _____ ... .. і ... .. .

2. Яюсь, він, до, річки, прийшов, воду, й, задивився, у.

... _____ _____ ... й _____ ... .

3. Раптом, до, олень, прибіг, нього.

... .. _____ _____ .

- Складіть речення зі словами й схемами для створення початку казахської народної казки «Про верблюда та його друзів». Підкресліть однорідні члени речення.

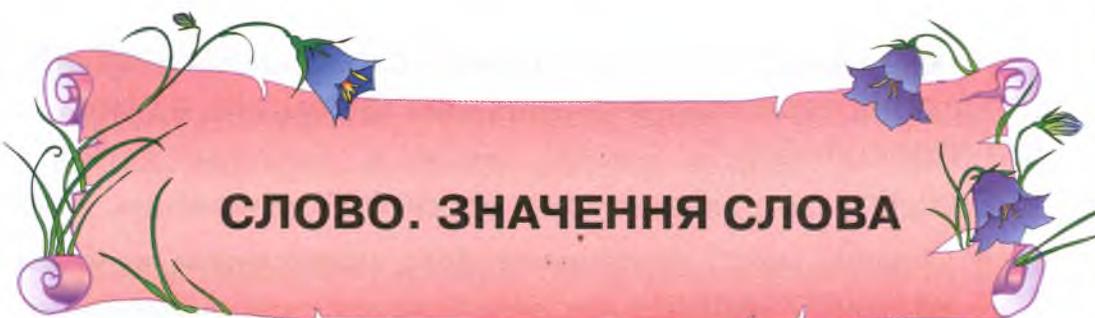
82. Складіть продовження казки за поданими малюнками та кінцівкою. Запишіть.

Минуло багато часу. Олень і кінь не повернули верблюдові ні хвоста, ні рогів. Відтоді залишився верблюд без своїх гарних гіллястих рогів і без пишного хвоста.

- Підкресліть однорідні члени речення й залежні від них слова.

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Повторення й узагальнення вивченого про слово

83. Прочитайте текст легенди. Перекажіть.

Давно це було. Їхав козак із **далекого** походу до **рідної** домівки. Зупинився він біля джерела, напився кришталевої водички, напоїв коня і ліг відпочити. Крізь сон козак почув іржання коней і **чужу** мову. То **вороги** вишукували здобич.

Блиснула на сонці козацька шабелька — і не стало жодного ворога...

Згодом люди на цьому місці викопали криничку й посадили вербу. Так і стоїть вона на краю села, дарує подорожнім цілющу джерельну воду.

- Випишіть речення з однорідними членами. Підкресліть головні члени речення.
- Визначте сполучники, якими з'єднуються однорідні члени. З якою інтонацією ви читаєте однорідні члени?

84. Прочитайте слова. Утворіть сполучення слів із прямим і переносним значенням.

Просить (осінь, мама); **гострий** (ніж, вітер); ліс (зажурений, **густий**); **падають** (у траву, у серце).

- Складіть речення зі сполученнями, у яких слова вжито в переносному значенні. Запишіть. До виділених слів доберіть антоніми.

85. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Ясне осіннє небо розіслалося (розстелилося, лягло, простяглося) аж за обрій (горизонт, виднокрай, поле).

Люблю я осінь, коли опадає (облітає, зеленіє, осипається) пожовкле листя. Уночі крізь голе (безлисте, густе) гілля видніються (проглядаються, ясніють, виходять) зорі.

А **вечори**... Осінь чарує (зачакловує, сміється, заворує) мене й тими **смутками**, коли разками намиста (коралів) **одлітають** журавлі у вирій, коли в **холодному, ясному** осінньому небі і вдень і вночі повно їхнього плачу: крру! крру!.. (За Степаном Васильченком).

- Випишіть підкреслені слова, доберіть до них із дужок синоніми. Доберіть антоніми до виділених слів. Запишіть їх парами. Визначте, якими частинами мови вони виражені.

- 86. Випишіть словосполучення з тексту вправи 83, у яких слова вживаються в переносному значенні. Доберіть антоніми до виділених слів.

Робота з деформованим текстом: переставляння частин тексту, додавання кінцівки

87. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Будова слова. Спільнокореневі слова. Форми слова

88. Прочитайте скоромовку.

Пере-пере-перепеленята в полі з перепелом, з татом.
У Перепільській передмісті перепілка пере листя, пере
листя на перинку, перетрушує пір'їнки (За Оленою Полянською).

- Спишіть текст. Підкресліть однорідні члени речення.
- Позначте основу, закінчення й корінь у спільнокореневих словах.

89. Прочитайте казку. Перекажіть.

Деся поталанило Рябкові добути добру **кістку**. Узяв він її в зуби, несе додому через річку. Зійшов на кладку й бачить, як якийсь кудлатий і рябий собака держить у зубах добренну **кісточку**.

Рябко випустив свою й скочив до чужої у воду. Що за диво?! Немає ні **кістки**, ...

- Складіть кінцівку казки, останнім реченням якої є одне із запропонованих прислів'їв: *Що у воду впало, те пропало. У нього й серед зими снігу не випросиш.*
- Випишіть виділені слова. Визначте в них основу й закінчення. Які з виписаних слів є спільнокореневими, а які — формами слова *кістка*?

Спільнокореневі слова й форми того ж самого слова потрібно розрізняти. *Наприклад: ліс, лісок, лісник* — це спільнокореневі слова. *Ліс, лісу, лісом* — це форми слова *ліс*.

90. Прочитайте групи слів.

Вода, водій, водичка, водяний, водяним, у воді; берег, прибережний, на березі, на прибережному; квітка, квітник, у квітнику, заквітчати, на квітці, квітковий; лікар, лікувати, до лікаря, лікоть, лікарня, у лікарні; вулиця, вуличка, на вулиці, вуличний, вулик, вуличкою.

- Спишіть слова, розділивши їх на групи: 1) спільнокореневі слова; 2) однозвучні слова; 3) форми одного зі спільнокореневих слів.
- Позначте будову спільнокореневих слів.

91. Прочитайте текст.

На в..личезному бе..крайому лану гречки пасут..ся бджолята. Як гарно їм тут на просторах, у білому квітучому царстві! Трудят..ся вони тут і мед носять пудами*.

Порядкує біля бджіл дяд..ко Роман. Він, кажуть, знає таємну бджолину мову. Ходит.. дяд..ко серед вуликів і щось намовляє бджолятам. Він і вухом прикладет..ся до бджолиної хатки, мов лікар до чийогось серця.

Якось він збирав рій у **садку**. Бджоли геть **обліпили** його, укрили всуціль, аж навіть білої сорочки не стало на ньому видно. А він у цій живій **бджолянній** кольчужі тільки усміхається з-під вусів (За Олесем Гончаром).

П Пуд — міра ваги, яка дорівнює 16,4 кг.

- Спишіть перший абзац тексту, уставляючи пропущені букви.
- Складіть графічну схему підкресленого речення. Назвіть сполучник, яким з'єднуються однорідні присудки в цьому реченні.
- Випишіть з усього тексту споріднені слова. Запишіть у дужках форми слів, які є в тексті.

92. Спишіть другий абзац вправи 91, уставляючи пропущені букви. Визначте будову виділених слів у третьому абзаці. Запишіть усі форми слова *садочок*. Доберіть до нього споріднені слова.

Частини мови. Узагальнення й повторення вивченого

93. Прочитайте текст.

Був собі в Києві Гуркітливий Трамвай. Він щоденно подорожував за довгим маршрутом — з Подолу через Дніпро аж у Дарницю й назад. А як Гуркітливий Трамвай дзенькав, клацав, бамкав, бив колесами на стиках! Люди злякано тулилися до кам'яних стін високих будинків. Собаки ховалися в чисті підворіття, а кицьки видряпувалися з великого переляку аж на верхівки дерев (*За Юрієм Яришем*).

трамвай

назад

щоденно

- Випишіть із тексту іменники, прикметники й дієслова, згрупувавши їх.

94. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Трамвай нічого (не) сказав уголос. А його новий знайомий так дзвінко защебетав... Він кликав Щиглиху.

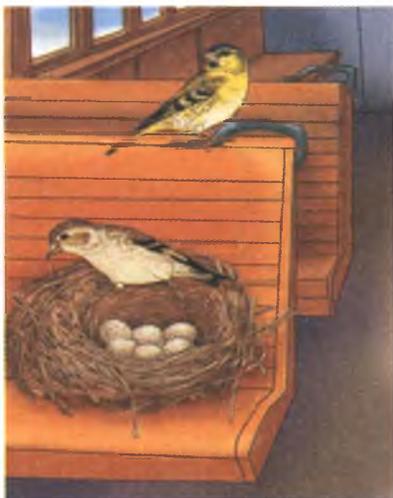

І вона (не) забарилася, прилетіла якраз тоді, коли Гуркітливий Трамвай вирушив за своїм маршрутом.

Дивно, але того ранку Гуркітливий Трамвай (не) бамкав колесами по рейках, (не) верещав на поворотах. Пасажири (не) сердились один на одного, а тихенько й увічливо вибачалися.

Собаки (не) тікали в підворіття, кицьки (не) дряпалися з переляку на дерева.

Усі слухали. Адже Щиголь і Щиглиха співали! (За Юрієм Ярмишем).

- Спишіть перший абзац, розкриваючи дужки. Поясніть написання **не** з дієсловами. Підкресліть слова, що відповідають на питання як?

95. Прочитайте слова.

Поволі, гора, зайнялися, золоте, легко, узимку, угорі, небо, земля, щастя, обняло, впливати, глухий, летить, веселий, третій, п'ятнадцять, унизу, чотирнадцятий, пустеля, сім.

- Спишіть слова, записуючи в дужках питання, на які вони відповідають (за зразком). Назвіть частини мови, які ви знаєте.

Зразок

Поволі (як?), п'ять (скільки?).

- Визначте, які зі слів є іменниками, прикметниками та дієсловами.

96. Спишіть вправу 94 до кінця, розкриваючи дужки. Підкресліть іменники однією рисою, дієслова двома рисками, а прикметники — хвилястою лінією. Напишіть над ними питання, на які вони відповідають.

ІМЕННИК

Іменник як частина мови. Повторення вивченого

97. Прочитайте вірш Ірини Жиленко.

Донечко, з добрим ранком! Глянь за вікно, маленька. Котик на нашім ґанку З чорного став біленьким.	Сніг йому в очі диха, Котик кумедно чмиха. Вуха сховавши в іній, Диба трамвайчик синій.
---	--

- Випишіть із вірша іменники, згрупувавши їх за питаннями *хто? що?*

98. Прочитайте текст. Перекажіть.

Усі сусіди знали білявого хлопчика Томаша та його чорного, як **вугілля**, котика Мікоша. Вони разом пішли до залізничного насипу дивитися на **потяги**, що мчали повз них. Поїзди перевозили вантажі й **пасажирів**. Томаш читав назви держав, звідки вони прибували. Оті — з Чехії та Словаччини, а ті — з Польщі, Франції та Болгарії. Він махав рукою машиністам і людям, які знаходилися у вагонах. Котик Мікош стояв біля ніг Томаша й зиркав на поїзди (*За Юрієм Брезаном*).

- Випишіть речення, у яких є іменники — власні назви. Поясніть їх правопис.
- Запишіть назви столиць країн, про які йдеться в тексті.

Іменник — частина мови, що називає предмети та відповідає на питання *хто? що?* За значенням іменники поділяються на **назви істот**: (*хто?*) *сусід, вчителька* та **неістот**: (*що?*) *дерево, портфель*. Серед іменників розрізняємо: **загальні назви** — *дочка, ріка, гори*; **власні назви** — *Марійка, Дністер, Карпати*. Власна назва дається окремому предмету, щоб відрізнити його від інших подібних.

99. Прочитайте іменники.

Телефон*, сум, сніг, біль, радість, дерево, мізинець, книжка, жаль, плач, безмежність, широчінь, кілометр.

Т *Телефо́н* — апарат із сигнальним дзвінком і трубкою для розмови. Телефони є настінні, настільні, стільникові.

- Випишіть іменники групами: назви конкретних предметів, почуттів, простору.

телефо́н

кіломе́тр

мізи́нець

Наука про мову називає предметом усе те, до чого можна поставити питання *хто? що?*: *мороз, зелень, читання, лев, лелека*.

Із словника ви дізналися про лексичне значення слова *телефон*.

Водночас слово *телефон* — частина мови, що має граматичні ознаки: це іменник чоловічого роду, ужитий у називному відмінку однини, неістота, загальна назва. У реченні може бути головним членом (підметом) або другорядним.

100. Випишіть із вправи 98 виділені слова. Користуючись тлумачним словником, поясніть їх лексичне значення. Проаналізуйте ці слова як частину мови. Зробіть звуко-буквений аналіз цих слів.

Іменники-синоніми, іменники-антоніми, багатозначність іменників

101. Прочитайте іменники.

Добро, **війна**, радість, мир, **герой**, бруд, шум, **тиша**, крик, **потворність**, **мовчання**, **чистота**, **купівля**, продаж, краса, боягуз, **зло**, **сум**.

- Доберіть із запропонованих слів антоніми до виділених іменників. Запишіть парами. Назвіть іменники — назви конкретних предметів.

102. Прочитайте іменники.

Бажання, базіка, квартира, колір, маля, мир.

- Доберіть до них синоніми з довідки.

Довідка: пустомеля, хотіння, помешкання, барва, забанганка, пустодзвін, немовля, оселя, фарба, малюк, спокій, злагода.

Іменники-синоніми об'єднуються в синонімічні ряди. Вони допомагають уникати повторів у текстах, чітко виражати думку.

Наприклад: багаж — вантаж, речі; відомий — видатний, славетний, славнозвісний.

103. Прочитайте текст.

У Києві є Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді. Його ще називають станцією юних натуралістів. Юні натуралісти (юннати) — це дослідники природи. У цьому центрі працює багато гуртків. Тут є

великий музей. В одному із залів музею ми побачили нові експонати: лайку, котика, рись і піщаника.

Екскурсовод нам пояснила, що **лайка** — це порода собак, **котик** — морська тварина, **рись** — хижий звір, а **піщаник** — це маленький ховрашок.

- Доберіть із довідки до виділених слів слова з іншим значенням. Запишіть за зразком.

Довідка: біг коня, гірська порода, сварка, маленький кіт.

Зразок

- 1) *стан* — машина для прокату сталі;
- 2) *стан* — фігура, постава людини.

- Складіть і запишіть речення зі словом, написаним каліграфічно.

портрет

104. Прочитайте прислів'я.

1. Хто що заслужив: одному — шана, іншому — зневага. 2. Правда кривду переважить. 3. Згода будує, а незгода руйнує.

- Спишіть прислів'я. Підкресліть іменники-антоніми.
- Доберіть до підкреслених іменників синоніми, користуючись словником синонімів. Запишіть.

Рід іменників

105. Прочитайте текст.

Чи знаєш ти Ларсонів? Це найхитріша лисяча родина в цілому лісі. Перший — тато Ларсон. Такий крутий! Завжди виходив сухим із безлічі пригод. Далі — мама Ларсон. Вона завжди вдома, бо треба щоденно й щогодини годувати чотирнадцять дітей. Старший син — Лабан. Нещодавно він закінчив школу й виявив такий самий хист до хитрощів, як його тато. Дочка Лассе не така хитра, але дуже роботяща. Інші лисенята мають із кого брати при-

щогодини

клад. Пам'ятаєш кам'янистий пагорбець? Там Ларсон улаштував своїй родині житло. Спочатку — кухня, потім — коридор і вітальня. Дитяча кімната менша від кухні. Кожне ліжечко застелене гіллям ялини. На стіні — дзеркало (*За Яном Екгольмом*).

- Якого роду бувають іменники? Випишіть із тексту підкреслені іменники за зразком, згрупувавши їх за родами.

Зразок

Чол. р. (*він, мій*) — ... . Жін. р. (*вона, моя*) — ... .
Середн. р. (*воно, моє*) — ... .

106. Прочитайте іменники.

Небом, сонця, садом, яблунею, листю, яблучка, Катрусею, братику, землі, кошиком, вітру.

- Змініть форму іменників так, щоб вони відповідали на питання *хто?* або *що?* Спишіть, розподіливши їх за родами.
- Складіть і запишіть 3 речення з підкресленими іменниками.

107. Прочитайте текст.

На полиці лежали: велика надувна куля (*ж. р.*), футбольний м'яч, малий пластиковий м'ячик, яким грають у теніс. Поруч умостилася дзиґа. Нижче розташувалися ведмежатко, курчатко й дивне пташеня.

Були там музичні інструменти: вигнута труба й круглий барабан. На нижній полиці розмістилися вантажний автомобіль, підйомний кран і пожежна машина. Усі мешканці полиць товаришували й ходили одне до одного в гості (*За Марією Моліцькою*).

- Спишіть перший абзац тексту. Напишіть у дужках біля підкреслених іменників рід за зразком першого іменника.
- Доберіть до виділених іменників спільнокореневі. Визначте їх рід.

 108. Спишіть вправу 107 до кінця. Напишіть у дужках біля підкреслених іменників рід за зразком першого іменника.

Змінювання іменників за числами

109. Прочитайте вірш Надії Красоткіної.

Думала Оленка так: «Щоб **здоров'я** мати,
Треба їсти їй **буряк**, пити чай із **м'яти**,
Їсти супчики й борщі, вареники з сиром,
І котлетки, й вергунці, але знати міру».

- Випишіть іменники, які вжиті в множині.
- Поясніть правопис виділених іменників. Зробіть їх звуко-буквений аналіз.

110. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Україна завжди славилася своєю **кухнею**. Її (страва) знані далеко за межами **країни**. Усім відомі українські (борщ), (галушка), (вареник), (корж), (калач), (гречаник). У багатьох стравах вдало сполучаються овочі та **м'ясо**. Смачні (голубець) з м'ясом, (перець), фаршировані **рисом** і м'ясом. Особливо смачні й корисні страви з грибами (За Ніною Ковпак).

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Змініть число іменників за змістом. Укажіть рід виділених іменників.

111. Прочитайте текст.

Находила ягідна пора. У навколишніх лісах, просіках і балочках достигали суниці, чорниці й малина.

Весело було зривати **ягоди** просто з кущів. А як приємно приносити додому повні кошики — мамі на вареники, пироги й пампушки!

- Випишіть іменники, які вжиті в множині. Поставте їх у форму однини. Запишіть.

- Випишіть речення, що відповідає схемі.

_____ * * * _____ *

- Випишіть речення з однорідними підметами. Підкресліть головні члени речення.
- Зробіть звуко-буквений аналіз виділеного слова.

112. Напишіть текст-розповідь «Корисні овочі». Використайте в тексті іменники в однині й множині.

Відмінювання іменників за відмінками. Початкова форма іменників

113. Розгляньте таблицю. Пригадайте відмінки іменників і питання, на які вони відповідають.

Відмінок	Питання	Однина	Множина
Називний	хто? що?	син, береза, поле	сині́, берези́, поля́
Родовий	кого? чого?	сина, берези, поля́	сині́в, бері́з, полі́в
Давальний	кому? чому?	синові́ (сину) березі́, полю́	си́нам, береза́м, поля́м
Знахідний	кого? що?	сина, березу, поле	сині́в, берези́, поля́
Орудний	ким? чим?	сино́м, березо́ю, полем	си́нами, береза́ми, поля́ми
Місцевий	(на) кому? (на) чому?	(на) синові́, (на) березі́, (на) полі́	(на) си́нах, (на) береза́х, (на) поля́х
Кличний		сину́, березо́, поле	сині́́, берези́́, поля́́

- Проаналізуйте, як змінюються закінчення іменників кожного відмінка. Провідмініняйте слова́ *верба*, *стіл*, *море*, користуючись таблицею. Позначте закінчення.

- Прочитайте в таблиці іменники, що стоять у називному відмінку однини.

Форма називного відмінка однини є початковою формою іменника. **Наприклад:** (що?) школа, вікно; (хто?) директор, лікар.

114. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Марко подивився на будинок навпроти. Там майже в кожному (вікно) палахкотіли свічки. Він здивувався, бо горіли і свічки, і світло.

мільйон

Марко хотів щось зліпити з пластиліну, але пластилін закінчився. Хлопчик підійшов до (хлібниця) й вирішив використати хліб. Та враз згадав, як колись бабуся казала, що (хліб) бавитися не можна.

Батьки розповіли Маркові, чому на вікнах горять (свічка). Двадцять третього листопада мільйони українців запалюють свічки, ушановуючи померлих під час голодомору (*За Ганною-Марією Волосацькою*).

- Спишіть перший абзац, розкриваючи дужки. Визначте рід, число й відмінок іменника в дужках. Позначте закінчення.
- Випишіть іменники, що стоять у початковій формі.

115. Прочитайте іменники.

Землею, на небі, у лісі, яблуком, брате, сестрі.

- Запишіть іменники за зразком.

Зразок

Землею — (чим?), жін. р., однина, Ор. в., початкова форма — земля.

116. Спишіть текст вправи 114 до кінця, розкриваючи дужки. Провідмініайте підкреслені іменники, користуючись таблицею (с. 54).

Робота з деформованим текстом (заміна недоречно повторюваних слів)

117. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

118. Прочитайте іменники.

Машина, суніця, площа, Микита.

- Провідмініяйте іменники в однині, користуючись таблицею відмінювання з вправи 119. Позначте закінчення іменників.

119. Розгляньте таблицю відмінювання іменників жіночого й чоловічого роду із закінченням *-а, -я* в однині.

		Кінцевий приголосний основи			
	Відмінок	Жіночий рід			Чоловічий рід
		твердий	м'який	шиплячий	твердий
О	Н.	школа	пісня	миша	Микола
Д	Р.	школи	пісні	миші	Миколи
	Д.	школі	пісні	миші	Миколі
Н	Зн.	школу	пісню	мишу	Миколу
	И	школою	піснею	мишею	Миколою
Н	М.	(у) школі	(у) пісні	(на) миші	(на) Миколі
	А	школо	пісне	мише	Миколо

- Проаналізуйте відмінкові закінчення іменників жіночого та чоловічого роду із закінченням *-а, -я* в однині. Зверніть увагу на кінцевий приголосний основи.
- Випишіть іменники в орудному відмінку, позначте закінчення.

120. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Чудова зима! Тетянка з однокласником (**Олекса**) заходилися ліпити снігову (баба). Місце для (баба) вибрали біля (**верба**). Невдовзі тут стояла велика снігова бабуся. Замість носа вставили яскраву моркву, замість очей — вуглики, а в руку — суху гілку.

Звечоріло. Друзі розійшлися по домівках. А темної ночі примчалася **хурделиця**. Білою (ковдра) замела все навколо. У сніговій (бабуся) уже не видно, де голова, де ніс, лише суха **гілка** стирчить (За Людмилою Суворовою).

- Спишіть перший абзац тексту, розкриваючи дужки. Укажіть відмінок змінених іменників у дужках. Позначте закінчення іменників. Підкресліть іменники жіночого роду, які стоять у початковій формі.

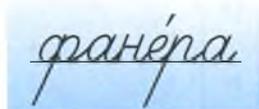
121. Спишіть вправо 120 до кінця, розкриваючи дужки. Провідмініайте виділені іменники. Позначте відмінкові закінчення іменників.

Закінчення іменників жіночого роду на **-а, -я** в родовому відмінку однини

122. Прочитайте іменники.

Фанера, полуниця, тиша.

- Запишіть іменники в родовому відмінку. Позначте відмінкові закінчення. Зверніть увагу на кінцевий приголосний основи. Порівняйте закінчення називного й родового відмінків. Як кінцевий приголосний основи впливає на закінчення іменників? Зробіть висновок, порівняйте його з наведеним правилом.

Іменники жіночого роду на **-а, -я** в родовому відмінку однини після твердого приголосного основи мають закінчення **-и**; після м'якого приголосного та [ж], [ч], [ш] — **-і**.

Наприклад: парти — парти, житниця — житниці, межа — межі, круча — кручі, каша — каші.

123. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

Не видно (дорога); хочеться (тиша); гілочка (верба); книжка в (подруга); прийшли до (їдальня); підійшла до (груша); вода з (криниця); не чути (пісня).

- Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки. Визначте відмінки змінених іменників. Позначте закінчення іменників. Поясніть їх написання.

124. Прочитайте прислів'я та загадку.

1. Де зеленіє вербиця — там здорова водиця. 2. Верба, як трава лугова: ти її покоси, а вона знову виросте. 3. Синьо-ока чарівниця часто в полі в нас вертиться, де вінки вона спліта — там пшениця рідка. 4. Похолодніло, риба не ловиться, калина в плід убирається. 5. Така правда, як на вербі груші. 6. Кожна капуста має свою голову. 7. Бджола мала, а й та працює.

- Відгадайте загадку. Провідмінійте слово-відгадку в однині.
- Випишіть підкреслені іменники. Поставте їх у родовому відмінку однини. Позначте закінчення іменників.

125. Доберіть по 3 іменники жіночого роду із закінченням *-а*, *-я*, які означають: дні тижня, назви квітів, дерев, птахів. Запишіть їх у родовому відмінку однини. Позначте закінчення іменників. Поясніть їх написання.

Закінчення іменників жіночого роду на *-а*, *-я* в орудному відмінку однини

126. Розгляньте таблицю.

Н. в., жін. р., одн.	Ор. в., жін. р., одн.	Закінч. в Ор. в.
сова, книжка, лоза	совою, книжкою, лозою	-ою
тополя, межа, тиша	тополею, межею, тишею	-ею
лінія, мрія, Євгенія	лінією, мрією, Євгенією	-єю

• Яке закінчення іменників в орудному відмінку з основою на твердий приголосний, крім [ж], [ч], [ш]? Яке закінчення іменників в орудному відмінку з основою на м'який приголосний і [ж], [ч], [ш]? Назвіть звуки в словах: *лінія*, *мрія*, *Євгенія*. Визначте в них основу й закінчення. Яке закінчення іменників в орудному відмінку з основою на [й]? Зробіть висновок, порівняйте його з наведеним правилом.

Іменники жіночого роду на **-а, -я** в орудному відмінку однини мають закінчення **-ою, -ею, -єю**.

Закінчення **-ою** мають іменники з основою на твердий приголосний, крім [ж], [ч], [ш]: *мама* — *мамою*.

Закінчення **-ею** мають іменники з основою на м'який приголосний і [ж], [ч], [ш]: *пісня* — *піснею*; *груша* — *грушею*; *круча* — *кручею*.

Закінчення **-єю** мають іменники з основою на [й]: *Надія* [над'їя] — *Надією*.

127. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

Користуєшся (чернетка, телеграма, дача); милуєшся (калина, тополя, конвалія); розмовляєш із (сестра, мама, бабуся); захоплюєшся (музика, книжка, поезія); ідеш (шеренга, вулиця, круча), орудуєш* (лопата, палиця, ручка).

О *Орудувати* — вправно діяти, користуватися, володіти чим-небудь, виконувати роботу, поратися, розпоряджатися.

- Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки. Поставте іменники в потрібному відмінку. Позначте закінчення, поясніть правопис *-ою, -ею, -єю*.

чернетка

телеграма

шеренга

128. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Жив у дачному містечку потішний капловухий цуцик на ймення Бориско. Цілими днями він гасав по двору зі своєю (подружка) (киця) (Миця). Ховатися Миця вмiла дуже добре. Зачаїться під (вишня) або (малина) і ні мурмур. У цій грі Бориско програвав.

— Годі бити байдики! — сказала якось Борискові мама.

— А я нікого не бив. На ворону тільки погавкав.

— Повторюю: годі клеїти дурня! Пора за розум братися!

— У мене лапи брудні. Такими лапами за розум братися не можна, — заперечив син.

— Який ти в мене ще маленький. Розумієш усе буквально. А я мала на увазі... (За Валерієм Герланцем).

- Спишіть перший абзац тексту, розкриваючи дужки. Укажіть відмінок іменників. Позначте закінчення.
- Прочитайте діалог мами й сина. Поясніть, що мама мала на увазі. Випишіть фразеологізми.

129. Прочитайте фразеологізми, розкриваючи дужки.

Не розлити (вода)	було давно.
Кривити (душа)	потішити себе намірами.
Багатіти (думка)	бути нещирим.
Не з моєю (кишеня)	вірно дружити.
Поросло (трава)	у кого-небудь нестача коштів.

- Запишіть фразеологізми, розкриваючи дужки. Позначте закінчення змінених іменників. Запишіть через риску значення фразеологізмів.

Закінчення іменників чоловічого роду в орудному відмінку однини

130. Розгляньте таблицю.

Кінцевий приголосний основи іменників чоловічого роду				
Відмінок	Твердий	М'який	Шиплячий	[й]
Н.	дуб	кінь	слухач	край
Ор.	дубом	конем	слухачем	краєм

- Яке закінчення мають іменники чоловічого роду однини в орудному відмінку? Зверніть увагу на кінцевий приголосний основи. Зробіть висновок, звірте його з наведеним правилом.

Іменники чоловічого роду в орудному відмінку однини мають закінчення **-ом, -ем, -єм**.

Закінчення **-ом** мають іменники з основою на твердий приголосний, крім [ж], [ч], [ш]: *мороз — морозом*.

Закінчення **-ем** мають іменники з основою на м'який приголосний і [ж], [ч], [ш]: *місяць — місяцем; читач — читачем, ніж — ножем*.

Закінчення **-єм** мають іменники з основою на [й]: *гай — гаєм, урожай — урожаєм*.

131. Прочитайте іменники.

Юнак, сторож, син, слухач, кінець, мороз, виграш, край, трамвай, Юрій, молодець, фартух, футбол, цемент*.

Ц *Цемент* — порошкоподібна речовина, яка при змішуванні з водою переходить у твердий стан, використовується як будівельний розчин.

- Спишіть, ставлячи іменники в орудному відмінку. Позначте закінчення.
- Запам'ятайте значення й правопис слів, написаних каліграфічно. Поставте ці іменники у форму орудного відмінка. Складіть і запишіть із ними речення.

фартух

футбол

цемент

132. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Ген-ген над тихим (Дунай), зеленою (лава) трав, кучерявим (гай), над тихою (річка) та високою (гора) стоїть на сторожі місяченько. Гірким (полин) віяло з далеких степів. Місяць гострим (серп) краяв моє серце. Над темною (вода) я летів думками до рідної (домівка). Заплющую очі й бачу сад із квітучою (яблуня), запашною (груша), старою (слива). **Над** (кущ) бузку великий джміль. Я так сумую **за** (домівка)! (За Михайлом Коцюбинським).

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Позначте закінчення в змінених словах. Прочитайте виділені слова. Яка це частина мови?

Іменники жіночого та чоловічого роду в орудному відмінку однини вживаються без прийменників або з прийменниками **з, за, із, над, під, між, перед**.

 133. Прочитайте іменники.

Лось, спориш, тираж, план, харч, степ, калач, мир, прапор, будинок.

- Поставте іменники у форму орудного відмінка однини. Спишіть. Позначте закінчення іменників.
- Складіть речення з підкресленими іменниками, використовуючи прийменники.

Закінчення іменників чоловічого роду на **-ар, -яр** у родовому й орудному відмінках однини

134. Розгляньте таблицю.

Н. в., чол. р., одн.	Р. в., чол. р., одн.	Ор. в., чол. р., одн.
слюсар	слюсаря	слюсарем
вівчар	вівчаря	вівчарем
столяр	столяра	столяром

- З'ясуйте, яке закінчення мають іменники чоловічого роду з основою на **-ар, -яр** в родовому й орудному відмінках однини. Зробіть висновок, звірте його з поданим нижче.

Іменники чоловічого роду з основою на **-ар, -яр** у родовому відмінку однини мають закінчення **-а, -я**, в орудному відмінку — **-ом, -ем**. Правопис закінчень таких іменників треба перевіряти за орфографічним словником.

135. Прочитайте іменники.

Пісарем, школярём, кобзаря́, вівчарём, календарём,
кобзарём, пісаря, вівчаря́, аптэкарем, школяра́, кален-
даря́, аптэкаря.

- Випишіть іменники у формі родового відмінка. Перевірте їх закінчення за орфографічним словником.
- Випишіть іменники у формі орудного відмінка. Перевірте їх закінчення за орфографічним словником.

136. Прочитайте вірш Марійки Підгірянки.

Тесляре, тесляре, збудуй мені хижку
В зеленім садочку, в квітучім затишку.
Змуруй мені, муляре, піч та рівенько,
Щоб в хаті зимою було всім тепленько.
А ти мені, скляре, встав скло ясне в рамку,
Аби мені сонце світило від ранку.

- Випишіть іменники у формі кличного відмінка. Поставте їх у родовому й орудному відмінках. Позначте закінчення іменників. Користуйтеся орфографічним словником.

137. Складіть і запишіть 5 речень з іменниками вправи 135 (на вибір).

Закінчення іменників чоловічого роду — назв істот у давальному та місцевому відмінках однини

138. Розгляньте таблицю.

Відмінок, питання	Іменники чоловічого роду — назви істот
Н. в. хто? що?	батько, Василь ☐ , добродій
Д. в. кому? чому?	батькові (-у), Василеві (-ю), добродієві (-ю)
М. в. (на) кому? (на) чому?	(на) батькові (-у), (на) Василеві (-ю), (на) добродієві (-ю)

З'ясуйте, які закінчення мають іменники чоловічого роду — назви істот у давальному та місцевому відмінках однини. Зробіть висновок, звірте його з поданим нижче.

Іменники чоловічого роду — назви істот у давальному та місцевому відмінках однини мають паралельні закінчення **-ові (-у), -еві (-ю), -єві (-ю)**. *Наприклад: брата́у — брата́ові, королю́ — королéві, Сергію́ — Сергіéві.*

139. Прочитайте слова.

(На кому?) на директорові; (кому?) дядькові; (на кому?) на героєві; (кому?) акторові; (кому?) господареві; (кому?) дідусеві; (на кому?) на товаришеві; (кому?) сусідові; (кому?) вчителєві; (на кому?) на кухареві; (на кому?) на інженерові; (кому?) музикантові; (на кому?) на режисерові.

інженер

- Випишіть іменники чоловічого роду в давальному відмінку, а потім у місцевому. Позначте закінчення. Допишіть паралельне закінчення.

140. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

У приміщенні театру був довжелезний підвал. Він нагадував велетенський лабіринт. У ньому було багато ящиків із театральним реквізитом.

В одній ніші складали речі, необхідні кожному (господар) театру. Перед виставою завідувачка господарства видавала кожному (актор) одяг до вистави, (музикант) — високі пюпітри, (художник) — декорації, а (касир) — додаткові квитки (За Лідією Черкаською).

- Спишіть другий абзац тексту, розкриваючи дужки. Позначте закінчення. Допишіть паралельне закінчення іменників у дужках. Позначте їх.

141. Провідмініайте іменники *козак, кінь, Валерій*.

Відмінювання іменників середнього роду в однині

142. Розгляньте таблицю відмінкових закінчень іменників середнього роду в однині.

Відмінок	О Д Н И Н А		
	село	поле	плече
Н.	-о	-е	-е
Р.	-а	-я	-а
Д.	-у	-ю	-у
Зн.	-о	-е	-е
Ор.	-ом	-ем	-ем
М.	(у) -і	(на) -і	(на) -і
Кл.	-о	-е	-е

- Провідмінійте іменники *озеро, море, віче*, користуючись таблицею відмінкових закінчень. Запишіть, позначте закінчення.

143. Прочитайте текст, добираючи потрібні іменники з довідки.

1. Дощ нанизав на мокре ... краплі й подався далі. 2. ... визирнуло крізь порвані хмари. 3. Воно зробило з тих чистих крапель дороге ... . 4. Аж ... скрикнуло від такої краси! (За Володимиром Думанським).

Довідка: 1. Малину, дерево, ліс. 2. Пташка, сонце, лисиця. 3. Намисто, веселку, стрічку. 4. Сорока, серце, ворон.

- Спишіть текст, добираючи з довідки іменники середнього роду однини, що відповідають змісту речення. Провідмінійте вставлені іменники (*усно*).

144. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

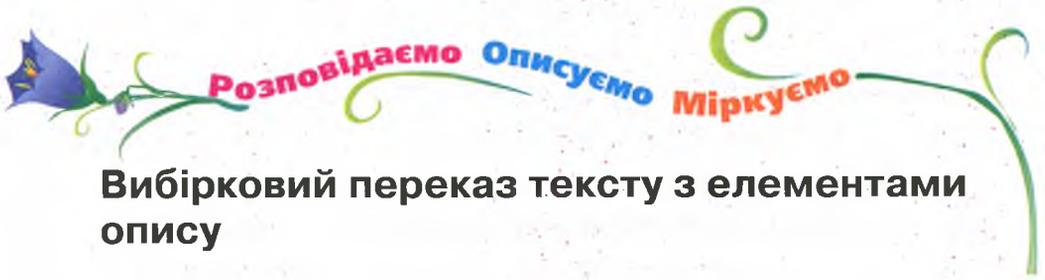
Не видно (село), смакуємо (яблуко), зеленим (листя), утішив (слово), у нашому (життя), пливемо (озеро).

- Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки. Поставте іменники в потрібну відмінкову форму. Укажіть відмінок іменників.

145. Складіть і запишіть речення з утвореними словосполученнями вправи 144. Провідмініайте підкреслені іменники.

Вибірковий переказ тексту з елементами опису

146. Розгляньте малюнок.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Зміна приголосних [г],[к],[х] на [з'], [ц'], [с'] перед закінченням -і в іменниках різного роду

147. Розгляньте таблицю.

О Д Н И Н А						
Чол. р.		Жін. р.		Середн. р.		Чергування
поріг	(на) порозі	нога	(на) нозі			[г] — [з']
байрак	(у) байраці	рука	(на) руці	молоко	(у) молоці	[к] — [ц']
горіх	(на) горісі	муха	(на) мусі	вухо	(на) вусі	[х] — [с']

- Як змінюються кінцеві приголосні основи [г], [к], [х] в іменниках чоловічого, жіночого й середнього роду перед закінченням *-і*? Зробіть висновок, звірте його з поданим нижче.

В іменниках чоловічого, жіночого й середнього роду однини кінцеві приголосні основи [г], [к], [х] перед закінченням *-і* змінюються на [з'], [ц'], [с']: *круг* — на *крузі*, *око* — в *оці*, *рух* — у *русі*, *дошка* — на *дошці*.

- Випишіть іменники вправи 147 у формі давального й місцевого відмінків. Користуйтеся таблицею.

148. Прочитайте іменники.

Муха, подруга, бік, луг, онука, гуска, яблуко, молоко.

- Запишіть іменники у формі місцевого відмінка однини через ризку. Які звуки чергуються?

149. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Цієї ночі нарешті випав сніг. Тільки уяви собі: люди лягали спати восени, а прокинулися взимку. Усе довкола стало святковим, наче в (казка). На тротуарі, на будинках, на деревах лежать білі шапки. На кожній (шапка) відблиск уранішнього сонця. На великій (гілка) сидить ошатна синиця.

Іти таким ранком до школи — одне задоволення! На теплій (рука) сніжинка перетворюється на краплину води. Пухнасті красуні падають і обліплюють усе навколо (За Оксаною Радущинською).

- Випишіть із тексту речення, у яких є іменники в дужках. Змініть їх відмінкову форму, розкриваючи дужки. Укажіть, які звуки чергуються.
- Поставте підкреслені іменники в орудному відмінку, позначте закінчення. Запишіть.
- Спишіть перше й останнє речення, підкресліть головні та другорядні члени речення.

150. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

Дати (білочка), написати (подруга), годинник на (рука), гніздо в (стріха), бджілка на (квітка), човен на (річка).

- Складіть і запишіть речення з поданими словосполученнями, ставлячи іменники в дужках у потрібній формі.

Закінчення іменників жіночого роду з кінцевим приголосним основи

151. Розгляньте таблицю.

Н. в., жін. р., одн.	Ор. в., жін. р., одн.	Закінчення в Ор. в.
піч	пічч-ю	-ю [y]
сіть	сітт-ю	-ю [y]

- Яке закінчення іменників жіночого роду з нульовим закінченням в орудному відмінку однини? Зробіть висновок, звірте його з поданим нижче.

Іменники жіночого роду з нульовим закінченням в орудному відмінку однини мають закінчення **-ю [y]**.
Наприклад: міддю, галуззю. Подовження м'якого приголосного звуку на письмі позначають дві однакові букви: *розкішш-ю, річч-ю.*

152. Прочитайте іменники в називному й орудному відмінках.

Радість — радіст-ю, скатерть — скатерт-ю, повість — повіст-ю, гордість — гордіст-ю.

- Спишіть, підкресліть закінчення іменників в орудному відмінку. Чи подвоюються приголосні в записаних іменниках?

Якщо основа іменника жіночого роду в початковій формі закінчується сполученням приголосних, то в орудному відмінку подовження не відбувається:
віст-ю, якіст-ю.

153. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Осика на березі каналу ще вкрита з..леним (листя). Шибка в..ликого старовинного вікна будинку відбивалася у воді (тінь). Дівчинка Юсефіна спостерігала за золотим (листя), що лежало ліворуч і праворуч від (канал).

Ніч уже відступила. Кав'ярню, що знаходилася на розі, відчинили. Дівчинка з (радість) зайшла на запах кави (За Гансом Шведером).

- Спишіть текст, уставляючи пропущені букви й змінюючи форму іменників у дужках за змістом.
- Підкреслені іменники поставте в орудному відмінку, позначте закінчення.

ліворуч

праворуч

154. Прочитайте іменники.

Вірність, туш, мідь, вісь, якість, совість, подорож.

- Спишіть іменники, поставте їх в орудному відмінку. Поясніть, чому в деяких іменниках немає подвоєння приголосних. Складіть і запишіть речення з виділеними іменниками.

155. Розгляньте таблицю.

Н. в., жін. р., одн.	Ор. в., жін. р., одн.	Закінчення в Ор. в.
любов	любов'ю	-ю [йу]
верф*	верф'ю	-ю [йу]

В Верф — сукупність споруд на березі річки, моря, де будують судна.

- Чи відбувається подовження приголосного основи в орудному відмінку? Що пишемо в іменниках орудного відмінка перед -ю? Зробіть висновок, звірте його з поданим на с. 71.

Якщо основа іменника жіночого роду закінчується на б, п, в, м, ф, то в орудному відмінку подовження не відбувається, а перед закінченням **-ю [йу]** ставиться апостроф. **Наприклад:** *глазур** — *глазур'ю*, *кров* — *кров'ю*.

У слові *матір'ю* також ставиться апостроф.

Г *Глазу́р* — спеціально приготовлений густий солодкий сироп, яким покривають кондитерські вироби.

156. Прочитайте слова.

Тінь, вертикаль, мужність, чверть, осінь.

- Поставте іменники жіночого роду в орудному відмінку, запишіть. Позначте закінчення.

157. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Синій серпанок ліг на бузкові вали, розлогі вишні, **духмяні** яблуні. Над (круча) Дніпра цвіли кущі терну. Рибалка узяв (вудка) й пішов до вузького провулка між (дерева). Він сів перепочити (лице) до Дніпра. Рибалка дивився на могутню (річка), і його очі наповнилися (любов) й (радість) (За Григорієм Тютюнником).

- Спишіть текст, ставлячи іменники в дужках у потрібному відмінку. Поясніть правопис виділеного слова.

158. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

Морською (сіль), прилетіли (мить), наповнили (радість), новою (скатерть), великою (швидкість).

- Складіть речення з поданими словосполученнями, розкриваючи дужки.

Чергування кореневих звуків [о], [е] з [і] в іменниках жіночого та чоловічого роду з основою на приголосний

158. Прочитайте іменники.

І — О

ніч — **ночі**

сі**ль** — со**лі**

сі**к** — со**ку**

кі**нь** — ко**ня**

І — Е

пові**нь** — по**вені**

леб**ідь** — леб**едя**

кам**інь** — кам**еня**

яч**мінь** — яч**меню**

• Спишіть іменники, позначивши корінь. Які звуки чергуються в коренях іменників? Зробіть висновок, порівняйте його з поданим нижче.

В іменниках чоловічого й жіночого роду зі зміною форми слова відбувається чергування кореневих звуків [о], [е] з [і]. *Наприклад: піч — печі; поріг — порогу.*

159. Прочитайте вірш Тамари Мезенцевої.

В піжмурки пограйся з літом, щедра осені пора...

Соком яблука налиті йде збирати дівчора.

У ворота літа дзвонить юний вересень-школяр.

Золоте калини гроно осінь хилить на «Буквар».

- Випишіть підкреслені іменники. Змініть форми цих іменників, щоб у них відбулося чергування голосних [о], [е] з [і] в корені.
- Спишіть останнє речення. Підкресліть підмет і присудок. Позначте другорядні члени.

160. Прочитайте текст. Перекажіть.

Ніч. Море тихо гойдало хвилі. На небі сіяли місяць і **зорі**. На хвилях виблискувала зеленим світлом місячна **дорога**.

Капітан стояв на березі. Він був середнього **зросту**, широкоплечий. Сорочка

підперезана соковито-багряним поясом. Волосся темно-русьяве, довге. Його кінці завивалися й лягали на широкі плечі. Капітан мав міцні руки, якими вмів робити будь-що (*За Наталею Дев'ятко*).

- Випишіть із тексту виділені іменники. Змініть їх так, щоб відбулося чергування кореневих голосних.
- Випишіть із тексту опис капітана. Підкресліть іменники, визначте рід, число та відмінок.

161. Складіть 5 речень із словами вправи 158 (*вибір власний*).

Відмінювання іменників у множині

162. Розгляньте таблицю.

Відмінок	Чол. р.	Жін. р.	Середн. р.
Н.	сини, гаї	сестри, міші, землі	озера, моря
Р.	синів, гаїв	сестёр□, мишей, земель□	озер□, морів
Д.	синам, гаям	сестрам, мишам, землям	озерам, морям
Зн.	синів, гаї	сестёр□, мишей, землі	озера, моря
Ор.	синами, гаями	сестрами, мишами, землями	озерами, морями
М.	(на) синах, (на) гаях	(на) сестрах, (на) мишах, (на) землях	(на) озерах, (на) морях
Кл.	сини, гаї	сестри, міші, землі	озера, моря

- Назвіть відмінкові закінчення іменників чоловічого, жіночого та середнього роду множини.

- У яких відмінках іменники вживаються без прийменників, у яких тільки з прийменниками, а в яких із прийменниками або без них? Зробіть висновок, звірте його з поданим на с. 74.

У називному відмінку іменники вживаються без прийменників, у місцевому — тільки з прийменниками, а в усіх інших відмінках можуть уживатися з прийменниками або без них. *Наприклад:* (біля) озер (Р. в.), (із) синами (Ор. в.).

163. Прочитайте іменники.

Вёрби, будинки, сонце, канали, дуб, пенал, степ, поля, комп'ютер, телефон.

- Визначте рід і число іменників. Провідмініяйте іменники, що вжиті в множині.

164. Прочитайте текст, уставляючи слова з довідки. Перекажіть.

Був зимовий вечір. На сонних ... , вузьких ... мерехтів сніг. Безлюдною ... крокував хлопчик. Він притискував до ... великий букет ... . Хлопчик звернув за ріг і опинився на залізничній ... . До платформи підійшов потяг. Із ... очікування висипали люди з ... . Хлопчик радісно дивився на вікна ... . Він зустрів ... (За Гурамом Петріашвілі).

Довідка: дерева, тротуари, вулиця, груди, квіти, станція, зал, валізи, вагони, мама.

- Спишіть текст, уставляючи слова з довідки, змінюючи їх за змістом. Укажіть відмінок підкреслених іменників. Підкресліть прийменники, з якими вони вживаються.

165. Прочитайте текст рубрики. Зверніть увагу на прийменники.

Спінкуймося красно!

Для уникнення помилок у мовленні використовуємо словосполучення: мешкаю за адресою, змагання з футболу, відсутній через хворобу, за всіма правилами, за нашими підрахунками.

- Складіть і запишіть речення з поданими словосполученнями. Підкресліть іменники з прийменниками. Укажіть відмінок іменників.
- Провідмінійте підкреслений іменник у множині, користуючись таблицею (с. 73).

166. Прочитайте текст, уставляючи пропущені закінчення. Перекажіть.

Пролітав перший дрібний сніж.. . Він осідав білими купк.. , малими й великими грудк.. . Повівав вітерець, ті купк.. перекочувалися, неначе тополиний пух. Сніжинк.. рухалися, тулилися край дорог.. , западали між сухими трав.. , гіллястими верб.. . Голі дерев.. стояли в білім мареві. Іній посріблів високі очерет.. й сухі осок.. . Перший мороз скував нашу річк.. , обидва її берег.. . Попід вузькою гребл.. намело високі кучугур.. першого сніг.. . Почалася зим.. (*За Василем Грінчаком*).

- Випишіть іменники з пропущеними закінченнями. Укажіть у дужках рід, число та відмінок.

167. Прочитайте іменники.

Книжка, апельсини, світанки, козак, річки, береги, зорі, верба, монітор.

- Випишіть іменники, що вжиті в множині. Провідмінійте їх.

168. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Зима. Жінка з крижаним (серце) укрила землю й дерева, заморозила ставки й водойми. У норах, гніздах і шпаринках сховалося все живе.

Але ніч приготувала (зима) несподіванку. Замість мертвої (тиша) та (страх) жінка з крижаним (серце) почула дивовижний спів. Вона пішла на чарівні звуки. З усім своїм (холод) добрела до (гніздечко) на **гілці** ялини. У **гніз-**

дечку витьохкували три маленькі сивенькі пташки. Жінці з крижаним (серце) варто було б тільки на них дмухнути, щоб вони перетворилися на бурульки! Та вона тихо сіла на пеньок. Боялася навіть дихнути! Було в тій (пісня) щось таке, од чого її серце наповнилося теплом, а на (обличчя) з'явилася усмішка.

А люди говорили: «Яка цього року тепла зима» (За Олегом Романчуком).

- Спишіть перший абзац. Підкресліть іменники, які вжиті в множині.
- Випишіть із тексту першого абзацу підкреслені слова. Зробіть розбір іменників як частини мови, користуючись схемою, поданою на форзаці підручника.
- Зробіть розбір виділених у тексті іменників як частини мови.

169. Як називаються пташки, які виводять пташенят узимку, харчуються шишками ялини, мають дзьоб, подібний до зігнутих лез ножиць? Розгляньте пташку на малюнку.

- Складіть художній текст-опис ялинового шишкаря, користуючись словами та словосполученнями: *денний, рухливий, хвойні, мішані ліси, насіння ялини, сосни, модрини, верхівка дерев, пташенята сірі, прямий дзьоб, зігнутий дзьоб, дорослий птах, метушливі.*
- Спишіть другий абзац вправи 168, розкриваючи дужки.

ПРИКМЕТНИК

Прикметник як частина мови. Роль прикметників у мовленні

170. Прочитайте виразно вірш Лесі Вознюк.

Завірюха сніжно-біла
в лісі зайчика зустріла.
Каже хитра завірюха:
— Заховай, зайчиську, вуха,
бо я злюча та колюча,
ще й щипуча і кусюча.
— Вас, люб'язна завірюхо,
Не бояться зовсім вуха,
бо ви добра: у лісочку
замели мої слідочки.

- Між ким відбувається діалог? Знайдіть і прочитайте звертання співрозмовників. У чиєму звертанні виражається повага до співрозмовника?
- Прочитайте підкреслені слова. До якої частини мови вони належать?
- Випишіть прикметники, поставте до них питання.

Прикметник — частина мови, що виражає ознаку предмета й відповідає на питання *який? яка? яке? які?* Прикметник завжди стоїть у тому ж роді, числі й відмінку, що й іменник, який із ним зв'язаний.
Наприклад: добрий калач, добра людина, добре слово, добрі вчинки.

171. Прочитайте текст, уставляючи пропущені прикметники з довідки.

Їй було років вісім. Зростом вона зовсім ... . Справжня красуня, українка. Усе в ній вражало незвичайною яскравістю барв. На ній були ... чобітки, вишита сорочка з ... рукавами. ... коси були заплетені ... стрічками. На шиї переливалися разки ... намиста. ... очі весело блищали. Вона говорила ... голосом. ... сміх був подібний до ... дзвіночка (*За Валентином Катаєвим*).

Довідка: невеличка, червоні, широкими, чорні, яскравими, кольорового, карі, мелодійним, веселий, маленького.

- Спишіть текст, уставляючи дібрані прикметники. Поставте до них питання (*усно*).
- Прочитайте складений текст. Зробіть висновок про роль прикметників у тексті.

172. Прочитайте тексти.

1. У скриньці лежав сувій. У ньому було щось загорнуто. Клава підсунула долоні під сувій і обережно витягла його. Поклала на пісок. Це була сорочка. На рукавах — манжети, ґудзики, комір із мереживом. У сорочку було загорнуто торбинку. Вона була зав'язана шнурком. Клава й Рено довго дивилися на знахідку.

2. У скриньці лежав жовтий сувій. У ньому було щось загорнуто. Клава підсунула долоні під старовинний сувій і обережно витягла його. Поклала на теплий пісок. Це була довга чоловіча сорочка. На широких рукавах — вузькі манжети, перламутрові ґудзики, високий комір із золотим мереживом. У білу сорочку було загорнуто торбинку. Вона була

зав'язана темним шнурком. Клава й Рено довго дивилися на старовинну знахідку (*За Ірен Роздобудько*).

- Зіставте два тексти. З якого тексту ви отримали більше відомостей про знахідку? Слова якої частини мови допомогли вам краще уявити знайдений предмет? Яка роль прикметників у писемному й усному мовленні?
- Випишіть із тексту 2 опис знахідки. Підкресліть прикметники хвилястою лінією.

 173. Складіть текст-опис вашої вишиванки (сукні, сорочки), використовуючи прикметники. Запишіть, підкресліть прикметники.

Розповідаємо **Описуємо** **Міркуємо**

Складання письмового висловлювання з елементами міркування за прочитаним твором

174. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Прикметники-антоніми, прикметники-синоніми. Уживання прикметників у прямому та переносному значеннях

175. Прочитайте текст.

Катруся жила в маленькій квартирі багатоповерхового будинку. Тато Андрій і мама Христина привчали донечку до порядку та дисципліни.

дисципліна

У Катрусі була своя велика кімнатка. Там стояли чорні стелажі, а на них кривими рядами сиділи ляльки, тверді ведмедики, лежали тьмяні кубики.

У кімнаті стояло велике ліжечко дівчинки. Біля нього лежав сумний килимок. Кімнатка була настільки брідною, що, здавалося, у ній ніхто не жив.

- Чи відповідає зміст другого й третього абзаців тексту тому, про що розповідається в першому абзаці?
- Випишіть речення з підкресленими прикметниками, замінюючи їх антонімами для відтворення тексту, який написала Марія Моліцька.

176. Прочитайте прикметники.

Багатий, бідний, бадьорий, заможний, жвавий, грошовитий, млявий, енергійний, важкий, легкий, масивний, красивий, тяжкий, потворний, журливий, смутний, вродливий, веселий, сумний, гарний.

- Випишіть синоніми до підкреслених прикметників. Запишіть пари прикметників-антонімів.

177. Прочитайте текст.

Находила степова буря. Попереду мчали сиві вітри. За ними чувся холодний подих грізної бурі. Співало сумну пісню кожне кволе

попереду

стебло, навіть суха й злякана берізка перегнула на стежці свій тонкий хребет. Злі вітри схиляли крихкі хліба́ додолу.

Сухорляве сонце в темі пилу було дивне. Синє! (За Григорієм Косинкою).

- Випишіть словосполучення, у яких прикметники вжиті в переносному значенні.

178. Складіть і запишіть 2 речення з антонімами кожної групи з вправи 176.

- Доберіть і запишіть 5 словосполучень, у яких прикметники вжиті в переносному значенні.

Уживання прикметників у художніх і науково-популярних текстах

179. Прочитайте тексти. Визначте їх тему.

1. Сонце — центральне й наймасивніше тіло Сонячної системи. Його маса більша за масу Землі. Сонце — потужне джерело енергії, яку воно постійно випромінює. Це випромінювання дає життя тваринам і рослинам. Використовуючи сонячну енергію, можна опалювати будинки й нагрівати воду (З «Дитячої енциклопедії»).

2. Над горизонтом з'явився ледь помітний рожевий диск сонця. Нарешті ця небесна яскрава зірка піднялася вище й залила своїми теплими, ніжними промінцями все навколо. Вона така велика й щедра! Тепле сонечко осушило листочки від ранішньої роси. Ніжні промінчики розбудили пташиний спів, розмалювали щічки й носики дітей у рожевий колір (За Ніною Ковпак).

- Зіставте тексти. У якому з них прикметників більше? Зробіть висновок.
- Спишіть художній текст. Підкресліть прикметники хвилястою лінією.

180. Прочитайте текст. Перекажіть.

Ніч збирається на роботу. Робота в неї проста: перебути до ранку, поки люди виспляться. Коли наставала ранішня година, Ніч була вільна аж до темного вечора. Утомлена Ніч вирушала на далекі острови. Там вона грілася на гарячому пісочку, слухала ніжний плюскіт морських хвиль. Ніч обожнювала відпочивати (*За Сашком Дерманським*).

- Визначте, який це текст. Випишіть із тексту сполучення прикметників з іменниками за зразком.

Зразок: (що?) година (яка?) ранішня.

181. Прочитайте слова.

Ніч, пора, доба, ранок, тривалість, рік, довга, узимку, і, осінь, улітку, коротка, темна, зоряна, проміжок, час.

- Складіть і запишіть науково-популярний текст про ніч як про частину доби, використовуючи запропоновані слова.

 182. Прочитайте прислів'я, уставляючи пропущені прикметники з довідки.

1. ... бочка все торохтить, а ... мовчить. 2. ... правда краще, ніж ... брехня. 3. На ... землі ... хліб родить. 4. ... слово, що ... день. 5. ... словечко коле сердечко. 6. ... слово багато важить.

Довідка: порожня, повна, гірка, солодка, чорній, білий, ласкаве, весняний, гостре, добре.

- Спишіть прислів'я, уставляючи з довідки пропущені прикметники. Підкресліть прикметники-антоніми.

Змінювання прикметників у сполученні з іменниками за родами й числами

183. Прочитайте словосполучення прикметників з іменниками.

білий ліс
біла хустка

білим лісом
білою хусткою

біле поле	білому полю
білі ліси, хустки, поля	(у) білих лісах, хустках, полях
синій олівець	синім олівцем
синя кулька	синьою кулькою
синє озеро	(у) синьому озері
сині олівці, кульки, озера	синіх олівців, кульок, озер

- Спишіть словосполучення прикметників з іменниками. Визначте рід, число й відмінок іменників і прикметників.

-
- Назвіть закінчення прикметників чоловічого, жіночого та середнього роду в однині. Чи змінюються прикметники в множині за родами? Назвіть закінчення прикметників чоловічого, жіночого та середнього роду в множині. Зверте ваш висновок із правилом, наведеним нижче.

Прикметники змінюються за родами, числами й відмінками. Прикметники завжди стоять у тому роді, числі й відмінку, що й іменники, з якими вони зв'язані. В **однині** прикметники змінюються за родами й мають закінчення: чоловічий рід — *-ий, -ій*, жіночий — *-а, -я*, середній — *-е, -є*.

У **множині** прикметники за родами не змінюються й мають закінчення *-і* (у називному відмінку).

- Розгляньте таблицю відмінків і питань, за якими відмінюються прикметники. Запам'ятайте питання кожного відмінка.

Відмінок	Питання, однина	Питання, множина
Н.	<i>який? яка? яке?</i>	<i>які?</i>
Р.	<i>якого? якої? якого?</i>	<i>яких?</i>
Д.	<i>якому? якій? якому?</i>	<i>яким?</i>
Зн.	як Н. в. або Р. в.	як Н. в. або Р. в.
Ор.	<i>яким? якою? яким?</i>	<i>якими?</i>
М.	<i>(на) якому? якій? якому?</i>	<i>(на) яких?</i>

184. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

Житн.. (хліб, нива, поле); широк.. (ланом, дорогою, озером); глибок.. (ярів, річок, боліт); у нов.. (рюкзаку, хустинці, пальті).

- Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки та вставляючи пропущені закінчення за зразком. Поставте словосполучення в множині.

Зразок

(Який?) Житн[і́й] хліб (одн., чол. р.), (яка?) житн[я] нива (одн., жін. р.), (яке?) житн[є] поле (одн., середн. р.), (які?) житн[і] хліба́, ниви, поля (мн.).

185. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

(Тонкий) гілка сосни міцно тримала шишку. Біля неї росли її сестрички — червоні малі шишки. Минуло (теплий) літо, (дощовий) осінь і настала (холодний) зима. Одного разу (тонкий) гілка, на якій росла шишка, гойднулася. З неї впала (білий) (сніговий) шапка. (Переляканий) шишка побачила білку. (Рудий) шубка, (пишний) хвіст, чорні оченята.

— Славні шишки! — зраділа метка білка.

«Кінець! — подумала шишка. — Тепер вона мене заховає в глибоке темне дупло!»

Зі страху шишка впала в холодну снігову кучугуру... (За Юрієм Ярмишем).

- Спишіть перший абзац казки, розкриваючи дужки й ставлячи прикметники в тому роді й числі, що й зв'язані з ними іменники. Позначте закінчення прикметників. Визначте число підкреслених прикметників.

186. Випишіть останнє речення з тексту вправи 185. Підкресліть головні члени речення.

- Складіть і запишіть 3 речення, які можуть бути продовженням казки. Використовуйте прикметники.

Відмінювання прикметників у сполученні з іменниками в однині та множині.

Відмінкові закінчення прикметників з основою на твердий приголосний

187. Розгляньте таблицю.

Відмінок	Відмінкові закінчення в однині			Відмінкові закінчення в множині
	Чол. рід	Жін. рід	Середн. рід	Для всіх родів
Н.	довгий шлях	довга ніч	довге поле	довгі стежки
Р.	довгого шляху	довгої ночі	довгого поля	довгих стежок
Д.	довгому шляху	довгій ночі	довгому полю	довгим стежкам
Зн.	довгий шлях	довгу ніч	довге поле	довгі стежки
Ор.	довгим шляхом	довгою ніччю	довгим полем	довгими стежками
М.	(на) довгому (-ім) шляху	(у) довгій ночі	(на) довгому (-ім) полі	(на) довгих стежках

Порівняйте відмінкові закінчення прикметників чоловічого, жіночого та середнього роду однини. Зверніть увагу на кінцевий приголосний основи прикметника. Звірте ваш висновок із правилом, поданим нижче.

Прикметники змінюються за відмінками. У називному відмінку однини прикметники з основою на твердий приголосний мають закінчення: чоловічий рід — **-ий**, жіночий — **-а**, середній — **-е** (*щирий, щира, щире*).

188. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

Золот.. (ложка, годинник, серце); висок.. (тополя, хлопець, небо); солодк.. (цукерка, чай, життя).

- Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки. Уставте пропущені закінчення прикметників. Підкресліть прикметники чоловічого роду у формі називного відмінка.

Форма називного відмінка однини чоловічого роду (який?) є **початковою формою прикметника**: **чорний, добрий, житній**.

- Провідмініяйте прикметники, що вживаються в переносному значенні, користуючись таблицею (с. 85). Позначте закінчення.

189. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Свидовецька ущелина — у самому центрі Карпат. Наближалася ніч, і ми вирішили переночувати на березі (гірський) (*Р. в., одн.*) річки. Сутеніло. У (темний) лісі нестямно засміявся нічний пугач. Потім плаксиво заскиглила (нічний) сова. Поруч у (густий) кущах ожини продзвеніла (меткий) синиця. Над нами хтось важко зітхнув. Замок, а потім почувся тихий шелест. Це в кронах (високий) сосен заплутався холодний вітер. Він примчав із (гірський) полонини. У (безхмарний) небі яскравів далекий Чумацький Шлях (*За Павлом Стефоровим*).

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Поставте прикметники в дужках у потрібному відмінку, змінивши рід. Укажіть у дужках відмінок і число змінених прикметників за зразком у тексті.
- Підкресліть прикметники, ужиті в початковій формі.

190. Прочитайте групи прикметників.

Щирий, щира, щире, щирі; блакитний, блакитна, блакитне, блакитні.

- Провідмініяйте прикметники, користуючись таблицею (с. 85). Запишіть, позначте закінчення.

Відмінювання прикметників з основою на м'який приголосний в однині та множині

191. Розгляньте таблицю.

Від-мінок	Відмінкові форми однини			Відмінкові форми множини
	Чол. рід	Жін. рід	Середн. рід	
Н.	осінній	осіння	осіннє	осінні
Р.	осіннього	осінньої	осіннього	осінніх
Д.	осінньому	осінній	осінньому	осіннім
Зн.	осінній (-ого)	осінню	осіннє	осінні (-іх)
Ор.	осіннім	осінньою	осіннім	осінніми
М.	(на) осін-ньому (-ім)	(на) осінній	(на) осін-ньому (-ім)	(на) осінніх

Зверніть увагу на приголосний основи прикметника. Визначте закінчення прикметників. Звірте ваш висновок із поданим нижче.

У називному відмінку однини прикметники з основою на м'який приголосний мають закінчення: чоловічий рід — **-ій**, жіночий — **-я** та середній — **-є** (*літній, літня, літнє*), у множині — **-і** (*літні*).

192. Прочитайте прикметники.

Синій, синя, синє, сині.

- Провідмінюйте прикметники, користуючись таблицею відмінювання. Позначте закінчення прикметників. Доберіть до них іменники.

193. Прочитайте текст, уставляючи пропущені закінчення.

У нічн.. зимов.. тиші падають сніжинки. Вони різнома-
нітні, і жодна не нагадує свою сусідку. Одна маленьк.. ,
а сусідн.. більша, одна має складн.. візерунок, інша — ще
складніш.. Є в природі сніжинки-крихітки. Вони випада-

ють у далек.. Антарктиді. Трапляються сніжинки-велетні, величиною з долоню. Але це велик.. рідкість. У переважній більшості сніжинки невеличк.. . Вони бувають у формі правильн.. зірочки, дивовижн.. квітки, пелюсточки, орнаменту, стрілочок (За Аллою Волковою).

- Спишіть текст, уставляючи пропущені закінчення. Позначте закінчення прикметника з основою на м'який приголосний.

194. Прочитайте прикметник з іменниками, розкриваючи дужки.

Учорашн.. (день, бесіда, слово, зустрічі).

- Провідмініайте прикметник з іменниками, розкриваючи дужки. Позначте закінчення.
- Складіть текст-розповідь «Зимовий день», уживаючи прикметники в різних відмінках.

Визначення відмінків прикметників за відмінками іменників

195. Прочитайте групи слів.

Грамотний, літнього, на могутньому, грамотного, самотньої, соковитої, самотнє, могутній, на соковитому, літня.

Учень, учня, вишні, кошеня, дуб, дубі, спека, дощу, яблуці, груші.

- З'єднайте прикметники з іменниками за змістом і в потрібній відмінковій формі. Запишіть словосполучення у дві групи: 1) прикметники з основою на твердий приголосний; 2) прикметники з основою на м'який приголосний. Позначте закінчення прикметників, укажіть відмінки.

Щоб визначити відмінок прикметника, потрібно з'ясувати відмінок іменника, від якого залежить прикметник.

196. Прочитайте текст, уставляючи прикметники з довідки.

(*Яка?*) Сніжинка — надзвичайно (*яка?*) й (*яка?*) фея. Живе вона в (*якому?*) замку (*якої?*) країни. А знаходиться та країна на (*якій?*) і (*якій?*) крижині. Сніжинка-фея укриває землю (*яким?*) снігом. У такій (*якій?*) справі допомагають їй (*який?*) Сніговий Слон і (*яка?*) Снігова Ягничка. Сніжинка-фея з (*якої?*), (*якої?*) вовни Снігової Ягнички пряде (*яку?*) нитку. Потім обв'язує (*яким?*) мереживом свою біленьку пухнасту шубку.

Настає зима, і Фея дістає зі скрині (*яку?*) шубку й починає її струшувати. З пухнастих візерунків шубки (*яким?*) вихором летять снігові зірочки. Тоді утворюється величезна завірюха (*За Ланою Ра*).

Довідка: маленька, мила, гарненька, білому, білосніжної, великій, холодній, пухким, нелегкій, незвичайний, чарівна, м'якої, пухнастої, срібну, тонким, м'якеньку, сріблястим.

- Спишіть перший абзац тексту, уставляючи замість питань прикметники з довідки. Визначте їх відмінок, позначте закінчення.

197. Прочитайте словосполучення.

Сумний клен, висока береза, сніговими шапками, синій світанок, на зелених ялинках, синє небо, високі кучугури.

- Визначте рід, число й відмінок іменників і прикметників. Позначте закінчення прикметників. Складіть речення з підкресленими словосполученнями.

198. Прочитайте прикметники.

Останній, щирий, добра, рання, пізньє.

- Провідмініяйте прикметники, користуючись таблицями відмінювання (с. 85, 87).
- Спишіть другий абзац вправи 196, уставляючи прикметники з довідки.

199. Прочитайте вірш Світлани Гордієнко, уставляючи з довідки «загублені» прикметники.

Ще вчора листячко кружляло
У золотавому танку.
На ранок враз зима настала
І свіжість принесла ... .
І цей ... та ... запах
Прийшов до мене уві сні.
А ранком кіт приніс на лапах
... .. перший сніг!

Довідка: п'янку, тонкий, ніжний, пухнастий, білий.

- Спишіть вірш, уставляючи «загублені» прикметники з довідки. Визначте відмінки вписаних прикметників, позначте закінчення.

200. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Перекажіть.

Хто з дітей не любить сніжної (якої?)
Р. в., одн.) зими! Земля вкривається (пухкий) (чистий) снігом. І тоді з'являються Снігобородьки! Вони з (невеличкий) країни Естонії. (Кумедний) чоловічків із (великий) бородою називають (сніговий) бородачками, (сніговий) бородачками або просто Снігобородьками (*За Ігорем Калинцем*).

- Спишіть текст, змінюючи початкову форму прикметників у дужках. Укажіть число та відмінок прикметників у дужках за зразком у тексті. Позначте закінчення прикметників з основою на твердий і м'який приголосний.

201. Прочитайте народні прикмети та прислів'я.

1. Лунко потріскує лід — на міцний мороз. 2. Іде лапаний сніг — на тривалу негоду. 3. Рання година держить золото в роті.

- Спишіть, підкресліть хвилястою лінією прикметники в початковій формі. Провідмініяйте, користуючись таблицями відмінювання (с. 85, 87). один із прикметників з основою на твердий і м'який приголосний (*на вибір*). Позначте закінчення.

202. Прочитайте прикметники.

Верхній, добра, осінній, вечірнє, мідний, кругосвітній, городній, давній, довге, житній, пшенична.

- Спишіть прикметники спочатку з основою на твердий, а потім на м'який приголосний.

Детальний переказ тексту за колективно складеним планом

203. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Уживання знака м'якшення перед закінченням прикметників у родовому, давальному, орудному та місцевому відмінках однини

204. Розгляньте таблицю.

Відмінок	З основою на твердий приголосний			З основою на м'який приголосний		
	Чол. р.	Жін. р.	Середн. р.	Чол. р.	Жін. р.	Середн. р.
Р.	сирого	сирої	сирого	літнього	літньої	літнього
Д.	сирому	сирій	сирому	літньому	літній	літньому
Ор.	сирим	сирою	сирим	літнім	літньою	літнім
М.	(на) сирому (-ім)	(на) сирій	(на) сирому (-ім)	(на) літньому (-ім)	(на) літній	(на) літньому (-ім)

- У яких відмінках перед закінченням прикметників чоловічого, жіночого та середнього роду з м'яким приголосним основи пишемо знак м'якшення? Зверте ваш висновок із поданим нижче.

У прикметниках з основою на м'який приголосний перед закінченням у родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках пишеться знак м'якшення: *давнього, давньому, давньою, (на) давньому.*

У місцевому відмінку прикметники чоловічого й середнього роду можуть мати *дві форми: (на) ранньому, (на) раннім; (на) сусідньому, (у) сусіднім.*

205. Прочитайте прикметники.

Осінній, рожеве, середній, пізнє, середня, пізня, довгий, раннє, мужній, осіння.

- Поставте прикметники в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках однини. Запишіть дві форми прикметників у місцевому відмінку. Позначте закінчення.

206. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Ліс стояв, неначе молода під (весільний) вінцем. На (дорогий) (зимовий) уборі мигтіли й зникали блискітки. І все те диво світилось у (ранній) (сонячний) промінні. Жодна картина природи (літній) дня не може прирівнятися до тієї (пишний) (фантастичний) картини (сонний) зими.

Серед лісу замаячила хата, прикрита (білий) (товстий) шаром (м'який) снігу. На (безлюдний) дворі виднілася копиця (торішній) сіна. За нею кружало (густий) терну, ніби виткане зі (срібний) павутиння (*За Іваном Нечуєм-Левицьким*).

- Спишіть перший абзац тексту, розкриваючи дужки. Поставте прикметники в потрібному відмінку. Запишіть у дужках до прикметників у місцевому відмінку дві форми. Позначте закінчення.

 207. Прочитайте прикметники.

Добрий, **щире**, сусідній, майбутній, учорашне, **весняний**, білий, синє, **сусідня**, вечірній, вечірня.

- Поставте прикметники в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках однини. Запишіть дві форми виділених прикметників у місцевому відмінку. Позначте закінчення.
- Спишіть другий абзац вправи 206, розкриваючи дужки. Поставте прикметники в потрібному відмінку.

 208. Прочитайте іменники.

Весна, хустка, ялинка, береза, година, годинник, озеро.

- Доберіть до іменників прикметники з основою на твердий і м'який приголосний. Запишіть словосполучення в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках.

209. Прочитайте прикметники, уставляючи, де потрібно, пропущені букви.

Ближн..ої, ближн..ою, повн..ої; ранн..ого, коротк..ого, смілив..ого, літн..ої, літн..ому, вечірн..ому, жовт..ої, пізн..ої, пізн..ого.

- Запишіть прикметники в дві колонки: а) прикметники, у яких пишемо знак м'якшення; б) прикметники, у яких не пишемо знак м'якшення.

210. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Зима. Іду (лісова) (тиха), (порожня) галявиною. Вона вкрита (біла) (пухнаста) ковдрою. Біля куща з-під снігу стирчить старий трухлявий пень. Це не просто пень, а (справжня) домівка. Він став для різних лісових мешканців (затишна) квартирою.

Під (тепла) корою заховалися від (зимова) холоднечі дрібні комашки. (Осілля) пори всі забралися в старий пень і зробили в ньому крихітну спальню. На самому краю (ближня) галявинки, у канаві під снігом, ніби під (товста) ковдрою, сплять жаби. Тихо й порожньо взимку на лісовій галявині (*За Григорієм Скребицьким*).

- Спишіть перший абзац тексту, розкриваючи дужки. Підкресліть прикметники жіночого роду, у яких у родовому й орудному відмінках однини пишеться знак м'якшення.

211. Прочитайте прикметники.

Далека, безмежна, синя, присутня, присутній, домашня, задня, задній, швидкий, швидка, середня, сонячна, місячна.

- Поставте прикметники в родовому, давальному, орудному та місцевому відмінках однини. Запишіть.
- Спишіть другий абзац тексту вправи 210, розкриваючи дужки.

Вимова та написання закінчення **-ій** у прикметниках жіночого роду в давальному та місцевому відмінках

212. Прочитайте словосполучення, правильно вимовляючи закінчення прикметників у давальному та місцевому відмінках.

Н. в.	Д. в.	М. в.
довга дорога	довг ій дорозі	(на) довг ій дорозі
синя стрічка	син ій стрічці	(на) син ій стрічці
щира дружба	щир ій дружбі	(у) щир ій дружбі

- Спишіть словосполучення іменників із прикметниками в давальному та місцевому відмінках. Позначте закінчення прикметників. Правильно його вимовляйте.

213. Розгляньте малюнки.

- Доберіть прикметники до слів-назв предметів, запишіть словосполучення в давальному та місцевому відмінках. Позначте закінчення прикметників.

214. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

На (біла) (пухнаста) хмаринці плив молодий місяць. Він подарував (стара) вербі своє холодне світло. Сріблясте проміння втопилося у (тиха) журбі молоді ялиці. На (сонна) землі лежала химерна тінь кущів ліщини. Великі лопухи настовбурчилися, запахли ніччю, а на (гладка) поверхні листка появилася роса. Під холодним саявом молодого місяця в (коротка) дружбі предмети та їх тіні зустрічали ніч (*За Ніною Ковпак*).

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Позначте закінчення змінених прикметників.

215. Прочитайте прислів'я, з'єднаючи їх частини.

Добр.. борщик,	ніщо не завадить.
У дружн.. родині	та мал.. горщик.
Щир.. дружбі	і ледач.. працює.

- Спишіть прикметники, уставляючи закінчення. Визначте їх відмінок.

216. Прочитайте загадку Ніни Ковпак.

Дзвіночки в лісі ніжні-ніжні,
Немов сніжинки білосніжні.
В зеленім листі спочивають,
П'янкий весняний запах мають.

- Випишіть прикметники, поставте їх у початкову форму.
- Зробіть звуко-буквений аналіз слова-відгадки.

217. Прочитайте текст, уставляючи прикметники з довідки у відповідній відмінковій формі.

Прийшла (*яка?*) ... зима. (*Який?*) ... світ неспізнано змінився. Бембі важко було пристосуватися до цього (*якого?*) ... світу. Він звик до (*якого?*) ... лісу, його розкошів і достатку. Він спав у (*якій?*) ... , (*якій?*) ... хижі, ходив у (*якій?*) ... , (*якій?*) ... шубці.

Тепер було інакше. Кущик (*якої?*) ... , (*якої?*) ... трави заховався під (*яким?*) ... покривом. (*Який?*) ... сніг різав ноги. Раптом олені здригнулися — запах, шум! Це був він, їхній ворог! Одним (*яким?*) ... стрибком мама й Бембі

вискочили з гущавини. Вони зняли (яку?) ... куряву й вибігли на (яку?) ... галявину (За Феліксом Зальтенем).

Довідка: холодний, веселий, новий, зелений, чудовий, теплий, червоний, гладкий, сірий, сухий, білий, колючий, великий, сніговий, широкий.

- Спишіть перший абзац тексту, уставляючи прикметники з довідки у відповідній відмінковій формі.
- Підкресліть прикметники жіночого роду у формі давального та місцевого відмінків.
- Провідмінійте прикметник чоловічого роду. Позначте закінчення (на вибір).

218. Прочитайте вірш Леоніда Первомайського «Срібні дерева».

(Які?) ... д..рева, (яке?) ... гіл..я,
Сріблом пухнастим вкрита з..мля.
(Які?) ... у син..ому небі хмарки,
В (яких?) ... заметах (які?) ... сте..ки.
(Який?) ... -пресрібний ліс приберіг
Білочці (якій?) ... — (який?) ... горіх.

- Прочитайте заголовок вірша. Виділене в ньому слово підкаже вам, які прикметники «загубилися». Упишіть ці прикметники, змінюючи рід, число та відмінок.
- Спишіть вірш, уставляючи «загублені» прикметники та пропущені букви. Поясніть їх правопис.

219. Спишіть другий абзац тексту вправі 217, уставляючи прикметники з довідки у відповідній відмінковій формі.

Вимова й написання найуживаніших прикметників на -ський, -цький, -зький

220. Прочитайте текст.

Дунай — це найбільша й найдовша річка Європи. Вона бере свій початок у німецьких горах і впадає в Чорне

море. Жителі Європи називають Дунай «рікою дружби», адже вона протікає територією десяти країн. Могутня річка прикрашає й напуває німецькі, австрійські, словацькі, угорські, болгарські, румунські й, звичайно ж, українські землі. Окрім цих земель, басейн Дунаю охоплює частини території сімнадцяти держав Європи. Це — Італія, Словенія, Боснія та Герцеговина, Албанія, Македонія, Польща, Швейцарія, Чехія. Для цих країн Дунай є рідною річкою, яку люблять і бережуть. Про неї складено багато легенд, віршів і пісень (З енциклопедії).

- Випишіть назви земель, які прикрашає та напуває Дунай. Поставте ці прикметники в початковій формі, підкресліть знак м'якшення.

У прикметниках на **-ський, -цький, -зький** завжди пишемо знак м'якшення: **сільський, козацький, запорізький**.

- Випишіть назви всіх держав. Утворіть від них прикметники на **-ський, -цький, -зький**. Запишіть.

221. Прочитайте географічні назви.

Кавказ, Запоріжжя, Одеса, Черкаси, Чернівці, Вінниця, Париж, Прага, Рим, Тернопіль.

- Утворіть прикметники на **-ський, -цький, -зький**. Запишіть їх парами. Підкресліть знак м'якшення.

222. Прочитайте запитання.

- Як називається місце, де жили українські козаки?
- Як називається сузір'я, за яким орієнтувалися чумаки?
- На яких кручах похований Тарас Шевченко?
- Як називаються області, центрами яких є міста: Вінниця, Ужгород, Харків, Чернівці, Чернігів?

- Запишіть відповіді на запитання. Поясніть правопис знака м'якшення в прикметниках.

223. Прочитайте іменники.

Село, чумак, завод, учитель, лікар, француз, грузин.

- Утворіть від іменників прикметники на *-ський, -цький, -зький*. Запишіть парами.
- Складіть і запишіть 5 речень з утвореними прикметниками.

Відмінювання прикметників у множині

224. Розгляньте таблицю відмінювання прикметників у множині.

Від-мінок	Питання	Основа на твердий і м'який приголосний
Н.	які?	щасливі діти, могутні дуби
Р.	яких?	щасливих дітей, могутніх дубів
Д.	яким?	щасливим дітям, могутнім дубам
Зн.	які? яких? (як Н. в. або Р. в.)	щасливих дітей, могутні дуби
Ор.	якими?	щасливими дітьми, могутніми дубами
М.	(на) яких?	(на) щасливих дітях, могутніх дубах

- Зіставте закінчення прикметників родового, знахідного та місцевого відмінків множини з основою: а) на твердий приголосний; б) на м'який приголосний. Зверте ваш висновок із поданим нижче.

У називному відмінку множини прикметники з основою на твердий і м'який приголосний мають закінчення **-і**. У родовому, знахідному та місцевому відмінках прикметники з основою на твердий приголосний мають закінчення **-их**, у прикметниках з основою на м'який приголосний у цих же відмінках — закінчення **-іх**.
Наприклад: зелених, сусідніх.

225. Прочитайте прикметники.

Солодкий, пізня, твердий, сусіднє.

- Провідмініайте прикметники в множині, користуючись таблицею (с. 99). Запишіть. Позначте закінчення.

226. Прочитайте текст.

Остання іграшка зайняла своє місце. Розкішна ялинка мерехтіла великими (якими? *Ор. в., мн.*) білими кулями. Добрі, веселі ангели прикрашали кожну кулю. До цих новорічних прикрас Оленка доклала чимало зусиль. Усі новорічні іграшки вона готувала на різдвяний ярмарок.

На цьому веселому ярмарку можна було дістати приз за найкращу роботу. Дівчинка вірила, що її веселі ангели, такі щирі й добрі, обов'язково принесуть людям щастя (*За Іриною Шевчуком*).

- Спишіть перший абзац тексту. Упишіть у дужках біля підкреслених прикметників питання, відмінок і число за зразком у тексті.
- Випишіть із другого абзацу тексту прикметники в множині. Провідмініайте їх, користуючись таблицею (с. 99).

227. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

(Жовтий) в (зелений) смужку огрядна пані Гусениця страшенно боялася (холодний) осені. Вона знала: (холодний) осінь сама не ходить. Холодні дощі вбираються в сірі тумани, які завжди приводять (сніжний) Зиму. Сніг любить (білий) фарбу. Вона буде сипатися доти, доки від пані Гусениці не залишиться ні (жовтий) цятки, ні (зелений) смужки (*За Галиною Кирпою*).

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Запишіть у дужках рід, число та відмінок змінених прикметників.
- Провідмініайте підкреслені словосполучення, користуючись таблицею (с. 99).

228. Прочитайте прислів'я.

1. Вірний приятель — то найбільший скарб. 2. Колос повний до землі гнеться, а пустий догори пнеться. 3. Літній день за зимовий тиждень.

- Спишіть прислів'я, підкресліть прикметники. У якому відмінку стоять прикметники? Провідмінійте виділені прикметники в множині.

229. Складіть і запишіть текст-міркування, тезою якого є перше прислів'я вправи 228. Використайте в тексті подані слова та словосполучення.

Мій товариш, спілкування в Інтернеті, чесна людина, уважний, корисні книжки, допомагає мені, у важку хвилину, дає поради, цікавий співбесідник.

- Підкресліть прикметники, визначте їх рід, число та відмінок.

230. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Перекажіть.

Незадовго до Нового року наш Дідусь Мороз вирушає в Лапландію. Щороку туди приїжджають американс..кий Санта Клаус, італійс..кий Боббо Натале та інші. (Щедрий), (добрий), (веселий) дідусі розповідають про підготовку до свята. Вони вигадують багато (новий) і (цікавий) ігор, (веселий), (розумний) і (добрий) казок. Дідусі змагают..ся, хто краще намалює на вікні сніжинку, швидше зліпить снігову бабу.

Північні сови-поштарі приносять усім дідусям **яскраві** й **гарні** листівки. Листівки нагадують, що їх чекає далекий і нелегкий шлях. Дідусі їдуть зустрічати Новий рік! (За Вікторією Ярош).

- Спишіть перший абзац тексту, уставляючи пропущені букви та розкриваючи дужки. Підкресліть прикметники в множині.

231. Спишіть другий абзац тексту вправи 230. Підкресліть прикметники. Провідмініайте виділені прикметники.

• Складіть текст-розповідь про те, як ви готуєтеся до зустрічі Нового року. Підкресліть прикметники.

Розповідаємо Описуємо Міркуємо

Складання запрошення

232. Розгляньте малюнки.

• Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Побудова сполучень слів і речень із прикметниками, уведення їх у текст

233. Прочитайте сполучення прикметників з іменниками.

Лебединий пух, лебедина пісня, лебедина хода; весняний ранок, весняна роса, весняний настрій; молочна каша, молочна імла, молочні ріки; скляний посуд, скляні очі, скляний погляд.

- Випишіть сполучення прикметників з іменниками, у яких прикметники вжиті в переносному значенні. Складіть і запишіть речення з прикметниками, що вживаються в прямому значенні.

234. Прочитайте текст.

За стародавньою легендою, Дід Мороз мешкає далеко на півночі Європи, у Фінляндії.

Діди Морози мають вірних помічників. Українс..кий — чарівну Снігуроньку, австрійс..кий — хлопчика Крампуса, якутс..кий — дівчину Харчаану, бельгійс..кий — Чорного Пірата, а фінс..кий з'являється до дітей із симпатичними (якими? Ор. в., мн.) гноміками.

Убрання Дідів Морозів кожної країни різне. Пол..с..кий має червоне вбрання. Француз..кий одягнений у куртку червоного кольору, облямовану білим хутром, червоні штани й гостроверху шапку. Іспанс..кий — у національному одязі.

Але в усіх одне завдання — дарувати новорічні подарунки (з «Дитячої енциклопедії»).

- Випишіть ту частину тексту, у якій ідеться про помічників Дідів Морозів. Уставте пропущені букви.
- Випишіть ту частину тексту, у якій ідеться про одяг Дідів Морозів. Уставте пропущені букви.
- Запишіть у дужках питання, відмінок і число підкреслених прикметників за зразком у тексті.
- Провідмініайте виділені прикметники, позначте закінчення.

235. Прочитайте сполучення слів із прикметниками.

Невеликого зросту, дуже веселу вдачу, довга голова, чорний носик, темними очима, випуклі широкі груди, пластичний живіт, товстим коротким хвостиком, яскраво-рудю з білими плямами на гудях і на лапах, доброго господаря.

- Складіть текст-опис за змістом телеграми: «Загубився. Шукаю господаря. Трохи про себе...». Використайте запропоновані сполучення слів із прикметниками. Доберіть заголовок до складеного тексту.

236. Складіть і запишіть речення з підкресленими словосполученнями вправи 233.

237. Прочитайте вірш Лесі Вознюк, у якому порушена рима.

Срібна нічка-чарівничка
У косичках — **зорі** ясні,
заплітає сні в косички.

Світлі, добрі, кольорові
мрії чисті та прекрасні.
сняться діткам **сні казкові**.

- Упорядкуйте рядки вірша так, щоб відновити риму (*усно*). Визначте число прикметників, які залежать від виділених іменників.

238. Прочитайте текст, уставляючи з довідки словосполучення за змістом.

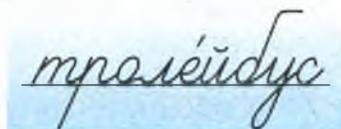
Юрко сидів у ... .. й дивився у вікно. На склі хлопчик побачив ... .. Вони нагадали йому ... .. Юра подумав,

що в них мали б жити тільки ... .. . Може, ... ? Вони тут почувалися б як на Північному полюсі. Хлопчик уявив, як ... .. блукатимуть ... .. , як він буде гратися з ними в хованки! Але як знайти ... .. , що причаївся поміж ... .. ? (За Оленою Мацьків).

- Спишіть текст, уставляючи з довідки потрібні словосполучення.

Довідка: новому тролейбусі, дитячому театрі, морозяні візерунки, цікаву виставу, білі ліси, **талановиті** артисти, білі звірі, вдячні глядачі, білі ведмеді, голосні аплодисменти, білосніжними заметами, яскраві квіти, білого ведмедя, веселий настрій, білих заметів.

- Підкресліть головні та другорядні члени в першому та другому реченнях.
- Доберіть до виділеного слова спільнокореневі.

239. Випишіть із вправи 238 словосполучення з довідки, які не були використані. Складіть і запишіть текст із ними. Доберіть до нього заголовок.

 240. Провідмініайте підкреслені прикметники вправи 237.

 241. Прочитайте вірш Марійки Підгірянки.

Сніги упали **свіжі**.
Прослався **білий** шлях.
Візьму я бистрі лижі,
Полину наче птах.

- Спишіть перші два речення.
- Підкресліть головні та другорядні члени речення. Проаналізуйте виділені прикметники як частину мови за схемою розбору, поданою на форзаці підручника.

242. Прочитайте текст, уставляючи прикметники з довідки.

Падає ... .. сніг. Пухнастий, як ковдра, що подарувала бабуся. Світ поволі стає подібним до казки. Зранку небо було ... , ... , ... Сіріла ... трава. **Голі** дерева гойдалися на вітрі. А завтра місто прокинеться в ... льолі. Жваві колядники заспівають йому ... коляду (*За Зоряною Живкою*).

Довідка: білий, лапатий, голубе, ясне, чисте, суха, білій, веселу.

- Спишіть текст, уставляючи прикметники. Підкресліть головні члени у двох останніх реченнях.

243. Прочитайте речення.

Діти зробили сніговика. Великий лапатий сніг присипав його.

- Складіть текст-розповідь (4 речення) за поданим початком, використовуючи прикметники.

 244. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Того (січневий) дня я стояв серед (таємничий) краси. У (холодний) повітрі пролітали (пухнастий) сніжинки. Вони вкривали (калиновий) кущі, (зелений) ялинки. Від (сонячний) проміння білі сніжинки ставали (кольоровий). (Красивий) природа заворожила мене (*За Ніною Ковпак*).

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Змініть початкову форму прикметників відповідно до змісту. Визначте рід, число та відмінок змінених прикметників.

 245. Прочитайте речення.

Пухнастий, ... сніг кружляє над землею. Вода замерзла на широких, ... озерах.

- Спишіть, поширюючи речення прикметниками. Підкресліть прикметники, ужиті в місцевому відмінку множини.

246. Прочитайте текст, уставляючи пропущені прикметники.

Я дуже люблю ... канікули. Мій брат чекає Різдвяних свят. Ми приєднувалися до ватаги хлопців і дівчат. Усі ходили посівати, колядувати й щедрувати. Додому ми приносили ... гостинці: ... горіхи, ... цукерки, ... пряники. Іноді були навіть ... іграшки.

Особливою чарівністю був наповнений Святвечір. Мама місила тісто для ... калачів і пиріжків. Брат допомагав татові розпалювати піч. Я з мамою ліпила пиріжки із ... вишнею. Ненька готувала з пшениці ... кутю.

Усі разом ми сідали за різдвяний стіл (*За Вірою Марушак*).

- Спишіть перший абзац тексту, уставляючи пропущені прикметники. Визначте їх рід, число та відмінок.

247. Прочитайте текст рубрики. Перекажіть.

Спілкуймося красно!

Одинадцятого січня — усесвітній день «спасибі», найувічливіший день у році. Ми висловлюємо подяку ніби мимохідь і не замислюємося над її значенням. Проте слова подяки мають дивовижну силу. Вимовляти їх не можна, коли людина роздратована. Слова вдячності здатні зігріти своїм теплом душу й серце кожної людини. Важливо пам'ятати, що справжня вдячність — це лише та, що йде від чистого серця.

- Складіть і запишіть 4 речення на тему «За що я дякую батькам?» за змістом рубрики «Спілкуймося красно!».

 248. Спишіть вправо 246 до кінця, уставте пропущені прикметники. Підкресліть іменники, з якими зв'язані прикметники.

249. Прочитайте слова.

Листя, трава, вечірня, **білий**, сніг, пізній, добрий, читав, щедра, світле, синє, книжки, село, вузький, давній, літній, близький, колишній, **торішня**, працювали.

- Випишіть спочатку прикметники з основою на твердий приголосний, а потім — на м'який. Позначте в дужках рід. Підкресліть прикметники, у яких при відмінюванні з'являється знак м'якшення.
- Провідмініайте виділені прикметники.

250. Прочитайте текст. Перекажіть.

Це був великий і гарний садок із зеленою м'якою травою. У ньому виблискувала біленька декоративна цибулька і ріс кущик маленької білої та фіолетової фіалки.

Кожне дерево навесні зацвітало ніжним **рожевим** цвітом. У тому саду була одна маленька коноплянка, яка всім дарувала чарівні пісні.

У найдалшому кутку чарівного саду жила холодна та зла Зима. Там стояло одне біле дерево, а над ним кружляв Північний Холодний Вітер. Туди боялися заходити навіть найсміливіші діти! Та одного разу в цей куток саду завітав добрий Велетень... (За Оскаром Уайльдом).

- Складіть план тексту. Запишіть.

- Проаналізуйте виділений прикметник як частину мови за схемою розбору, яка подана на форзаці підручника.

251. Прочитайте речення.

Діти Німеччини й Польщі шукають **новорічні** подарунки в шкарпетках. Українським дітям батьки кладуть подарунки під **святкову** ялинку.

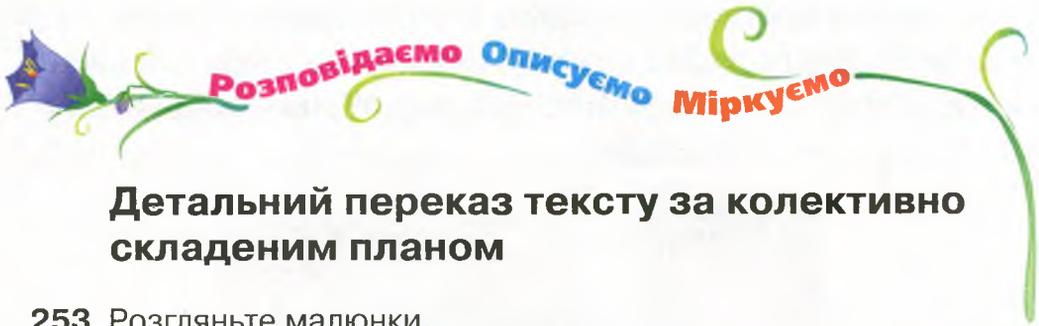
- Складіть продовження розповіді (4 речення), використовуючи запропоновані словосполучення. Запишіть, підкресліть прикметники.

Цікаві іграшки, спортивне приладдя, нові книжки, солодкі цукерки, стільникові телефони, урядні діти, гарні помічники.

252. Проаналізуйте виділені слова з вправи 251 як частину мови за схемою розбору, яка подана на форзаці підручника.

- Запишіть відповідь на 1 і 2 пункти плану тексту вправи 250. Використовуйте в тексті прикметники.

Детальний переказ тексту за колективно складеним планом

253. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

ЧИСЛІВНИК

Числівник як частина мови

254. Прочитайте запитання.

Скільки місяців має рік? Скільки днів має тиждень? Який за порядком лічби день тижня вівторок? Котра на малюнку за порядком лічби лялька в рожевій сукні, котра — у блакитній, а котре — яблуко? Які числа ви бачите на листках календаря?

- Запишіть відповіді на запитання. Підкресліть слова, що відповідають на питання *скільки?* *котрий?* *котра́?* *котре́?* Які зі слів позначають кількість предметів, а які — порядок їх під час лічби?

Слова, що означають кількість предметів або їх порядок під час лічби, називаються **числівниками**. Вони відповідають на питання *скільки?* *котрий?* *котра́?* *котре́?* **Наприклад:** *скільки?* (дев'ятна́дцять), *котрий?* (сьомий), *котра?* (десята), *котре?* (сьоме). Числівник — це частина мови.

255. Прочитайте числівники.

Дев'ять, **дев'ятна́дцять**, дев'ятий, десятий, десять, третій, три, сім, сьомий, сьома, десяте, дванадцята, чотирнадцяте.

- Поставте до числівників питання. Складіть словосполучення числівників з іменниками. Запишіть. Поставте наголос у числівниках.

Спілкуймося красиво!

Важливою ознакою краси мовлення є правильне наголошування слів. У числівниках від одина́дцяти до дев'ятна́дцяти наголошується склад **-на́-**: двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять, п'ятна́дцять, шісна́дцять, сімна́дцять, вісімна́дцять, дев'ятна́дцять.

- Потренуйтеся у вимові числівників.

шісна́дцять

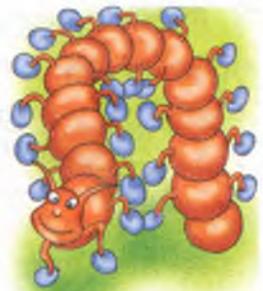
п'ятдеся́т

п'ятдеся́т

256. Прочитайте текст. Доберіть заголовок.

Через три дні, зробивши свої підрахунки, жук подався до стоножича Томаса.

— Шановний пане стоножичу! — звернувся він. — Ваша хода тому така гармонійна, що вам бракує чотирьох ніжок. Звичайна стонога спочатку переставляє ніжки від першої до шостої, потім від сьомої до дванадцятої, потім від тринадцятої до вісімнадцятої, потім від дев'ятнадцятої до двадцять четвертої, потім від двадцять п'ятої до тридцятої, потім... Але ви вже зрозуміли, правда? (За Джеймсом Крюсом).

- Випишіть із тексту числівники. Поставте до них питання. Підкресліть наголошений склад у числівниках.

Потрібно правильно вживати числівники в сполученні з іменниками: *дві, три, чотири фірми; п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять фірм; п'яти фірмам; шістьма фірмами.*

- Складіть речення зі словосполученнями *в шістьох фірмах, семи олівців.*

257. Прочитайте слова.

Днів (*скільки?*) ... ; учнів (*скільки?*) ... ; комп'ютерів (*скільки?*) ... ; день (*котрий?*) ... ; за списком (*котра?*) ... ; повідомлення (*котре?*) ... .

- Уставте числівники. Запишіть.
- Складіть два речення зі словосполученнями (*на вибір*).

Вимова та правопис найуживаніших у мовленні числівників

258. Прочитайте й відгадайте загадки.

1. Дві дощечки, дві сестрички несуть мене з гори.
2. Однією ручкою всіх зустрічає, а другою проводить.
3. Має сім шкір, витискає сльози всім.
4. Що за птах, що на вісьмох ногах?

- Випишіть числівники, що відповідають на питання *скільки?* Змініть їх за питаннями *скільких? скільком? скількома? на скількох?* Запишіть за зразком.

Зразок

Три (*скільки?*), трьох (*скільких?*), трьом (*скільком?*), трьома (*скількома?*), на трьох (*на скількох?*).

259. Запишіть математичні вирази словами, використовуючи прийменники *від, до*. Наприклад: *до (від) скількох?* додати (відняти) *скільки?* дорівнює *скільки?*

$$20 + 30 = 50$$

$$60 + 10 = 70$$

$$20 - 16 = 4$$

$$80 - 10 = 70$$

Зразок

До п'ятнадцяти додати тридцять дорівнює сорока п'яти.

- Розгляньте таблицю. Запам'ятайте, як вимовляються й пишуться числівники 50, 60, 70, 80.

Відмінок, питання	Так вимовляються, змінюються й пишуться числівники
Н. <i>скільки?</i>	п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят
Р. <i>скільких?</i>	п'ятдесяти, шістдесяти, сімдесяти, вісімдесяти

шістдесят

шістсот

шістдесяти

вісімдесяти

Спикуйтеся красно!

У мовленні вживайте числівники *сорок, дев'яносто, сто* тільки в називному і знахідному відмінках. У всіх інших відмінках ці числівники мають закінчення *-а*: *сорока, дев'яноста і ста*. **Наприклад:** не минуло й *ста (сорока, дев'яноста) днів*.

260. Прочитайте текст. Розгадайте сон дівчинки.

Марійка вже засинала, коли раптом перед нею з'явилися палаци один за одним і такі чудові! Двері в **першому** палаці були відчинені, то вона й увійшла. А там 4 зали: перша біла-білісінька, **друга** — у шовках зелених, **третя** — у червоних оксамитах*, а **четверта** — уся золо-

та. А в них — усіякої всячини... З того дива Марійка й прокинулася.

— Мамо! — сказала вона. — Снилися мені золоті палаци, а в кожному по 4 зали, а в тих залах по 3 столи, а на столах 4 свічники, а у свічниках по 7 свічок, що згоряли, мов летючі зірки (*За Зіркою Мензатюк*).

О *Оксаміт* — тканина з густим коротким ворсом із натурального шовку або штучного волокна.

- Спишіть перший абзац тексту, замінюючи цифру словом. Підкресліть числівники. Доберіть до виділених числівників такі, які відповідають на питання *скільки?* Змініть їх, щоб вони відповідали на питання *скільких? скільком?*

261. Спишіть вправо 260 до кінця. Запишіть цифри словами. Підкресліть числівники. Змініть їх так, щоб вони відповідали на питання *котрий? котра? котре? котрі?*

Відмінкові форми окремих числівників

262. Прочитайте текст.

Верблюди мають довжину понад 2 метри. Дорослий верблюд важить 700 кілограмів. Та його маса залежить від того, коли він останній раз пив воду.

Верблюди відкладають до 45 кілограмів жиру у своїх горбах. Це дає їм змогу отримувати за необхідності

майже 50 літрів води. Коли верблюд довго не п'є, він худне й горб його стискається. Але варто йому знайти воду, він випиває за 10 хвилин 90 літрів і швидко набуває свого звичного вигляду. Живуть верблюди в середньому до 60–70 років (*З «Дитячої енциклопедії»*).

- Випишіть із тексту словосполучення іменників із залежним і від них числівниками. Запишіть числівники словами, поставте до них питання.

263. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

5 (олівець), 8 (зошит), 20 (курча), 3 (стіл), 60 (лист), 11 (стілець), 20 (яблуко), 24 (ящик), 70 (кілограм), 500 (дерево).

- Спишіть словосполучення за зразком, запишіть числівники словами.

Зразок

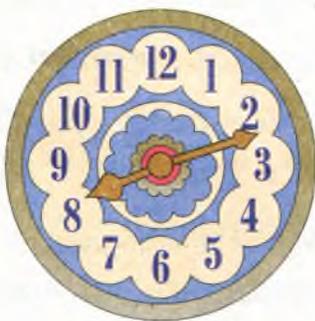
П'ять олівців, п'ятсот кілограмів.

п'ятсот

сімдесятій

264. Прочитайте текст.

Паць вийшов із будинку за п'ять хвилин до восьмої години й уже о дванадцятій хвилині на дев'яту був у школі. Вінні-Пух прийшов до школи о двадцять п'ятій хвилині на дев'яту годину, хоч йому потрібно було йти на десять хвилин менше, ніж Пацю. О котрій годині Вінні-Пух вийшов із дому? (З посібника «Планета міркувань»).

- Спишіть словосполучення з числівниками, що відповідають на питання *о котрій годині?* Відшукайте на малюнку годинники, які показують, коли Паць і Вінні-Пух прийшли до школи.

265. Прочитайте текст.

У **першій** квартирі Великого Мурашника жили 2 мурашки, у **другій** — 14 мурашок, у **третій** — 26 мурашок. Мурашки поселяються за певним правилом. Скільки мурашок, на вашу думку, живе в **п'ятій** квартирі? Який номер квартири, де живуть 74 мурашки? Усі вони розпочинають роботу о четвертій годині ранку (З посібника «Планета міркувань»).

- Спишіть задачу, замінюючи цифри словами. Підкресліть словосполучення з числівником, що відповідає на питання *о котрій годині?*
- Змініть форми виділених числівників, щоб вони відповідали на питання *котрої? котрою? (на) котрій?*

Словесні формули на означення часу протягом доби

266. Прочитайте прислів'я та загадку.

1 пальцем і голки не вдержиш. 1 рукою в долоні не заплещеш. 1 бджола мало меду наносить. 1 гусак поля не витопче.

Живуть в 1 хаті. 1 думає, 1 говорить, 1 нюхає, 2 дивиться, 2 слухає. Що то за хата та хто в ній живе?

- Поясніть зміст 2 прислів'їв (*на вибір*). Відгадайте загадку.
- Спишіть прислів'я та загадку, замінюючи цифри словами. Узгодьте числівники з іменниками. Підкресліть числівники.

267. Прочитайте словосполучення.

Четвертий клас, двадцять чотири учні, після уроків, о чотирнадцятій годині, працювали дружно, дві години, дванадцять ящиків, сімдесят кілограмів яблук.

- Складіть текст-розповідь за малюнком і словосполученнями. Запишіть. Підкресліть словосполучення, яким позначено час.

Правильно вимовляємо, пишемо, відповідаємо на питання **о котрій годині? котра година?**

Прокинувся о сьомій годині ранку. Чекатиму об одинадцятій годині. На сімнадцяту годину прийду. Четверть на третю розпочнемо. О пів на дев'яту продзвенів дзвінок (пів до дев'ятої). За чверть хвилин дванадцята година буде (чверть хвилин до дванадцятої). Десять хвилин на п'ятнадцяту годину розпочнеться нарада. О чотирнадцятій годині п'ятнадцять хвилин пролунав сигнал.

- Спишіть словесні формули на означення часу. Підкресліть числівники.

сигнал

268. Розгляньте малюнки та таблицю розкладу дзвінків, де урок і перерва тривають 30 хв.

Урок	Дзвінок на урок	Дзвінок на перерву
1-й	9.00	9.30
2-й	10.00	...
3-й	11.00	...
4-й	12.00	...

- Складіть і запишіть речення за зразком.

Зразок

Перший урок розпочався о дев'ятій годині, а закінчився о дев'ятій тридцять.

269. Запишіть ваш розпорядок дня, використовуючи числівники.

ЗАЙМЕННИК

Займенник як частина мови. Роль займенників у тексті

270. Прочитайте текст.

Хлопчика звали Дядько Федір, бо **хлопчик** був дуже серйозним і самостійним. У **шість** років уже сам собі суп варив. І в **шість** років любив самостійно все вирішувати за себе. Узагалі хлопчик був дуже **хороший**, і батьки були **хороші**.

І все було б добре, та тільки мама хлопчика **котів** не любила. А **Дядько Федір котів** любив. Одного разу йде собі **Дядько Федір** сходами й бутерброд їсть. А на вікні кіт сидить (*За Едуардом Успенським*).

- Прочитайте слова, що повторюються. Визначте, до яких частин мови вони належать.
- Спишіть текст, уникаючи повторення виділених слів. Використайте слова *він, його, такі, їх, стільки* (ж).
- Поставте питання до вставлених слів. Назвіть, які частини мови можна замінити словами *він, його, такі, їх, стільки* (ж). Яка їх роль у тексті?

Займенник — це частина мови, яка вказує на предмети, їх ознаки, кількість, але не називає їх. *Наприклад:* іменники **хлопчик, кішка, село, коні** можна замінити займенниками **він, вона, воно, вони**; прикметники **хороший, зелена, тверде, веселі** — займенниками **такий, така, таке, такі**; числівники **чотири, шість, двадцять** — займенниками **стільки, скільки**. Займенники відповідають на ті самі питання, що й частини мови, замість яких вони вживаються.

271. Розгляньте малюнки.

Я — Дядько Федір.

Він — пес Шарко.

А ти — кіт Матроскін.

Вона — корова Мурка.

Воно —
галченя
Хапайко.

Вони (кіт, пес,
галченя, корова,
листоноша) —
друзі Дядька
Федора.

Ми — тато й мама
Дядька Федора.

- Спишіть займенники. Складіть речення за малюнками, використовуючи займенники (на вибір).

В українській мові займенників небагато, але вони дуже важливі: зв'язують речення між собою; допомагають уникнути повторів. Під час відмінювання займенники набувають інших форм: *я, ти, ми, воно, вони* — *мені, мною, тебе, тобі, нас, ними, йому, їм*.

272. Прочитайте текст. Перекажіть.

Дядько Федір пригостив кота й запитав:

— А звідки **ти** знаєш, як **мене** звати?

Кіт відповідає:

— **Я** в нашому будинку всіх знаю: на горищі живу й **мені** все видно. Тільки тепер моє горище ремонтують і мені ніде жити.

Дядько Федір каже:

— Ходімо до мене жити.

Кіт сумнівається:

— Твоя мама мене вижене.

— А може, тато за **тебе** заступиться (*За Едуардом Успенським*).

- Випишіть із тексту виділені займенники. Напишіть у дужках, на які питання вони відповідають. Виберіть малюнок до цього тексту.

273. Прочитайте слова. До якої частини мови вони належать?

Василько, комп'ютер, картина, левада, море, хоробрий, високе, мудра, вісімдесят, п'ять.

- Замініть іменники, прикметники й числівники займенниками з довідки. Запишіть парами.

Довідка: вона, він, таке, такий, така, скільки, воно, стільки.

Складання тексту-розповіді з елементами міркування про прочитаний текст

274. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Особові займенники

275. Прочитайте текст, уставляючи на місці крапок пропущені займенники.

МИ — УКРАЇНЦІ

... працюю. ... працюєш. ... , ... , ... працює. ... працюємо. ... працюєте. ... працюють. Справді, усі українці працюють. Бо ... , українці, — працюючий народ.

- Спишіть текст, уставляючи на місці крапок пропущені займенники *я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*. Поміркуйте, на що вказують (на яких осіб) ці займенники. Зверте свої міркування з таблицею, поданою нижче.

276. Розгляньте таблицю.

Особа	Число		На що вказують займенники
	Однина	Множина	
1-ша	я	ми	я — на особу, яка говорить про себе; ми — на осіб (двох і більше), які говорять про себе
2-га	ти	ви	ти — на особу, до якої звертаються; ви — на осіб, до яких звертаються
3-тя	він, вона, воно	вони	він, вона, воно — на особу, про яку щось говорять; вони — на осіб чи предмети, про які говорять

- Випишіть виділені слова з таблиці. Це особові займенники. Визначте, які займенники належать до 1-ї особи, які — до 2-ї, а які — до 3-ї особи однини та множини.

Особові займенники вказують на особу або осіб і відповідають на ті самі питання, що й іменники: **хто?** **що?** Особові займенники змінюються за числами й відмінюються за відмінками.

277. Складіть сполучення слів. Уставте особові займенники, користуючись таблицею з вправи 276. Запишіть.

... із братом, ... читаєш, ... побачили, ... дзвеніло, ... відвідали, ... живуть, ... радіємо, ... читає, ... малюєте.

278. Прочитайте текст народної казки. Визначте його будову (зачин, основну частину). Якої частини не вистачає в тексті?

Із-за океану прилетіли орел і орлиця. Почали вони гніздо будувати на вершечку гіллястого дуба. Під дубом тим жив кріт.

океан

Він (3-тя ос., одн.) до орла промовив: «Пресвітлий орле, не вий ти гнізда на цьому дереві. Воно впаде, бо в нього підгнило коріння». — «От бозна-що, — орел сказав, — щоб я, орел, я, птиця-цар, крота сліпого слухав!»

От вони звили гніздо, орлиця нанесла яечок. І гарних вона вивела орлят. Якось орел полетів за їжею для діток. А як повернувся, то... .

- Випишіть із тексту особові займенники. Укажіть у дужках особу й число займенника за зразком у тексті.
- Випишіть спільнокореневі слова. Позначте їх будову.

279. Допишіть кінцівку тексту вправи 278. Використайте особові займенники. Підкресліть їх, визначте особу.

Відмінювання особових займенників 1-ї та 2-ї особи однини й множини

280. Прочитайте загадки, розкриваючи дужки в третій загадці.

1. Хоч не шию я ніколи, а голок маю доволі. 2. Усі ми в шапочках-брилях заховались під кущі, бо, як вийдемо на шлях, враз опинимось в борщі. 3. Люблять (я), поважають, та б'ють (я), коли грають.

- Відгадайте перші дві загадки. Спишіть, підкресліть займенники. Визначте число й особу займенників. Поставте до них питання.
- Прочитайте останню загадку, розкриваючи дужки. Як змінився особовий займенник я? Звірте з таблицею (с. 124).

281. Розгляньте таблицю відмінювання.

Відмінок, питання	1-ша особа		2-га особа	
	Однина	Множина	Однина	Множина
Н. хто?	я	ми	ти	ви
Р. кого?	мене́	нас	тебе́	вас
Д. кому?	мені́	нам	тобі́	вам
Зн. кого?	мене́	нас	тебе́	вас
Ор. ким?	мною	нами	тобою	вами
М. (на) кому?	(на) мені́	(на) нас	(на) тобі́	(на) вас

- Зверніть увагу, яких відмінкових форм набувають особові займенники 1-ї особи однини та множини. Зробіть висновок і звірте із поданим нижче.

Займенники 1-ї особи **я, ми** під час відмінювання набувають форм:

я — мене, мені́, мною, (на) мені́ (в однині);
ми — нас, нам, нами, (на) нас (у множині).

- Зверніть увагу, яких відмінкових форм набувають особові займенники 2-ї особи однини та множини. Зробіть висновок і звірте із поданим нижче.

Займенники 2-ї особи **ти, ви** під час відмінювання набувають форм:

ти — тебе, тобі́, тобою, (на) тобі́ (в однині);
ви — вас, вам, вами, (на) вас (у множині).

282. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Яскравокрилий метелик літав радісний і щасливий.

— Який прекрасний світ! — пурхав він у повітрі. — Сонце світить для (я), поле зеленіє для (я), квіти цвітуть для (я). Це тому, що я з усіх створінь найкрасивіший.

І він обережно, щоб не зім'яти своїх ніжних крилець, опустився на квітку.

— Добридень, — уклонила ся йому бджола. — Ти по нектар?

— Еге. А ти чого лізеш в цю красиву квітку?

— Хіба не знаєш? — підвела голову бджілка. — (Я) потрібно збирати мед.

— Я (ти) не питаю, що ти збираєш, — озвався метелик, — (я) ціка-

вить, чого (ти) тут треба (За Георгієм Караславовим).

- Випишіть із тексту спочатку змінені займенники 1-ї особи однини, а потім 2-ї особи однини. Визначте відмінок.

283. Утворіть словосполучення із займенниками спочатку 1-ї особи однини та множини (я, ми), а тоді — 2-ї особи однини та множини (ти, ви) за зразком.

Підготувати (для кого?) ... ; задоволений (ким?) ... ; підійшли (до кого?) ... ; зустріли (кого?) ... ; розповів (про кого?) ... ; розмовляла (з ким?) ... ; передав (кому?)... .

Зразок

Розмовляти (з ким?) — зі мною, з нами; з тобою, з вами.

284. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

— Не розумію, чого ти такий негречний, — здивовано сказала бджола. — Я нічого поганого (ти) не зробила.

— Забирайся! Ця квітка розцвіла для (я).

— Чому це для (ти)?

— Тому що я найкрасивіша істота у світі! — запишався метелик. — І це тільки для (я) мак розцвів. І сонце світить для (я), і поле зеленіє для (я), і всі квіти ростуть для (я)... А поглянь на себе! Чи (ти) не сором лізти в таку красиву квітку?

— Ти гарний, згодна, — відповіла маленька бджілка, — але замість того, щоб робити щось корисне, ти породжуєш шкідливу й огидну гусінь (За Георгієм Караславовим).

- Випишіть змінені займенники зі словами, з якими вони пов'язані. Визначте особу, число й відмінок.

Відмінювання особових займенників 3-ї особи однини й множини

285. Розгляньте таблицю відмінювання.

Відмінок	3-тя особа однини			3-тя особа множини
	Чол. р.	Жін. р.	Середн. р.	
Н.	він	вона	воно	вони
Р.	його (до) нього	її (до) неї	його (до) нього	їх (до) них
Д.	йому	їй	йому	їм
Зн.	його (про) нього	її (про) неї	його (про) нього	їх (про) них
Ор.	ним	нею	ним	ними
М.	(на) ньому	(на) ній	(на) ньому	(на) них

- Які особливості відмінювання ви помітили? Зробіть висновок і звірте із поданим нижче.

Займенники 3-ї особи однини змінюються за родами: *він* (чоловічий), *вона* (жіночий), *воно* (середній).

Займенники *він*, *воно* мають однакові відмінкові форми, крім називного відмінка.

286. Прочитайте прислів'я. Поясніть їх зміст.

1. У нього не дістанеш і серед зими льоду. 2. Настав йому палець, а він усю руку тягне. 3. Ми з тобою, як риба з водою. 4. Батьківщина — мати, умій за неї постояти. 5. Як ти вітаєш, так і тебе вітатимуть. 6. З ним каші не зварш. 7. Ви — нам, а ми — вам. 8. На тобі, небоже, що мені негоже.

- Випишіть особові займенники. Визначте особу, число й відмінок. Поставте їх у називному відмінку однини.

287. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Я розкажу (ви) про шпака в жмені. Є в (я) приятель, художник. Він дуже добре малює, а птахів і тварин, то краще за (він) ніхто не намалює. Художник змалку любив птахів, спостерігав за (вони). Багато розказував (я) про ручного ворона, що жив у (він). Днями я зайшов до (він) додому й побачив шпака ... (За Олександром Копиленком).

- Спишіть текст, розкриваючи дужки. Підкресліть займенники 3-ї особи однини й множини. Позначте їх відмінок, користуючись таблицею відмінювання з вправи 285.

Спілкуймося красно!

Щоб підкреслити повагу до адресата, займенник *Ви* у вітаннях і запрошеннях пишемо з великої букви. Наприклад: «Шановний Вікторе Максимовичу! Запрошуємо Вас...»; «Шановна Марино Степанівно! Вітаємо Вас..!»

- Спишіть приклади з рубрики «Спілкуймося красно!», закінчивши речення.

 288. Провідмініайте займенники *ми, ти, я, воно, вони*. Запишіть.

Уживання займенників із прийменниками

289. Прочитайте казку. Перекажіть.

Якось зустрів вовк сороку й сказав їй:

— Давай утечемо. Несила мені більше жити в цьому лісі!

А сорока й питає його:

— Що ж тобі не подобається в лісі? Мені тут добре, їжі багато!

— Ліс хороший, але ж ти бачиш, як тут усі ставляться до мене! Де яка шкода трапиться — усе я винен. А від собак і людей зовсім спокою мені немає!

— А куди ти підеш? — знову питає його сорока.

— Піду в інший ліс, де мене ніхто не знає, де люди добрі, а собаки лагідні.

Тоді сорока сказала:

— Там, куди ти йдеш, добра тобі не буде, бо звички твої погані й зуби в тебе гострі. Отож усі й ставляться так до тебе.

- Випишіть із тексту сполучення особових займенників і слів, від яких вони залежать. Визначте особу, число й відмінок займенників.

Зразок

Жити (кому?) мені — 1-ша ос., Д. в., одн.

- Допишіть золоте правило «Стався до людей так, як би ти хотів (хотіла), щоб вони ставилися до ...». Підкресліть займенники.

290. Прочитайте, розкриваючи дужки.

Спитав у (він, вона, вони); прийшли з (вони, ми, ти); згадала про (я, ти, він, ми, вони); приготував для (вона, вони, ми); зустрівся з (вона, ми, вони, ти).

- Утворіть словосполучення, розкриваючи дужки. Визначте відмінок займенників.
- Зверніть увагу, яких форм набувають займенники 3-ї особи після прийменників. Як пишуться займенники з прийменниками? Зробіть висновок і звірте із поданим нижче.

У формах займенників 3-ї особи (*він, вона, воно, вони*), що вживаються після прийменників, пишемо букву **н**: його — у нього, її — у неї.

Займенники з прийменниками пишемо окремо. **Наприклад:** з ними, від неї, про них, на ньому (на нім), на ній.

291. Прочитайте текст. Перекажіть.

Пригоди знаменитого каченяти Тіма можна описати не в одній книжці. Адже він особливий. Ви тільки гляньте на ньо-

го. Тім любить гуляти сам, і мама Качка завжди хвилюється за нього. Де Тім? Чи не трапалося з ним чогось лихого?

Усі у дворі жаліють маму Тіма. Усі кажуть, що в неї неслухняний син (За Енід Блайтон).

- Спишіть текст. Підкресліть особові займенники з прийменниками. Визначте відмінок займенників. Поставте їх у називному відмінку.
- Провідмініяйте (усно) займенники *ви, він, вона, вони*.

292. Розгляньте малюнки.

- Складіть за малюнками розповідь на тему «Тім на річці», увівши сполучення слів: *він побачив, страховище з довгими ногами, воно дивилося, хто ти, я жаба, казала мені, плигнула на нього, у нього на спині, прибїгла мама, тільки її й бачили, соромила його*. Підкресліть займенники, визначте їх відмінок.

293. Прочитайте казку, розкриваючи дужки. Перекажіть.

В одного царя була гарна донька. Син царя сусідньої держави побачив (вона). Він сказав своєму батькові й матері, що хоче з (вона) одружитися.

Обоє стали (він) відмовляти. Але все марно. Він правив своєї:

— Тільки (вона), (вона) єдину!

Побачивши, що немає ради, цар послав свого міністра посватати (вона).

Але сусідній цар відмовив (він). Сказав, щоб царевич навчився яко-

гось ремесла. І доки не навчиться, не віддасть (він) своєї доньки...

- Випишіть із тексту змінені особові займенники. Визначте особу, число та відмінок.

Спишуймося красно!

Розрізняймо вживання слів **обоє** й **обидва**. Кажуть **обоє** тоді, коли мають на увазі **він** і **вона**. Слово **обидва** вживають, коли мають на увазі **він** і **він**. Наприклад: Петрику чотири роки. **Обидва** брати старші за нього. Його люблять **обоє** — і тато, і мама.

294. Прочитайте словосполучення, розкриваючи дужки.

Сказав (вона, ми, вони); спитав у (він, вони, вона); передав через (я, вона, вони); зайшов до (вони, він, ми); в'ється над (він, ти, ми); зв'язок із (ми, вони, вона); усміхнувся до (він, вона, я); сподівався на (він, вона, ми).

- Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки. Поставте займенники в дужках у потрібному відмінку. Зверніть увагу на написання букви *н* у займенниках.

295. Прочитайте текст, уставляючи потрібні особові займенники. Визначте тему.

В однієї жінки народився син. Душу вклала ... у свою дитину. Боялася, щоб пилінка на ... не впала, щоб вітерець не подув. Дуже хвилювалася мати, щоб ... син не брав близько до серця горе, страждання й біль людей.

Узимку син приніс дятла з пораненим крилом, запитав, як допомогти ... . Мати забрала пташку, кудись занесла й сказала, що ... вилікували.

Хлопчик ріс, а мати затуляла ... від життя. Не знав ... , що таке горе, страждання, біль, образа та смуток. І виросла з нього... . (За Василем Сухомлинським).

- Спишіть перший абзац тексту, уставляючи потрібні за змістом особові займенники. Визначте їх відмінок.

Спишуймося красно!

Займенник **ти** вживаємо, звертаючись до близьких і друзів. До всіх інших людей звертаємося на **Ви**.

296. Спишіть вправу 295 до кінця, уставляючи потрібні особові займенники. Підкресліть їх, визначте особу, число та відмінок. Допишіть продовження останнього речення.

Розповідаємо Описуємо Міркуємо

Складання й записування зв'язаних між собою речень, які описують зміст малюнка

297. Розгляньте репродукцію картини Катерини Білокур «Богданівські яблука».

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

298. Прочитайте текст, вибираючи з дужок потрібні слова. Перекажіть.

У старого гнома була таємниця. Кому (її, таємницю) передати? ...Тоді (гном, він) став розмірковувати, кому ж передати свою таємницю. І згадав (він, гном) малу дівчинку, яка пасла кіз. (Він, гном) зачекав, коли (дівчинка, вона) опинилася перед (гномом, ним).

(Дівчинка, вона) злякалася такого малого чоловічка, але (він, гном) лагідно сказав (дівчинці, їй) зірвати золоту квітку папороті. (Золота квітка папороті, вона) розцвітає лише на Івана Купала й одразу в'яне. Ніхто досі (золоту квітку папороті, її) не бачив, крім (нього, гнома), і (він, гном) передає дівчинці свою таємницю (*За Десанкою Максимович*).

- Спишіть перший абзац тексту, розкриваючи дужки й уникаючи лексичних повторів.

299. Прочитайте текст.

У кожної людини є свої таємниці. Була таємниця й в Олянки. Олянка вже півроку дружила з кумедним маленьким чоловічком. Маленький чоловічок застрибнув у її кімна-

ту зі стіни! Так-так, виявилось, у стінах старих будинків мешкають дивовижні істоти — нямлики. Нямлика звали Буцик. Буцик був одягнений у костюмчик кольору шпалер на стінах Оляниної кімнати. Буцик умів улаштувати багато цікавих і фантастичних пригод (*За Лесею Ворониною*).

- Спишіть текст, замінюючи слова, які повторюються, займенниками.

300. Прочитайте прислів'я. Розкрийте їх зміст.

1. Скажи мені, хто твій друг, і я скажу тобі, хто ти. 2. Ми з тобою, як риба з водою. 3. Як ми до людей, так люди до нас. 4. Ви робіть добро, і вам добре буде. 5. Він тобі й зорі з неба зніме.

- Спишіть прислів'я, підкресліть займенники. Провідмініяйте підкреслений займенник.

Спілкуймося красно!

В усному й писемному мовленні вживайте вислови: вибач **мені**, пробачте **мені**, дякую **вам**, вибачайте **нам**, порадь **мені**, даруйте **мені**, **я** перепрошую, болить у **мене**, зрадив **мене**, подякував **мені**.

- Розгляньте фото. Складіть два речення зі словосполученнями з рубрики «Спілкуймося красно!» (на вибір). Запишіть.

301. Додайте до поданих дієслів особові займенники (на вибір). Утворіть словосполучення.

Подякувати (кому?) ... ; зустрітися (з ким?) ... ; завітати (до кого?) ... ; написати (кому?) ... ; зрадив (кого?) ... .

- Підкресліть займенники. Визначте головне й залежне слово в утворених словосполученнях.

 302. Спишіть текст вправи 298 до кінця, розкриваючи дужки й уникаючи лексичних повторів.

ДІЄСЛОВО

Дієслово як частина мови. Повторення вивченого

302. Прочитайте текст. Перекажіть.

Ковані золоті листочки тонко шумлять, дзвонять, шелестять: осінь, осінь... Хмари гасають вороними кінями, дикими табунами... з порваними уздами... Бліднуть мрії, в'януть квіти, димом ідуть примарні ночі, туманом сиплеться лист...

І виднішими стануть крізь обшарпане гілля зорі, що не гасли, не осипалися... (За Степаном Васильченком).

- Випишіть дієслова, поставте до них питання. Підкресліть дієслова, які передають рух предмета.
- Згадайте, що ви вже знаєте про дієслово як частину мови й про змінювання дієслів за часами.

Дієслово — частина мови, що означає дію предмета й відповідає на питання *що робити?* (думати), *що зробити?* (подумати), *що роблю?* (думаю), *що робив?* (думав), *що зроблять?* (подумають), *що буде робити?* (буде думати), *що робитимуть?* (думатимуть) та ін. У реченні дієслово здебільшого буває **присудком**: Сонце виглянуло з-за хмар.

303. Прочитайте словосполучення.

Блищало іскорками, бігли прудко*, збудував греблю, написав лист, розмовляли тихо, замело снігом, пошкандибав у під'їзд, забив цвях, скажи мені, схилила голову.

п Прудко — швидко (рухатися, переміщуватися).

- Спишіть словосполучення, поставте питання до дієслів. Визначте головне й залежне слово.
- Визначте, яку саме дію означають дієслова в словосполученнях: *рух, працю, процес спілкування, сприймання, явища природи*. Яка з цих дій завершена, а яка незавершена?

Дієслова можуть виражати **завершену дію** (що зробити?) (записати, засміятися) і **незавершену дію** (що робити?) (писати, сміятися).

304. Прочитайте вірш Лесі Мовчун.

Кл..новий л..сточок хворіє і плаче,
Відколи негода туманить і мрячить.
Він має застуду, він жовтий і кволий,
Він дуже боїт..ся упасти додолю.
І лікар снігур пр..писав пацієнту
Постіл..ний режим, довгий сон і дієту.
Його вітровій обережно поклав
На теплу перину із висохлих трав.
А тітка зима не барилася довго —
Л..сточку пошила білесеньку ковдру.

- Спишіть перші два речення, уставляючи пропущені букви. Підкресліть дієслова, що виражають незавершену дію. Поставте до них питання.
- Укажіть дієслова, дії яких означають явища природи.

305. Спишіть вправу 304 до кінця, уставляючи пропущені букви. Підкресліть дієслова, що мають переносне значення. Визначте, які дієслова виражають завершену дію. Поставте до них питання.

Дієслова-синоніми, дієслова-антоніми. Багатозначні дієслова. Пряме й переносне значення дієслів

306. Прочитайте дієслова.

1. Думати, хотіти, кричати, говорити, перемогти.
2. Стояти, радіти, любити, верещати, одягатися.

- Доберіть синоніми до першої групи дієслів. Запишіть.
- Доберіть антоніми до другої групи дієслів. Запишіть.
- Складіть речення зі словосполученнями *знайшов зошит, знайшов друга*. Доведіть, що дієслово *знайшов* — багатозначне.

307. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Перекажіть. Визначте тип тексту: розповідь, опис, міркування.

Загубив ведмідь Медолюб свої сап'янці*. Сам шукав — (не) **знайшов**. Звірі **шукали** — (не) **знайшли**. Лисиця Облудниця аж сльозами вмилася: «Три дні й три ночі (не) їла, (не) спала, а ніде немає. Пропали!» Пожурився ведмідь Медолюб і вже й забувати став.

Аж тут нове лихо настало (прийшло, минуло): слава про ведмедя недобра пішла. То було — усі ведмедя шанують (поважають, зневажають), уклоняються низько, а тепер відвертаються. Кажуть (говорять, мовчать), що занадився він у сусіднє село. У бабусі Орисі сметану вкрав, у людей курей став тягати. Може, то інший злодій? Та слідів од ведмежих сап'янців хіба що сліпий (не) побачить... (За Ларисою Письменною).

Сап'янці — чоботи або черевики, пошиті з тонкої м'якої шкіри.

- Згрупуйте виділені слова так, щоб вони стали антонімічними парами. Випишіть із першого абзацу тексту дієслова з **не**, розкриваючи дужки. Як пишуться дієслова з **не**?
- Спишіть другий абзац тексту, розкриваючи дужки. До підкреслених дієслів доберіть із дужок синоніми, запишіть через кому. Проаналізуйте ситуацію, у яку потрапив ведмідь Медолюб. Яке з прислів'їв відповідає цій ситуації: «Удаваний друг гірше підступного ворога» чи «Вірний приятель — найбільший скарб»?

Дієслова з **не** пишуться окремо. *Наприклад:*
не побачив, **не** відвідали, **не** співають.

308. Складіть текст-опис на тему «Хмара». Використайте дієслова з довідки.

Довідка: пливе, закриває, укриває, розплакалася, згадала, знайшли, зажурилася, люблю, пам'ятаєш, сміятиметься, лінувався.

- Підкресліть дієслова, що мають переносне значення.

309. Доберіть до іменників *пролісок, струмок, пташка* дієслова з прямим і переносним значенням. Складіть текст із дібраними дієсловами. Уведіть у текст дієслова з переносним значенням, наприклад: *пролісок засміявся*. Запишіть.

310. Прочитайте уривок із твору Тараса Шевченка. Вивчіть напам'ять.

Встала весна, чорну землю
Сонну розбудила,
Уквітчала її рястом,
Барвінком укрила.
І на полі жайворонок,
Соловейко в гаї
Землю, убрану весною,
Вранці зустрічають...

- Запишіть уривок твору з пам'яті. Прочитайте підкреслені дієслова із залежними від них словами. Доведіть, що вони вжиті в переносному значенні.

311. Прочитайте текст. Доберіть заголовок.

У море впало кілька здорових важких крапель дощу. Несподівано загув страшний вітер. Він кинув човен угору, як трісочку. Посипався краплистий дощ, а далі полив як із відра. Море застогнало й загуло, як сосновий бір у час бурі. Берег закутався в туман і дощ. Сонце зайшло за хмари. І в одну мить і земля, і море злилися до купи. На морі зробилося поночі. Тільки вітер свистів, шипів і ревів (*За Іваном Нечуєм-Левицьким*).

- Випишіть словосполучення з дієсловами, ужитими в переносному значенні.
- Спишіть останнє речення, підкресліть головні члени речення.

312. Прочитайте дієслова.

Знайти, зорати, **виконати**, **брати**, виблискують, приїхати, наводити, перекладати, ремонтують.

- Утворіть словосполучення дієслів з іменниками, які подані в довідці.

Довідка: ниву, вихід, участь, завдання, іскрами, трамваєм, трактор, приклад, твір.

- Доберіть синоніми до виділених дієслів.

313. Прочитайте, розкриваючи дужки.

Світить (яскраво, сонце, щедро, високо, угорі, розум).
Ходить (легенько, місяць, навшпиньки, бабуся). Цвіте (рясно, калина, скрізь). Співає (радісно, душа, гілочка, дівчинка, урочисто, мелодійно). Кружляє (тихо, таємниче, сніжинка, сумно, листочок). Говорить (дідусь, радіо, ластівка, тихенько). Віє (таємниче, здивовано, вітерець).

- Спишіть утворені вами сполучення слів спочатку з дієсловами, ужитими в прямому значенні, а потім — у переносному.

Побудова речень з однорідними присудками

314. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

(Приснився, наснився) Олесі сон: ніби вона (йде, простує, крокує, прямує, чимчикує) лісом. А ліс густий і незнайомий, у такому легко можна (заблудитися, заблукати). Довго йшла вона й (втомилася, стомилася, знемоглася, знесилася). Аж ось (побачила, набачила, угледіла) галявину, зелену та квітучу. І так же на ній (пахло, пахтіло, духмяніло) чимось теплим, солодким і знайомим. Але чим — Олеся не могла **згадати**... (За Зіркою Мензатюк).

- Спишіть текст, розкриваючи дужки та добираючи з дієслів-синонімів потрібні за змістом.
- Доберіть антоніми до виділених дієслів.
- Визначте, якими членами речення виступають однорідні члени в підкресленому реченні.

315. Прочитайте дієслова.

Затанцювали й закружляли; заграли й застрибали; здригнувся, зашелестів; дивуються, милуються; вилискували, виблискували; здійняв, підняв; засипав, обсипав.

- Складіть і запишіть речення, у яких подані дієслова були б однорідними присудками, а іменники *метелики, білочки, ліс, лисенята, промінці, вітер, сніг* — підметами.
- Підкресліть однорідні присудки.

316. Прочитайте текст, добираючи відповідно до змісту пропущені дієслова.

У великої чорної хмари народилися сніжинки. Вона дуже любила своїх маленьких красунь і надзвичайно ... ними. Хмара носилася з ними над землею і ... її своїм доням.

І ось сніжинки вирости. Вони закружляли у веселому таночку, і ... , і ... . Довго сніжинки носилися, ... в казковому танці над землею. Деякі з них потонули й опустилися на землю. Деякі сиділи на самому вершечку ялинки й ... білим світом. Так гарно було навкруги! (За Надією Красоткіною).

- Спишіть перший абзац тексту, добираючи відповідно до змісту пропущені дієслова.

317. Спишіть вправу 316 до кінця, добираючи відповідно до змісту пропущені дієслова. Підкресліть головні члени речення.

- Підкресліть однорідні присудки. Визначте, які дієслова означають рух, працю та явища природи.

Складання письмового висловлювання (розповіді) про ситуацію з життя класу

318. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

319. Прочитайте текст. Визначте його тип: опис чи розповідь.

Це було зимового вечора. Сонце сховалося за обрій. Зарожевів сніговий килим. Замерехтіли, заіскрилися зорі в глибокому небі. Раптом із півночі насунула чорна хмара. Вона пливе над снігами. Падають сніжинки на землю, тихо лягають на поле, ліс і дорогу. Я прислухаюся до тихого снігопаду й чую ніжний дзвін. Немов десь далеко-далеко бринить кришталева чаша, до якої доторкається срібний молоточок (*За Василем Сухомлинським*).

- Випишіть речення з однорідними присудками. Поясніть написання в них коми. Яку роль виконують дієслова в тексті? Визначте, яку дію (завершену чи незавершену) вони виражають.

320. Прочитайте текст.

Навесні вода піднялася й затопила боброву хатку. Найменше бобреня знесилося й ледь не потонуло. Я помітив його витяг із води й приніс додому.

У кухні воно довго чистилося й сушилося. Потім звірятко знайшло віника й згризло його. Воно позбирало всі гілочки підгребло під себе й заснуло. Я подивився на нього й теж пішов спати. А вранці на кухні мене чекав сюрприз ... (*За Гелієм Снегирьовим*).

- Спишіть текст. Поставте, де потрібно, розділові знаки. Підкресліть однорідні присудки.

321. Прочитайте дієслова.

Клекоче, перекочує, підіймає, наздоганяє, вабить, з'являється, панує, видніється, відкрився.

- Складіть і запишіть текст-опис на тему «Океан» за допомогою цих дієслів.

322. Складіть і запишіть кінцівку тексту вправи 320. У реченнях уживайте однорідні присудки.

Неозначена форма дієслова

323. Прочитайте текст.

Ми зайшли до ліцею «Сім гномів». Нас ознайомили з обов'язками ліцеїстів. Їм потрібно було розмальовувати ліс на уроках малювання. На уроках історії вивчати, які тварини жили в лісі в давнину. На уроках математики гноми повинні підрахувати дерева, кущі та запаси харчів для звірят на зиму.

Ми дізналися, що на уроках мови ліцеїст-гноми вивчають мову тварин і рослин. А на уроках географії вони малюють карту лісу. Прибирати ліс, розчищати стежки, підрізати кущі та дерева, згрібати сухе листя — їхній обов'язок на уроках праці (*За Вірою Іванчук*).

- Випишіть із тексту дієслова, які відповідають на питання *що робити, що зробити?* Чи можна визначити час дії, позначеної цими дієсловами? Ці дієслова вжиті в неозначеній формі.

 Неозначена форма дієслова — це його **незмінна форма**. Вона є початковою формою дієслова. Дієслова в неозначеній формі означають дію, процес, але не вказують на час, особу й число. Вони відповідають на питання *що робити? що зробити?* **Наприклад:** чистити (*що робити?*), заспівати (*що зробити?*).

324. Прочитайте текст.

Українська мова — одна з найбагатших мов світу. Про її багатство свідчать синоніми. Їх у нашій мові дуже багато. Наприклад, до слова *йти* можна підібрати більше тридцяти слів, близьких за значенням. Залежно від ситуації українці вживають у мовленні: *іти, прямувати, простувати, крокувати, чимчикувати, тюпати, чесати, дріботіти, ступати,*

шкандибати, кульгати, дибати, чвалати, чалапати, блукати, брести та ін. Користуймося мовним багатством.

- Спишіть текст. Назвіть дієслова, ужиті в неозначеній формі. Назвіть частинку, якою вони закінчуються.

У неозначеній формі дієслова закінчуються суфіксом **-ти (-ть)**. Після нього може стояти суфікс **-ся (-сь)**.

Наприклад: що робити? працювати, що зробити? розчистити (-ть), що робити? наблизитися (-сь), що зробити? розгорітися (-сь).

- Позначте суфікс **-ти** в дієсловах неозначеної форми з вправи 324.

325. Прочитайте фразеологізми. Доповніть їх дієсловами з довідки.

Байдики ... , п'ятами ... , ... воду, слова на вітер ... , мало каші ... , як у воду ... , зуби на полицю ... , ніде голці ... .

Довідка: впасти, з'їсти, бити, покласти, накивати, кидати, каламутити, дивитися.

- Спишіть фразеологізми, поясніть їх значення. Позначте суфікс **-ти** в дієсловах неозначеної форми.

У дієсловах неозначеної форми між коренем і суфіксом **-ти** можуть бути суфікси **-а-, -и-, -і-, -ну-, -ува-, -юва-**: писати, біліти, дивитися.

- Відшукайте й позначте ці суфікси в дієсловах неозначеної форми з вправ 324 та 325.

 326. Прочитайте дієслова.

Обгорнути, берегти, загинати, писати, малювати, підклеїти.

- Складіть і запишіть текст-інструкцію «Бережіть книжку», використовуючи подані дієслова. Позначте суфікси.

Часи дієслова. Змінювання дієслів за часами й числами

327. Прочитайте прислів'я.

1. Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає.
2. Щоб правду знати, треба книжку читати.
3. Грамотний уміє читати і рядки, і між рядками.
4. Чужим розумом не проживеш.
5. Упіймав чи не впіймав, а погнатися можна.

- Випишіть дієслова, згрупувавши їх: дієслова в неозначеній формі, дієслова теперішнього, минулого та майбутнього часу. Перевірте себе за поданою нижче таблицею.

328. Розгляньте таблицю.

Дієслово	Відповідає на питання	Час дії	Час
зацвів зацвіла зацвіло	що зробив? що зробила? що зробило?	дія відбулася до моменту мовлення	минулий
цвіте	що робить?	дія відбувається в момент мовлення (під час повідомлення, зараз)	теперішній
зацвіте (цвістиме, буде цвісти)	що зробить? (що робитиме?) що буде робити?)	дія відбудеться після моменту мовлення	майбутній

- Поставте дієслова *блукати*, *жити* в минулому, теперішньому й майбутньому часі, користуючись таблицею.

329. Прочитайте текст. Перекажіть.

Чи знаєте ви, як цвітуть полини? Чи бачили ви, як весною квітнуть гіркі сиві трави? Після нагрітого сонцем дня встає над полинами сивий дим і пливе над степом. І здається тоді, що до вас говорять вікі. Сивий дух полинів п'янить і хвилює, проникає щемом* у груди. І хто його вдихне, стане ніби дужчим.

О полини, сиві полини! Хто посіяв вас на землі нашій? Цвіли, цвітуть і цвістимуть золотисто-сивою гіркотою серед літа, осипалися, осипаються й осипатимуться пізньої осені дрібненьким темним насінням. Яка дивовижна живучість! Чи не так і народ наш? Вистояв у битвах, і жив, і живе, і житиме на рідній землі (За Іваном Цюпою).

Щ *Щем* — тут: відчуття тривоги, неспокою; хвилювання.

- Яка тема тексту? Спишіть перший абзац тексту. Підкресліть дієслова. Визначте час. Яку дію — одного чи кількох предметів — означають дієслова?

330. Розгляньте таблицю.

Дієслово	Відповідає на питання	Означає дію	Число
біжу несе	<i>що роблю?</i> <i>що робить?</i>	одного предмета	однина
біжать несуть	<i>що роблять?</i>	двох або більше предметів	множина

Дієслова змінюються за числами. Вони вживаються в однині й множині: *цвіла* — *цвіли*; *цвіте* — *цвітуть*.

- Прочитайте дієслова.

Сидіти, лікувати, пити, малювати, жити, закріпити, виконувати, називати.

- Спишіть дієслова. Поставте їх у минулому, теперішньому й майбутньому часі, користуючись таблицею з вправи 328.
- Спишіть дієслова. Поставте їх в однині та множині, користуючись таблицею з вправи 330.

331. Спишіть другий абзац вправи 329. Підкресліть дієслова, визначте їх час і число.

Минулий час. Змінювання дієслів минулого часу за родами (в однині) й числами

332. Прочитайте текст.

Осінь, а небо синіло, як літом. Сонце ходило на небі низько, але ще добре припікало косим промінням.

Тихий вітер ледве ворушився. На осокорах лист ще зеленів, ніби влітку. А зелена низька озимина вже нагадувала про осінь. У повітрі летіло павутиння. Воно обсновувало* тополі, верби, стіжки, тини та знову летіло й летіло. Хто його знає, де воно й бралось (За Іваном Нечуєм-Левицьким).

О *Обсновувати* — те саме, що *обплітати*.

- Випишіть із тексту дієслова. Поставте до них питання. Визначте час дієслів, число й рід у минулому часі.

Дієслова минулого часу змінюються **за числами**: читала — читали, а в однині — **за родами**: читав, читала, читало.

333. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Перекажіть.

Головний хірург шпиталю (повертатися) з роботи і (**побачити**) на дорозі пораненого птаха. Як (статися), що молодий грак (потрапити) під автобус? У нього (**бути**) розбите крило й перебита ніжка. Хірург (підібрати) птаха й швидко (повернутися) в лікарню. Через кілька хвилин усе (бути) готове до операції.

Вона (**тривати**) довго. Грак (**вижити**). Він (знати) усіх медсестер і нянюк, але найбільше (**любити**) головного хірурга. Варто було лікарю сказати: «Додому!» — і грак (летіти) додому (За Олесем Кравцем).

- Спишіть перший абзац тексту, розкриваючи дужки. Поставте дієслова неозначеної форми в минулому часі. Підкресліть дієслова чоловічого роду минулого часу.
- Визначте будову виділених дієслів.

Дієслова минулого часу творяться за допомогою суфіксів *-л-*, *-в* у кінці основи: *в\i\д\д\а\в*, *в\i\д\д\а\л\а*, *в\i\д\д\а\л\о*, *в\i\д\д\а\л\и*.

334. Прочитайте дієслова.

Входити, **говорити**, **радіти**, сміятися, збудувати.

- Спишіть дієслова, поставте їх у всіх формах минулого часу за зразком. Позначте будову виділених дієслів.

Зразок

Входити: я, ти, він — *в\х\о\д\и\в*; вона — *в\х\о\д\и\л\а*;
воно — *в\х\о\д\и\л\о*; ми, ви, вони — *в\х\о\д\и\л\и*.

- Доберіть антоніми до дієслів неозначеної форми. Позначте їх будову, наприклад: *в\х\о\д\и\ти* — *в\и\х\о\д\и\ти*.

 335. Спишіть другий абзац вправи 333, розкриваючи дужки та ставлячи дієслова в минулому часі.

Теперішній час. Змінювання дієслів теперішнього часу за особами й числами

336. Прочитайте вірш Анатолія Камінчука.

На кручах сивого Дніпра
Стоїть столиця наша — Київ.
Квітує свічками каштан,
На храмах грає позолота.
Ось Володимир, ось Богдан,
Он сяють Золоті ворота.
Летить у небі голуб-птах,
Над ним хмаркі, немов пір'їни,
Й тріпоче синьо-жовтий стяг,
Як вільне серце України.

Пам'ятник Богдану
Хмельницькому.
м. Київ

- Спишіть вірш. Підкресліть дієслова. Визначте час і число дієслів. Яку дію вони виражають — завершену чи незавершену?

- Поясніть написання великої букви в словах. Поставте виділені дієслова в множині.

337. Розгляньте таблицю змінювання дієслів теперішнього часу в однині та множині за особами.

ОДНИНА			МНОЖИНА		
Особа	Питання	Приклад	Особа	Питання	Приклад
1-ша я	що роблю?	пливу кричу	1-ша ми	що робимо?	пливемо кричимо
2-га ти	що робиш?	пливеш кричиш	2-га ви	що робите?	пливете кричите
3-тя він, вона, воно	що робить?	пливе кричить	3-тя вони	що роблять?	пливуть кричать

- Зверніть увагу на особові закінчення. Поставте дієслово *думати* в усіх особових формах теперішнього часу. Запишіть. Позначте особові закінчення.

Дієслова **теперішнього часу** виражають незавершену дію, яка відбувається в момент мовлення. Вони змінюються за особами та числами.

338. Прочитайте текст.

Дієслово — слово діє: ходить, робить, носить, сіє. Слово плаче і радіє, усміхається та мріє. Дієслово — слово діє: **вірить, любить і жаліє**, не злословить, не лукавить, серця ближнього не ранить. Дієслово — слово діє: народилось і зоріє, розвивається і **квітне**, слово **любє**, слово **рідне!** (*За Ларисою Лужецькою*).

- Спишіть текст. Визначте час і особу дієслів. Виділені дієслова поставте в 3-й особі множини.
- Підкреслене дієслово змініть за числами й особами, користуючись таблицею з вправи 337.

339. Складіть і запишіть речення з дієсловами теперішнього часу *лікувати, пустиш, летять, пишуть*.

- Запишіть дієслово неозначеної форми в усіх особових формах теперішнього часу, користуючись таблицею з вправи 337.

Детальний переказ тексту (за колективно складеним планом)

340. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Майбутній час. Змінювання дієслів майбутнього часу за особами й числами

341. Розгляньте таблицю.

Особа	ОДНИНА	Особа	МНОЖИНА
1-ша я	відвезу, везтиму, буду везти	1-ша ми	відвеземо, везтимемо, будемо везти
2-га ти	відвезеш, везтимеш, будеш везти	2-га ви	відвезете, везтимете, будете везти
3-тя він, вона, воно	відвезе, везтиме, буде везти	3-тя вони	відвезуть, везтимуть, будуть везти

- Зверніть увагу на особові закінчення та три форми дієслів майбутнього часу. Зробіть висновок і звірте з поданим нижче.

Дієслова майбутнього часу змінюються за **особами й числами**: я прочитаю; ти прочитаєш; він, вона, воно прочитає; ми прочитаємо; ви прочитаєте; вони прочитають.

Вони мають три особові форми: напишу, писатиму, буду писати. У формі везтиму **-ти-** і **-м-** — суфікси.

342. Прочитайте скоромовки. Повправляйтесь у їх вимові.

1. На столі **стоїть** сільниця, у сільниці — сіль. 2. Ходить посмітюха по смітті з маленькими посмітюшенятами. 3. Рано коваль **встав**, сталь кував, сталь перевиковував, та не перекував. 4. Усіх скоромовок не перескоромовиш, не перевискоромовиш.

- Випишіть дієслова. Визначте їх час. Поставте виділені дієслова в майбутньому часі в 1-й особі однини та множини.

343. Прочитайте прислів'я, розкриваючи дужки.

1. Чого ранком (не) **зробиш**, того ввечері (не) здоженеш. 2. (Не) **навчишся** плавати, поки у вуха води (не) набереш. 3. Не взявшись за сокиру, хати (не) збудуєш. 4. (Не) брудни криниці, бо схочеш водиці. 5. Сміливий там знайде, де боягуз загубить. 6. Скажеш «гоп», як перескочиш. 7. З добрим поживеш — добре й переймеш. 8. Біда і помучить, і мудрості научить. 9. Посієш вітер — пожнеш бурю.

-
- Спишіть прислів'я 1–4, розкриваючи дужки. Підкресліть дієслова, визначте їх число й особу.
  - Провідмініяйте виділені дієслова за числами й особами, користуючись таблицею з вправи 341.

344. Спишіть прислів'я 5–9 із вправи 343. Визначте особу й число дієслів майбутнього часу. Змініть дієслово *посіяти* за всіма формами майбутнього часу, користуючись таблицею з вправи 341.

345. Прочитайте текст. Перекажіть.

Одного ранку жабеня Кнак сиділо в ліжку.
— Сьогодні в мене багато справ, — мовило воно. — Запишу всі важливі справи на папірець, щоб не забути.

І жабеня Кнак записало на папірець: «Прокинутися».
— Це вже зроблено, — промовило воно й закреслило «Прокинутися». Тоді написало ще: «**Поснідати**. Одягнутися. Піти до Квака. Прогулятися з Кваком. Пообідати. **Подрімати**. Погратися з Кваком. Повечеряти. Лягти спати».

— Ну от і все, — сказало жабеня Кнак. — Тут записано весь мій день.

Воно підвелось з ліжка, поснідало, а потім викреслило зі списку «Поснідати» (*За Арнольдом Лобелом*).

- Випишіть дієслова минулого часу 3-ї особи однини.
- Випишіть дієслова неозначеної форми. Утворіть від них дієслова майбутнього часу. Поставте їх у формі 1-ї особи однини й множини. Наприклад: *не забути* — *не забуду, не забудемо*.

346. Розгляньте таблицю змінювання дієслів теперішнього й майбутнього часу за особами.

Число	Особа	Теперішній час		Майбутній час	
О Д Н И Н А	1-ша я	їду, читаю	бачу, стою	приїду, прочитаю	побачу, вистою
	2-га ти	їдеш, читаєш	бачиш, стоїш	приїдеш, прочитаєш	побачиш, вистоїш
	3-тя він, вона, воно	їде, читає	бачить, стоїть	приїде, прочитає	побачить, вистоїть
М Н О Ж И Н А	1-ша ми	їдемо, читаємо	бачимо, стоїмо	приїдемо, прочитаємо	побачимо, вистоїмо
	2-га ви	їдете, читаєте	бачите, стоїте	приїдете, прочитаєте	побачите, вистоїте
	3-тя вони	їдуть, читають	бачать, стоять	приїдуть, прочитають	побачать, вистоятъ

- Зверніть увагу на особові закінчення дієслів. Зіставте закінчення дієслів теперішнього й майбутнього часу. Зробіть висновок і звірте його з поданим нижче.

Дієслова майбутнього часу, які відповідають у 1-й особі однини на питання *що зробилю?*, при змінюванні мають такі самі особові закінчення, як і дієслова теперішнього часу: *пишеш* — *напишеш*; *читаєш* — *прочитаєш*.

347. Прочитайте текст. Перекажіть.

Виросте Тарасик, піде у світ і почне писати золотим пером із козацької шаблі пісні-вірші про давню славу України. **Напише** картини, що звеличуватимуть її красу.

Нелегким буде його шлях, водитиме його доля і в холодний Петербург, і в Аральські пустелі, та він не покине свого золотого пера. Віршами своїми **прославить** поет давню волю України, збудить правду та славу козацьку, щоб гомоніла довіку (*За Лесею Храпливою*).

- Що ви знаєте про Тараса Шевченка? Спишіть текст. Підкресліть дієслова майбутнього часу. Визначте їх особу й число. Позначте закінчення дієслів.
- Провідмініайте виділені дієслова, користуючись таблицею з вправи 346.

348. Складіть речення з дієсловами *напишу, читатимуть, запам'ятаєте, міркувати*.

- Поставте дієслово неозначеної форми в усіх особових формах майбутнього часу.

Побудова речень із дієсловами теперішнього й майбутнього часу

349. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Перекажіть.

На узліссі горять, палають, аж світяться своїм якимось казковим світлом незліченні квіти іван-чаю, найцікавішої тайгової рослини.

(Рости) іван-чай великими купинами, (займати) великі галявини. Особливо любить обгорілі місця. Скільки-то бджоли з нього меду (наносити)!

Та цікавить він ще й своєю самовідданістю. Як (припускати),

перший морозець, усі крайні рослини (нахиляти) свої голівки до середини купини й (затуляти) собою інших. Померзнуть, (загинути) крайні, а середні, як тільки сонечко підіб'ється вгору, (починати) так пишатися, ніби ніякого морозу й не було.

І так щодня. Тільки тоді, як усе засипле снігом, замерзає, гине остання квіточка іван-чаю (*За Володимиром Дубовкою*).

- Спишіть перших два абзаци тексту, розкриваючи дужки. Підкресліть дієслова. Визначте їх час, особу й число.

Особу й час дієслова визначаємо за допомогою особових займенників (*я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*), питання й закінчення дієслова. *Наприклад:* займає — що **він** робить? — 3-тя особа однини; почнуть — що **вони** зроблять? — 3-тя особа множини.

350. Прочитайте прислів'я, з'єднавши їх частини.

Що посієш, лінивого не **навчиш**.
Сонного не **розбудиш**, так і маєш.
Як дбаєш, те й **пожнеш**.

- Спишіть прислів'я, з'єднавши їх частини. Визначте час, число й особу дієслів. Поставте виділені дієслова в 3-й особі множини.

351. Прочитайте дієслова.

Висить, лютує, гуляє, завиває, висвистує, насипле, бушує, кипить.

- Складіть речення на тему «Зимовий вітер», використовуючи подані дієслова. Визначте час і особу дієслів.

 352. Спишіть третій і четвертий абзаци тексту вправи 349, розкриваючи дужки.

- Позначте в дієсловах особові закінчення.

353. Розгляньте таблицю. Назвіть закінчення 1-ї особи однини.

	Особа	Особові закінчення дієслів теперішнього та майбутнього часу			
О Д Н И Н А	2-га ти	пишеш напишеш	сієш засієш	мовчиш промовчиш	стоїш вистоїш
	3-тя він, вона, воно	пише напише	сіє засіє	мовчить промовчить	стоїть вистоїть
М Н О Ж И Н А	1-ша ми	пишемо напишемо	сіємо засіємо	мовчимо промовчимо	стоїмо вистоїмо
	2-га ви	пишете напишете	сієте засієте	мовчите промовчите	стоїте вистоїте
	3-тя вони	пишуть напишуть	сіють засіють	мовчать промовчать	стоять вистоять

- Зверніть увагу на закінчення 3-ї особи множини. За ними перевіряємо написання букв *е, є, и, ї* в особових закінченнях. Зробіть висновок і звірте його із поданим нижче.

В особових закінченнях дієслів теперішнього й майбутнього часу пишемо букви *е, є, и, ї*. Їх написання перевіряємо за закінченням 3-ї особи множини. *Наприклад: назвуть — назвеш, знають — знаєш, біжать — біжиш, стоять — стоїть.*

Закінчення 3-ї особи множини	Букви в закінченнях
-уть, -ють	е, є
-ать, -ять	и, ї

354. Прочитайте дієслова 3-ї особи множини.

Затвердять, забезпечать, виконають, малюють, відпочивають, працюють, ходять, приїдуть, одержать, закінчать.

- Поставте дієслова у формі 2-ї та 3-ї особи однини. Запишіть. Позначте особові закінчення. Поясніть написання букв *е, є, и, ї* в закінченнях.
- Поставте дієслова у формі 1-ї та 2-ї особи множини. Запишіть. Позначте особові закінчення. Поясніть написання букв *е, є, и, ї* в закінченнях.

355. Прочитайте текст. Визначте тип тексту — опис чи розповідь.

Ішли собі два сини й два батьки. І зайшли вони в чарівний сад. От **ідуть** вони чарівним садом і йдуть. І жовтий метелик **летить** і летить. Аж підходять вони до такого, як глобус, дерева. Ледве метелик сів на те дерево, як на ньому засяяли три золоті яблучка. А жовтий метелик і **каже**:

— Слухайте, два сини й два батьки. Коли ви **придумаєте**, як поділити ці три яблука між вами всіма, вони самі вам у руки впадуть... (За Дмитром Чередниченком).

- Випишіть дієслова. Визначте їх число й особу. Позначте закінчення.

356. Змініть за особами й числами виділені дієслова з вправи 355, користуючись таблицею з вправи 346.

357. Прочитайте текст.

На тому боці зеленіє соковита трава, цвітуть квіти. Грають поміж ними барвисті метелики. Білі метелики сидять на білих бриликах ромашок, сині — синіють на оксамитових віночках волошок. Жовті метелики жовтіють на золотистих китицях щедринцю (За Дмитром Чередниченком).

- Випишіть дієслова, визначте їх час і особу. Поставте їх у 2-й і 3-й особі однини та в 1-й і 2-й особі множини.

358. Прочитайте прислів'я, розкриваючи дужки.

1. На світі **знайд..ш** усе, крім рідної матері. 2. **Посі..ш** учинок — **виросте** звичка. 3. Науки ні вода (не) затоп..ть, ні вогонь (не) спал..ть, ні злодій (не) вкраде. 4. Кожна робота легка, коли охоче її роб..ш. 5. Коли здобуд..ш освіту, то **побач..ш** більше світу. 6. З добрим пожив..ш — добро перейм..ш, з лихим зійд..шся — того й набер..шся. 7. З розумним поговори, то й розуму набер..шся, а з дурним і свій загуб..ш.

- Поясніть зміст прислів'їв. Спишіть прислів'я, уставляючи пропущені букви та розкриваючи дужки. Поясніть написання букв *е, є, и* в закінченнях дієслів.

359. Додайте до основи дієслів закінчення 3-ї особи множини теперішнього часу (*-уть, -ють; -ать, -ять*).

Вивча.. , **лет..** , біж.. , жив.. , чита.. , **дума..** , **бач..** , малю.. , нес.. .

- Поставте утворені дієслова в 2-й особі однини й множини. Поясніть написання букв *е, є, и* в закінченнях.
- Складіть речення з виділеними дієсловами.

 360. Провідмініяйте за особами й числами виділені дієслова вправи 358, користуючись таблицею з вправи 346.

Розповідаємо **Описуємо** **Міркуємо**

Написання тексту-опису за колективно складеним планом з опорою на допоміжні матеріали

361. Розгляньте репродукцію картини Івана Гончара «У полі».

- Опрацюйте матеріал до теми в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

362. Прочитайте текст. Перекажіть. Доберіть заголовок.

Жили собі король і королева. Якось королева сказала королю, що їхній старий садівник говорить примовками. І вирішили вони поговорити з ним.

Уранці старого садівника знайшли за роботою — він саме копав.

— Добридень, — **сказав** король. — А ви що, добродію, уже трудитесь?

— Хто рано встає, тому Бог дає, — **сказав** дідок.

— Мабуть, ви, добродію, навчилися свого ремесла ще замолоду? — **сказав** король.

— Мудрим ніхто не вродився, а навчився, — **сказав** дідок (*За Ельсою Бесков*).

- Випишіть із тексту сполучення слів з дієсловом *сказав*. Замініть його дієсловами з довідки, щоб уникнути повторення.

Довідка: привітався, відповів, поцікавився, усміхнувся.

- Випишіть примовки, поясніть їх зміст. Визначте час, особу та число дієслів, ужитих у примовках.

363. Прочитайте словосполучення з дієсловами в 2-й особі множини теперішнього часу.

Виход..те на наступній зупинці, зачина..те двері, розгорта..те книжки, ужива..те заходів, став..теся до приятеля, залеж..те від умов, склада..те іспити, виход..те на зупинці, пиш..те листівку.

- Запишіть словосполучення, уставляючи пропущені букви.

364. Прочитайте прислів'я. Поясніть їх зміст.

1. Кого поважають, того й величають. 2. Ноги носять, руки годують. 3. Одні кажуть, що знають, а інші знають, що кажуть. 4. У ліс дрова не возять, а в колодязь воду не ллють. 5. Як сіно косять, то дощів не просять. 6. Гарного коня хвалять, гарну людину шанують.

- Випишіть дієслова 3-ї особи множини у дві колонки: 1) із закінченнями -уть, -ють; 2) із закінченнями -ать, -ять. Поставте їх у 2-й особі однини. Позначте особові закінчення. Поясніть правопис букв е, є, и в особових закінченнях.

 365. Прочитайте вірш Михайла Ткача.

МОЯ УКРАЇНО

На росах, на водах, на всіх переходах
Курличеш мені в журавлиних ключах.
Моя Україно, родима країно,
Ясні небеса в материнських очах.

Я чую твій голос, пшеничний твій колос
У душу мені засіває зерно,
Моя Україно, колиска-каліно,
Пізнати тебе мені щастя дано.

З тобою розлука — гірка моя мука,
Печаль журавля без гнізда в чужині.
Моя Україно, білявко-хатино,
З твого вікна світить доля мені.

- Випишіть із вірша строфу, у якій одне з дієслів стоїть у початковій формі. Змініть його за особами в теперішньому часі.
- Підкреслені дієслова розберіть як частину мови, користуючись схемою розбору на форзаці підручника.

366. Прочитайте текст.

Волелюбна Грузія знаходиться в самому серці Кавказу. Столичне її місто Тбілісі розміщене серед гір. На орлиних вершинах височіють руїни давніх фортець. Вони нагадують: предки грузинів захищали свою благодатну землю від ворожих зазіхань. А по схилах, над якими мріють вежі, розкинулися плантації цитрусових дерев і чаю. Між горами **хлюпоче** лазуровими хвилями Чорне море. Славнозвісні курорти на його берегах ваблять туристів і відпочивальників. Грузія завжди прийме друзів! (За Григорієм Кубницьким).

- Випишіть дієслова з тексту. Запишіть через риску їх початкову форму.
- Розберіть виділене дієслово як частину мови, користуючись схемою розбору на форзаці підручника.

367. Прочитайте вірш Степана Литвина.

А слово і голубить, і карає,
А слово і вбиває, й воскреша...
Ти, мово, — море, небо неокрає,
Безсмертя наше, правда і душа.
Майну* дитинства добрими краями
І серце незрівнянно защемить.

Щебече рідна мова солов'ями,
Гаями, наче молодість, шумить.

М *Майнути* — швидко, раптово з'явитися в уяві або перед очима.

- Випишіть дієслова. Поставте їх у 3-й особі множини. Позначте особові закінчення.

368. Прочитайте.

Розлогі крони осокорів і верб у травні кучерявляться новим листом. Свіже, золотаво-смарагдове, воно тріпоче від руху повітря. Різкі пориви вітру куйовдять його на всі боки, збивають у чудернацьку зачіску.

Саме, пори, побачити, такої, тут, вивільгу, золотоперу, можна. Найкоштовніший, це, птах, фауни, нашої, чи не. Голос, мелодійний, її, птахи, інші, копіюють. Вони, але, флейтової, не досягають, майстерності, такої (*За Геннадієм Фесенком*).

- Випишіть дієслова з першого абзацу. Поставте їх у 2-й особі однини. Позначте особові закінчення. Поясніть написання в них букв *е, и, є*.
- Складіть речення з «розсипаних» слів з другого абзацу тексту. Запишіть, підкресліть дієслова. Позначте закінчення.

369. Прочитайте текст.

Спиніться (*майб. ч., 2-га ос., мн.*) під деревом, звідки доноситься голос вивільги. Складіть губи дудочкою, видихніть повітря, і у вас вийде свист «фіу-фіу-фіу». Ваш голос неодмінно зацікавить птаха. Він відповість вам. Якщо ви зімітуєте вдало, він навіть наблизиться до місця, де ви стоїте. На землю не злетить, триматиметься в гіллі. Вивільги дуже обережні й сторожкі (*За Геннадієм Фесенком*).

- Спишіть текст. Підкресліть дієслова. Укажіть у дужках час, особу й число дієслів за зразком у тексті.

Дієслова на -ся

370. Прочитайте вірш Галини Кирпи.

Дерево трудиться назеленітися.
Квіточка трудиться начервонітися.
Бджілка трудиться налітатися.
 Метеличок трудиться нагойдатися.
Травичка — водички напитися.
Росинка — на білий світ надивитися.

- Випишіть дієслова на -ся. Доведіть, що вони означають дію, спрямовану на себе. Позначте будову виділених слів.
- Зробіть звуко-буквений аналіз дієслова *трудиться*.

Дієслова на **-ся** виражають дію, спрямовану на самого виконавця (на самого себе). *Наприклад: миюся (мию себе), розчісуюся (розчісую себе), роздягаюся (роздягаю себе).*

371. Прочитайте дієслова.

Умиваю (кого?) ... . Умиваюся (як?) ... . Збираю (що?) ... . Збираюся (з ким?) ... . Одягаю (що?) ... . Одягаюся (як?) ... . Вітаю (кого?) ... . Вітаюся (з ким?) ... . Узуваю (що?) ... . Взуваюся (як?) ... . Зустрічаю (кого?) ... . Зустрічаюся (з ким?) ... . Раджу (кому?) ... . Раджуся (з ким?) ... . Купаю (кого?) ... . Купаюся (з ким?) ... .

- Утворіть словосполучення. Спишіть ті, у яких дієслова означають дію, що її виконавець спрямовує на самого себе.
- Поставте дієслово *вітатися* у формі 3-ї особи однини й множини теперішнього часу.

- Поставте дієслова на -ся у формі 2-ї особи однини та 3-ї особи однини та множини. Запишіть їх у дві колонки: 1) дієслова в 2-й особі однини; 2) дієслова в 3-й особі однини й множини.
- Зіставте їх вимову й правопис. Звірте власний висновок із поданим нижче.

Вимовляємо	Пишемо	Вимовляємо	Пишемо
[прокида́йец':а]	прокидаєть <u>ся</u>	[спи ^{ен} 'а́йес':а]	спиняє <u>ш</u> ся
[хл'у́пайец':а]	хлюпаєть <u>ся</u>	[навча́йес':а]	навчає <u>ш</u> ся

372. Прочитайте вірш Дмитра Білоуса.

Закон письма і вимови вивчай:

Написано -*ш*ся,

А ти [с':а] вимовляй.

Раненько прокидаєшся,

Зарядкою займаєшся,

Водою обливаєшся,

Швиденько одягаєшся,

В дорозі не спиняєшся.

Так, друже мій, ніколи

Не спізнишся до школи.

- Спишіть вірш. Підкресліть дієслова, вимова й написання яких не збігаються.

373. Прочитайте прислів'я, розкриваючи дужки.

1. На себе (не) надійся, чужому лихові (не) смійся.
2. Хто сміється, тому (не) минеться.
3. Сила перед розумом поступається.
4. Було б бажання, а розум знайдеться.
5. З книжкою подружишся — розуму наберешся.
6. Грамоти вчиться — завжди знадобиться.
7. З книжки розуму набираєшся, а в ній все залишається.

- Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки.
- Повправляйтесь у вимові дієслів на -ся.

374. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Доберіть заголовок.

Могутнє море — в..лике, бе..межне, бе..мірне. Ти пов-не величі, (дихати) тихо й спокійно, бо (знати), що немає краю твоєї могутності. Уночі на тебе (дивитися) півсвіту. А ти, вічний королю велетів, (дихати) спокійно й тихо, бо ніхто над тобою не пан.

І раптом ти (насупитися), ніби (гніватися). Хто (посмі-ти) тебе розгнівити? І хвили (зашепотіти): «Вітер, вітер, це вітер».

(Схилятися) перед ним гнучкі верби, а скромні квіти аж до з..млі (припадати), налякані його шаленством (*За Мікалоюсом Чюрльонісом*).

- Спишіть перший абзац тексту, розкриваючи дужки й уставляючи пропущені букви. Підкресліть дієслова на -ся. Назвіть дієслова, вимова й написання яких розрізняються.

Спількуймося красно!

Часто люди помилково кажуть: «Я вибачаюся». Це дієслово означає дію, спрямовану на себе. Отже, слово *вибачаюсь* означає *сам собі вибачаю*. Тож уживаймо правильні вислови: *вибачте (вибач) мені, про-бачте мені, перепрошую*.

- Складіть і запишіть речення із словосполученням *вибачте (вибач) мені*.

 375. Прочитайте дієслова.

1. Любити, приходити, мріяти, боротися.
2. Котити, верещати, клеїти, летіти, ставити.
3. Ревіти, одягати, радіти, читати, лити.

- Спишіть спочатку той рядок, у якому в особових закінченнях усіх дієслів пишуться букви *е, є, а* потім той, у якому в усіх особових закінченнях пишуться букви *и, ї*.
- Поставте ці дієслова у форму 2-ї та 3-ї особи однини й множини теперішнього часу.

376. Прочитайте вірш Ліни Костенко.

Сніги метуть. У вікнах біле мрево*.
 Антени ловлять клаптики новин.
 На білий вальс запрошую дерева,
 На білий вальс вітрів і хуртовин.

Я вас люблю за те, що ви дерева.
 Що ви прийшли до мене, що ви тут.
 Зима стоїть, скляна і перкале́ва**.
 Метуть сніги. Сніги метуть, метуть.

М *Мрево* — те саме, що *марево*.

П *Перка́левий* — той, що з перка́лю (дуже тонкої бавовняної тканини).

- Спишіть першу строфу вірша. Зробіть розбір дієслів як частини мови, користуючись схемою розбору, поданою на форзаці підручника.

377. Спишіть другий і третій абзаци вправи 374. Підкресліть дієслова на *-ся*. Одне з них розберіть як частину мови, користуючись схемою розбору, поданою на форзаці підручника.

ПРИСЛІВНИК

Прислівник як частина мови

378. Прочитайте речення в колонках зліва й справа.

Веселий вітер вихопився
з-поміж дерев.

Весело світило сонце.

Ласкава мамина **усмішка**
окрилила мене.

Ласкаво віяв вітерець.

Голосне пташине **щебетання**
долинали з березового гаю.

Голосно заговорило
радіо.

- Випишіть виділені словосполучення у дві колонки. Визначте в них головне й залежне слово за допомогою питань.
- Від яких частин мови залежать слова *веселий, ласкава, голосне*? А від яких — *весело, ласкаво, голосно*? Які з них змінюються, а які не змінюються? На які питання вони відповідають?

Прислівник — незмінна частина мови, яка виражає ознаку дії або пояснює, *де, коли* відбувається дія, *куди* вона спрямована, і відповідає на питання *як? де? куди? звідки? коли? з якого часу?* та ін. **Наприклад:** *стиснув (як?) міцно, відвідали (коли?) вночі, повіяв (звідки?) здалеку, засяяло (де?) угорі.* У реченні прислівники найчастіше зв'язуються з дієсловами й виконують роль дурядних членів.

379. Прочитайте прислів'я. Поясніть їх зміст.

1. Чесне діло роби **сміло**. 2. Хто **рано** підводиться, за тим діло водиться. 3. Що маєш **завтра** зробити, те роби

сьогодні. 4. Щира правда **всюди** куток знайде. 5. **Гірко** заробиш — **солодко** з'їси. 6. **Добре** жити **скрізь**, а **вдома найкраще**. 7. Яблуко від яблуні **недалеко** відкочується.

- Спишіть виділені прислівники разом із дієсловами, ознаку дії яких вони пояснюють.
- Поставте до прислівників питання. Позначте будову прислівників, *наприклад*: гірко. *Зверніть увагу*: у прислівниках немає закінчення, бо це незмінна частина мови. У них все слово — основа.

380. Прочитайте текст.

Якось узимку мисливець пішов через річку навпростець по кризі. Його собака біг із ним поруч. Раптом серед річки крига проломилася, і мисливець зненацька провалився під лід. Було глибоко, він не міг дна дістати. Мисливець поклав рушницю через ополонку й міцно вчепився за неї.

Довго бігав собака навколо ополонки й голосно гавкав, а потім побіг до села.

Пробіг недовго й зустрів чоловіка. Собака потягнув його за собою. Чоловік спершу здивувався, а потім здогадався. Допомога прийшла **вчасно**. Так собака врятував хазяїна (*За Борисом Грінченком*).

- Спишіть перший абзац тексту. Підкресліть прислівники, поставте до них питання. Визначте дієслова, від яких залежать прислівники.

381. Спишіть вправу 380 до кінця. Складіть відповідь на запитання: «Як господар подякував своєму собаці?» Запишіть.

- Підкресліть прислівники. Поставте до них питання.
- Позначте будову виділеного прислівника. Доберіть до нього антонім.

Удосконалення написаного тексту

382. Розгляньте малюнки.

- Що незвичайного ви побачили на першому малюнку?
- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Зв'язок прислівників із дієсловами

383. Прочитайте вірш Лариси Лужецької. Вивчіть його напам'ять.

На запитання *як? коли?*
Готова всім відповісти.

Сади цвітуть коли? Навесні,
 Улітку трав поля шовкові,
 А восени врожай збирають,
 Узимку снігу всі чекають.
 Прислівників **багато** має мова —
 Усі яскраві, всі чудові!

- Спишіть вірш. Підкресліть словосполучення прислівника з дієсловом. Визначте питання, на які відповідають прислівники.
- Позначте будову виділеного прислівника.

Прислівники **не змінюються**, тому вони не мають закінчення. Вони **закінчуються суфіксом** або **коренем**. *Наприклад:* весело, завжди, повік, угорі, щоденно.

384. Прочитайте сполучення дієслів із прислівниками.

Світить (як?) яскраво, ... Світить (де?) високо, ... Ходить (як?) **легенько**, ... Почулося (звідки?) ззаду, ... Росте (де?) вдалині, ... Співає (як?) радісно, ... Кружляє (як?) тихо, ... Написав (коли?) вчора, ... Дізналися (коли?) тепер, ...

- Спишіть словосполучення, додайте до дієслів ще 1–2 прислівники. Позначте будову виділеного прислівника.

ззаду   *вчора*   *тепер*

385. Прочитайте словосполучення дієслів із прислівником.

СВІТИТИ
 СВІТИТЬ
 СВІТИВ
 СВІТИТИМЕ

(як?) **ясно**

- Поясніть зв'язок дієслів із прислівником. Складіть 2 речення зі словосполученнями (на вибір).

386. Прочитайте уривок із казки «Заєць та Їжак», розкриваючи дужки.

Їжак уранці стояв коло дверей своєї нори. Заклав лапки за пояс, виставив ніс на теплий вітер та й (тихо, тихий) мугикав пісеньку. А потім подумав: «Поки там моя жінка (гарний, гарно) миє дітей та дає їм свіжі сорочечки, піду я (швидко, швидкий) у поле. Пройдуся та й на свої буряки подивлюся, чи (добрі, добре) вирости».

Буряки росли (близький, близько) від його хати. Їжак (обережно, обережний) зачинив двері й (повільний, повільно) поплентався стежкою в поле.

(Недалеко, недалекий) й пройшов, аж тут назустріч йому Заєць... (*За Іваном Франком*).

- Спишіть текст, добираючи з дужок прислівники. Позначте будову підкреслених прислівників.

387. Прочитайте текст.

Дівчинка з морем були друзями. Улітку дівчинка приїжджала з великого міста, а восени поверталася додому. Так було щороку. Уранці дівчинка прибігала привітатися з морем. Море здалеку пізнавало її червону сукню. Дівчинка весело забігала в море, низько схиляла голову до води. Морська хвиля ніжно цілувала їй щоки.

— Я так сумувала за тобою, — тихо шепотіла дівчинка. — Щиро дякую тобі. Ти щедро даруєш себе людям. Вони приїжджають до тебе звідусіль. Легко вдихають твій запах, весело купаються у твоїх хвилях, захоплено шукають скарби на твоєму дні.

Увечері дівчинка приходила на морський берег. Вони вдвох тихо спостерігали, як червоне яблуко сонця скочується у воду (*За Дзвінкою Матіяш*).

- Випишіть із першого абзацу дієслова та залежні від них прислівники за зразком.

Зразок

Приїжджала (коли?) влітку.

Спілкуймося красиво!

Спілкуючись, завжди пам'ятайте про інтонацію. Так, слово *дякую* можна вимовити м'яко або грубо, тепло чи холодно, сором'язливо або нахабно. Якщо це слово прозвучить іронічно, глузливо чи єхидно, то така інтонація принизить людину.

- Випишіть із рубрики прислівники.

388. Прочитайте фразеологізми.

1. Одна нога тут, а друга там. 2. Ніс у ніс. 3. До останньої нитки. 4. Голкою ніде ткнути. 5. Бурмотіти під носа. 6. На одній ноті. 7. На власні очі. 8. З першого слова. 9. Слово за словом. 10. Як сніг на голову. 11. Від світання до смеркання. 12. Гірко на серці.

- Спишіть фразеологізми, уписуючи в дужках близькі за значенням прислівники з довідки. Який прислівник ви не використали? Запам'ятайте правопис цього прислівника. Складіть із ним речення.

Довідка: раптово, дуже тісно, тихо, особисто, близько, швидко, поступово, відразу, монотонно, наскрізь, вперед, цілодобово, прикро.

389. Прочитайте жарт Ігоря Січовика.

Восени і взимку, навесні і влітку дуже поважають черевики щітку.

- Спишіть. Підкресліть головні й другорядні члени речення. Визначте, на яке питання відповідають однорідні члени речення, якою вони є частиною мови.

390. Випишіть із другого та третього абзаців вправи 387 дієслова та зв'язані з ними прислівники за зразком. Позначте їх будову.

Прислівники, близькі й протилежні за значенням

391. Прочитайте загадки. Відгадайте їх.

1. Удень у небі гуляє, а ввечері на землю сідає. 2. Улітку одягається, а взимку одержі цурається. 3. Хто це літає, що зверху чорне суконце, а знизу біле полотенце?

- Спишіть загадки. Підкресліть прислівники з протилежним значенням (антоніми). Підкресліть дієслова, з якими зв'язані прислівники. Поставте питання від дієслів до прислівників (*усно*).

392. Прочитайте текст.

Рішуче й упевнено крокує весна-красуня з блакитними очима, устеляє шляхи-дороги різнобарв'ям. Скрізь ожило птаство, кругом забриніла музика звуків. А сонце радісно й весело сміялося з блакиті.

Раптом обізвався грім, несподівано прокотився небом. **Рясно й щедро** полився співучий дощик. Земля спрагло, жадібно пила теплу воду. Весна! (*За Євгенією Ясельною*).

- Спишіть перший абзац тексту, підкресліть прислівники-синоніми. Поставте до них питання.

393. Прочитайте фразеологізми.

Працює як сонна муха. Знає як свої п'ять пальців. Дав як кіт наплакав. Мчати як стріла. Лягати разом із курми. Як сніг на голову. Ні сіло ні впало. Як грім з ясного неба.

- Замініть фразеологізми прислівниками-синонімами, користуючись довідкою.

Довідка: повільно, мало, добре, швидко, рано, раптово, несподівано, зненацька.

- Доберіть до виділених прислівників антоніми. Позначте їх будову.

394. Спишіть другий абзац вправи 392. Підкресліть прислівники-синоніми, доберіть антоніми до виділених прислівників. Доповніть текст власними реченнями.

Поширення речень прислівниками

395. Прочитайте народну казку, поширюючи речення прислівниками з довідки. Перекажіть.

Жили (коли?) ... два брати, обидва жонаті. Після батька вони хліб (як?) ... сіяли й ділили (як?) ... . Так робили вони (коли?) ... . Та одного разу (коли?) ... старший брат думає: «Чи (як?) ... ми хліб поділили? Братові на дітей треба (скільки?) ... хліба. Віддам я йому частину зі свого хліба». Пішов (коли?) ... і (скільки?) ... переніс. І менший брат так подумав, пішов (як?) ... і доклав частину свого хліба братові. (Коли?) ... дивляться вони й не розуміють, чому частини рівні. Усе життя брати жили (як?) ... .

Довідка: колись, разом, порівну, завжди, вночі, правильно, багато, уночі, трохи, тайком, уранці, дружно.

- Спишіть текст. Поширте речення прислівниками з довідки.
- Доберіть до вставлених прислівників антоніми. Випишіть їх парами.

396. Прочитайте прислівники.

Тихо, зліва, учора, удень, посередині, непомітно, спокійно, знизу, високо, здалеку, зблизька, уночі, сумно, весело.

посередині

- Спишіть прислівники, згрупувавши їх за питаннями *як? де? коли? звідки?*
- Укажіть прислівники-антоніми.

397. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Мої дні течуть (тепер, зараз, нині) серед степу, серед долини, налітої зеленим хлібом. На небі сонце — серед нив я іду. (Тихо, безгомінно, негolosно) пливе блакитними річками льон. Так тихо, (спокійно, безтурботно, мирно) в зелених берегах, що хочеться сісти на човен і поплисти. Стежки зміяються (глибоко, далеко) в житі, їх око не бачить, сама ловить нога.

(Раптом, несподівано) усе гасне. Що таке? Хмарка... Та сонечко знову (лагідно, пестливо, ласкаво) усміхнулося направо, усміхнулося наліво — і золоте поле махнуло крилами аж до країв синього неба (*За Михайлом Коцюбинським*).

- Спишіть перший абзац тексту, доберіть із дужок прислівники за змістом.

398. Спишіть другий абзац вправи 397. Доберіть прислівники за змістом. Підкресліть прислівники. Поставте до них питання.

Побудова речень з однорідними членами, вираженими прислівниками

399. Прочитайте вірш Галини Кирпи. Вивчіть напам'ять.

Хвалилась липа липі в понеділок:
— Я зроду ще такою не була!
Не день у мене, а свята неділя:
Сьогодні я нарешті розцвіла!

- Визначте, який це текст — художній, діловий, науково-популярний.

- Запишіть вірш із пам'яті. Підкресліть прислівники, поставте до них питання. Доберіть до виділеного прислівника антонім.

400. Прочитайте текст. Визначте, який це текст — художній, діловий, науково-популярний.

Широкою долиною між двома рядками розложистих гір **тихо** тече по Васильківщині невеличка річка Раствавиця. Серед долин зеленіють розкішні густі та високі верби. Між ними дуже **виразно й ясно** блищить дзвіниця, яка неначе заплуталася в зеленому гіллі старих груш. **Подекуди** з-поміж верб і садків виринають білі хати... (За Іваном Нечуєм-Левицьким).

- Поширте художній текст однорідними членами речення, добираючи з довідки прислівники-синоніми до виділених. Запишіть їх через кому.

Довідка: спокійно, неголосно, негучно, мовчки, нечутно, беззвучно, глухо; світло, безхмарно, сонячно, погожо; чисто, видно, прозора, чітко, виразно; де-не-де, де-де, іноді, часом.

401. Прочитайте текст, добираючи з довідки прислівники-синоніми. Визначте, який це текст — художній, діловий чи науково-популярний.

Коли ви перебуваєте в оточенні малознайомих людей, завжди: ... й ... вітайтеся та усміхайтеся; ... та ... виявляйте дружнє ставлення до людей; ... та ... слухайте своїх співрозмовників; ... й ... ставтеся до людей і вживайте якомога більше ввічливих слів; говоріть ... та ... ; ... й ... запитуйте; спочатку подумайте, чи нікого не образить те, що ви хочете сказати, а потім уже говоріть.

Довідка: доброзичливо, щиро, обов'язково, зацікавлено, шанобливо, мало, тактовно, привітно, небагато, приязно, спокійно, уважно, увічливо, удумливо, виразно, делікатно.

- Порівняйте тексти вправ 400 і 401. Які прислівники вживаються в науково-популярному тексті?

402. Складіть і запишіть поради «Як зустрічати гостей», використовуючи (на вибір) подані словосполучення з прислівниками.

Зустрічати **радісно** й привітно, **весело** й доброзичливо, холодно й неприязно. Говорити чітко та ясно, виразно й послідовно. Писати охайно й правильно, каліграфічно й удумливо.

- Визначте будову виділених прислівників.

Привітання до Дня матері

403. Розгляньте малюнки.

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

Спостереження за роллю прислівників у тексті

404. Прочитайте текст.

Над Києвом стояла чудова весняна ніч. Повний місяць (як?) ... дивився в синій, гладенький, як дзеркало, Дніпро. На небі було (як?) ... й (як?) ... . На заході, над чорною смугою лісу й гір, небо (як?) ... блищало дуже пізнім рум'яним вечором. Було ясно, як удень (За Іваном Нечуєм-Левицьким).

- Спишіть текст, поширюючи речення власними прислівниками. Прочитайте спочатку текст без прислівників, а потім текст із дібраними вами прислівниками. Порівняйте їх. Зробіть висновки про те, яку роль у тексті відіграють прислівники.

405. Прочитайте слова.

Солодко, терпкий, довгий, щирий, щиро, спокійний, тихий, тихо, зоряно, легко, швидко, високий, невдовзі, ліворуч, правий, праворуч, спереду.

- Випишіть прислівники, у дужках запишіть питання, на які вони відповідають. Складіть із 2 прислівниками речення (на вибір).

406. Прочитайте текст.

Марина **відсунула** від себе папку з документами й **вимкнула** комп'ютер. Вийшла з кабінету й **попрямувала** довгим коридором до виходу зі свого відділу. **Озирнулася** назад. Знову затрималася на роботі. Завтра спокійно відпочине. **Відчинила** двері. За ними — п'ятьма. **Витягла** із сумочки мобільний. Слабке світло від дисплея ледь-ледь розбавляло чорноту попереду.

Вийшла на вулицю. **Задзвонив** мобільний. Вибрала «Прийняти виклик» (За Марією Берберфіш).

- Доберіть прислівники до виділених дієслів. Випишіть усі прислівники з тексту.

Спілкуймося красиво!

Потрібно розрізняти вживання прислівників *правильно* й *вірно*. Щось виконати, сказати, учинити можна **правильно**. У висловах *любити рідну землю, Батьківщину, маму, своїх рідних* потрібно вживати прислівник **вірно**.

- Складіть речення зі словосполученнями дієслів і прислівників за матеріалами рубрики «Спілкуймося красиво!».

 407. Складіть і запишіть речення з прислівниками вправи 405.

Вибір прислівників, що відповідають меті й типу висловлювання

408. Прочитайте текст.

Пам'ятник
Борисові Грінченку.
м. Київ

Гарно й затишно в скверику на Львівській площі нашої столиці. Ліворуч і праворуч алеї ростуть старі липи. Вони гостинно запрошують до відпочинку. У кінці скверика видніється нещодавно споруджений пам'ятник видатному українцеві Борисові Грінченку. Він дуже любив дітей і написав для них багато творів. Цікаво розповідав письменник про історію України, її розкішну природу. Чимало творів він присвятив доньці Насті.

Борис Грінченко — автор славного словника української мови. Він багато років старанно працював над ним. Цим словником часто користуються й нині.

- Випишіть із тексту словосполучення прислівників і дієслів, від яких вони залежать.

409. Доберіть до дієслів прислівники, які найбільше підходять за змістом.

Написав (як?) ... . Почулося (звідки?) ... . Зашуміло (де?)
... . Попросив (як?) ... . Заговорили (як?) ... . Світить (де?)
... . Зацвіли (коли?) ... . Співає (як?) ... . Віє (звідки?) ... .

- Складіть і запишіть речення з 2 словосполученнями.

410. Прочитайте текст. Перекажіть.

Телефонна розмова — це теж важливий різновид спілкування. Мовленнєвий етикет передбачає обов'язково представитися незнайомій людині. Говорити потрібно розбірливо, **чітко** й стисло. Співрозмовника слухайте **уважно**, не перебиваючи його. Не можна телефонувати рано-вранці й **пізно** ввечері. Навчися розумно запитувати, уважно слухати, спокійно відповідати та вчасно замовкнути. Неабияке значення має вміння доречно підтримати розмову.

- Складіть на основі прочитаного тексту інструкцію «Як спілкуватися по телефону». Використайте словосполучення прислівників і дієслів із тексту.

411. Складіть і запишіть розповідь «Я в бібліотеці», уживаючи прислівники *тихо, уважно, цікаво, затишно*.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Що ми знаємо про текст, речення, слово

412. Виконайте тестові завдання.

1. Визначте, яке з речень належить до тексту-міркування

А Горизонт — це край неба, що сьогодні весь червонів призахідним сонцем і аж палахкотів ясним вогнем.

Б Горизонт — це лінія видимого перетину неба й землі.

В На мою думку, горизонт — це уявна лінія, де небо зливається із землею.

Г Горизонт — це місце, де небо сходиться із землею.

2. Визначте, у якому реченні є однорідні члени

А Діти ніжно торкалися до колосків руками.

Б Діти ніжно торкалися до колосків руками, гладили та цілували їх.

В Діти гладили колоски руками.

Г Діти милувалися повними колосками пшениці.

3. Визначте, у якому реченні є фразеологізм

А Мовчазний, замріяний стоїть зимовий ліс.

Б Ніжно вплітається в гомін Дніпра добре та щире Шевченкове слово.

В Тимка любили за те, що був із нього майстер на всі руки.

Г Дика груша стоїть у цвіту, наче облита білим молоком.

4. Доберіть слова до дієслова *сміється*, з якими воно вживатиметься в переносному значенні. Запишіть.

413. Прочитайте текст. Перекажіть його.

Ідеш ран..ою в..сною листяним лісом і дивуєшся: ще кіл..ка днів тому він був сірий і непривітний, а зараз молода зелен.. відчайдушно тягнет..ся вгору до неба. **А там**

повіл..но пливут.. з півдня на північ білі хмари. Поміж д..ревами та кущами ро..сипалис.. фіалки, проліски, ряст. Серед гіл..я лунают.. дзвінки пташині голоси.

У мелодію в..сняного лісу вплітаєт..ся ще один звук. Ніби хтос.. торкає струну віолончелі, і вона озиваєт..ся приємним звуком. Це джміл.. прилетів по нектар. Задні ніжки гет.. укриті пилком. Мабуть, джміл.. відвідав квіти верби та назбирав його там... (За Степаном Мацюцьким).

- Спишіть текст, уставляючи пропущені букви.
- Позначте у виділених реченнях головні та другорядні члени.

Що ми знаємо про іменник і прикметник

414. Виконайте тестові завдання.

1. Визначте, у якому рядку записані іменники жіночого роду, що стоять в орудному відмінку однини

- А** ніжністю, столом, зими, піччю
- Б** кручею, межею, тишею, стіною
- В** любов, гідністю, тіні, віддаллю
- Г** відданість, радістю, парті, води

2. Визначте, у якому рядку всі прикметники жіночого роду

- А** доброї, зеленого, червоним, червоної
- Б** сонячній, смачною, синьої, блакитною
- В** відважним, сміливої, щирого, літня
- Г** складного, рідкої, водяний, сусідня

3. Визначте, у якому рядку записані прикметники, при відмінюванні яких у родовому, давальному та місцевому відмінках однини пишеться **ь**

- А** високий, синій, далекий, щирий
- Б** радісний, пізній, короткий, широкий
- В** вечірній, дальній, ранній, осінній
- Г** надвечірній, весняний, твердий, дальній

4. Утворіть із поданими іменниками й прикметниками словосполучення, узгодивши їх у роді, числі та відмінку.

Міцною, могутньому, гаєм, пам'яттю, березовим, дубу.

- Запишіть словосполучення. Визначте рід, число та відмінок іменників і прикметників.

415. Прочитайте текст, розкриваючи дужки.

Уздовж тротуару хизувалися своїм (темно-зелений, лапатий) листям розлогі каштани. Усю весну любувалися ними люди. Бо ж як тіл..ки сонечко обцілує (пишний) бруньки, пустунка-хмара вмие їх (теплий) дощем. В..сняний легіт висушить (блакитний) рушником. Каштани витягають із довгих клейких рукавів укриті ніжним сизим пухом рученята-л..сточки, які затиску-ют.. у долонях з..лені свічки.

Каштани нагадують казкові новорічні ялинки чи підвішені під голубою небесною банею велетенські люстри. І ніхто не звертає уваги на тоненького кленчука. Чиясь добра рука посадила його в одному ряду з красенями каштанами (*За Миколою Магерою*).

- Спишіть перший абзац тексту, розкриваючи дужки й уставляючи пропущені букви.
- Випишіть із другого абзацу іменники та зв'язані з ними прикметники. Визначте рід, число та відмінок прикметників.

Що ми знаємо про займенник і числівник

416. Виконайте тестові завдання.

1. Визначте, у якому рядку записані тільки займенники

А його, нами, вісім, вас, їх, веселий

Б сімнадцять, його, них, восьма, двадцятий, шістдесят

В ними, тобою, них, нею, нього, вони

Г другий, дев'яносто, тридцять, одинадцятий, два, ти

2. Визначте, у якому рядку записані числівники, що відповідають на питання *скільки?*

А сімнадцять, п'ятий, два, дванадцятий, дев'ять

Б вісім, п'ятдесят, чотири, сорок, шістнадцять

В сьомий, дванадцять, три, одинадцять, стільки

Г двадцять, п'ятнадцять, третій, дев'ятнадцять, три

3. Визначте, у якому рядку записаний займенник 3-ї особи однини, середнього роду, у давальному відмінку

А ним

Б його

В йому

Г їй

4. Доповніть приказку потрібним за змістом займенником. Підкресліть числівник.

... у десятиох водах митий.

417. Прочитайте текст. Перекажіть.

Одна дівчинка привчила до себе жабку. Раз на день, о 9 ранку, вона годувала її. Дівчинка приходила до малого ставочка й голосно гукала жабку. Та припливала до неї й брала їжу.

А в одного чоловіка свійська жаба жила 36 років і знала не тільки свого хазяїна, а й усіх його друзів.

Черепахи теж стають свійськими та вміють пізнавати своїх хазяїнів. Одна свійська черепаха лащилася до свого хазяїна так, що терлася головою об його чоботи. Вона жила в нього років із 20 і так звикла, що приходила, як він її кликав (*За Борисом Грінченком*).

- Випишіть із першого абзацу числівник на означення часу. Запишіть його словами.
- Спишіть другий і третій абзаци тексту. Запишіть числа словами. Підкресліть у тексті займенники й числівники.

Що ми знаємо про дієслово та прислівник

418. Виконайте тестові завдання.

1. Визначте, у якому рядку записані дієслова 2-ї особи однини теперішнього часу

- А поспішиш, радієш, створиш, просиш
- Б стоїш, зрізаєш, зеленієш, печеш
- В рознесеш, підеш, знайдеш, відвідаєш
- Г виконаєш, говориш, знаєш, їси

2. Визначте, у якому рядку записані всі дієслова майбутнього часу

- А зустріла, пообідав, шарудить, прокинеться
- Б загадаю, виростемо, цвістимуть, розсиплеться
- В виходив, засяєш, шумлять, слухатимуть
- Г побачу, напишуть, прийду, знайшла

3. Визначте, у якому рядку є словосполучення з прислівником

- А цікава розповідь
- Б цікаво розповідати
- В цікавитися справами
- Г цікаве оповідання

4. Доберіть до дієслова *почув* прислівники, що відповідають на питання *як? коли? де?*

419. Прочитайте текст, розкриваючи дужки. Перекажіть.

У тому лісі (не) живуть ні звірі, ні птахи, ні метелики, ні комахи, ні їжаки. Ніхто (не) живе, бо той ліс холодний. І виють у ньому не вовки, а Дикі Вітри. **Виють вони щоранку, щодня й щоночі, а потім відпочивають.** Сідають на дебелі гілляки старезних сосон, звішують довгі прозорі ноги й так відпочивають. Інакше (не) вміють.

І тоді в лісі стоїть така неймовірна тиша, що аж чути, як дихають сосни. Уявляєте, навіть чути, що в снах бачить зелена трава і як шарудить руда ящірка.

Шкода, що не було кому слухати, як тихо дихають сосни та як міцно спить зелена трава.

Та одного дня в лісі з'явилася Біла Панночка. Вона ступала так легесенько, наче боялася на когось наступити...
(За Галиною Кирпою).

- Спишіть перший абзац тексту, розкриваючи дужки. Підкресліть дієслова, визначте їх час, особу й число.
- Випишіть прислівники з виділеного речення та з третього й четвертого абзаців.

Складання письмового висловлювання (розповіді) з елементами опису

420. Прочитайте вірш Анатолія Костецького.

«Канікули! Канікули!» —
співає все навколо.
Канікули, канікули,
канікули у школі!
А що таке «канікули»?
Це — літні дні барвисті,
це час, коли нам ніколи
хоча б на мить присісти,
бо треба мчати босими
наввипередки з вітром,
з густих лісів приносити
горіхів повні відра.
Це час у річці хлюпатись,
підсмажувати спини
і зранку в лузі слухати
тонку струну бджолину...

Це час, коли за друзями
ми скучим — як ніколи,
і нам страшенно схочеться
скоріше знов до школи!..

- Виконайте завдання в «Зошиті з розвитку писемного мовлення».

ЗМІСТ

МОВА І МОВЛЕННЯ

Мова — жива скарбниця історії народу	5
Розвиток мови. Застарілі й нові слова	6
Культура мовлення та спілкування	9

ТЕКСТ

Тема, основна думка і заголовок тексту	11
Тема, основна думка в текстах — розповідях, описах і міркуваннях	12
Засоби зв'язку речень у тексті	14
Поділ тексту на частини. План тексту	16
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Складання запитань і відповідей на задану тему	18
Текст-міркування: твердження, докази та висновки	19
Художній і науково-популярний тексти-описи	23
Замітка в газету	24

РЕЧЕННЯ

Речення за метою висловлювання та інтонацією. Повторення вивченого	27
Головні та другорядні члени речення	28
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Складання тексту-опису за змістом малюнка	30
Зв'язок слів у реченні	31
Поширення речень словами та словосполученнями	32
Однорідні члени речення. Головні та другорядні однорідні члени речення	34
Однорідні члени речення. Інтонації перелічування та протиставлення (кома, сполучники)	36
Складання речень з однорідними членами	38

СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Повторення й узагальнення вивченого про слово	42
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Робота з деформованим текстом: переставляння частин тексту, додавання кінцівки	43
Будова слова. Спільнокореневі слова. Форми слова	44
Частини мови. Узагальнення й повторення вивченого	46

ІМЕННИК

Іменник як частина мови.	
Повторення вивченого	48
Іменники-синоніми, іменники-антоніми, багатозначність іменників	
Рід іменників	51
Змінювання іменників за числами	53
Відмінювання іменників за відмінками.	
Початкова форма іменників	54
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Робота з деформованим текстом (заміна недоречно повторюваних слів)	56
Закінчення іменників жіночого роду на <i>-а, -я</i> в родовому відмінку однини	58
Закінчення іменників жіночого роду на <i>-а, -я</i> в орудному відмінку однини	59
Закінчення іменників чоловічого роду в орудному відмінку однини	61
Закінчення іменників чоловічого роду на <i>-ар, -яр</i> у родовому й орудному відмінках однини	63
Закінчення іменників чоловічого роду — назв істот у давальному та місцевому відмінках однини	64
Відмінювання іменників середнього роду в однині	66
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Вибірковий переказ тексту з елементами опису	67
Зміна приголосних [г], [к], [х] на [з´], [ц´], [с´] перед закінченням <i>-і</i> в іменниках різного роду	67
Закінчення іменників жіночого роду з кінцевим приголосним основи	69
Чергування кореневих звуків [о], [е] з [і] в іменниках жіночого та чоловічого роду з основою на приголосний	72
Відмінювання іменників у множині	73

ПРИКМЕТНИК

Прикметник як частина мови.	
Роль прикметників у мовленні	77
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Складання письмового висловлювання з елементами міркування за прочитаним твором	79
Прикметники-антоніми, прикметники-синоніми. Уживання прикметників у прямому та переносному значеннях	80
Уживання прикметників у художніх і науково-популярних текстах	81
Змінювання прикметників у сполученні з іменниками за родами й числами	82
Відмінювання прикметників у сполученні з іменниками в однині та множині. Відмінкові закінчення прикметників з основою на твердий приголосний	85
Відмінювання прикметників з основою на м'який приголосний в однині та множині	87
Визначення відмінків прикметників за відмінками іменників	88
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Детальний переказ тексту за колективно складеним планом	91
Уживання знака м'якшення перед закінченням прикметників у родовому, давальному, орудному та місцевому відмінках однини	92
Вимова та написання закінчення <i>-ій</i> у прикметниках жіночого роду в давальному та місцевому відмінках	95
Вимова й написання найуживаніших прикметників на <i>-ський, -цький, -зький</i>	97
Відмінювання прикметників у множині	99
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Складання запрошення	102
Побудова сполучень слів і речень із прикметниками, уведення їх у текст	103
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Детальний переказ тексту за колективно складеним планом	109

ЧИСЛІВНИК

Числівник як частина мови	110
Вимова та правопис найуживаніших у мовленні числівників	112
Відмінкові форми окремих числівників	114
Словесні формули на означення часу протягом доби	116

ЗАЙМЕННИК

Займенник як частина мови. Роль займенників у тексті	118
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Складання тексту-розповіді з елементами міркування про прочитаний текст	121
Особові займенники	121
Відмінювання особових займенників 1-ї та 2-ї особи однини й множини	123
Відмінювання особових займенників 3-ї особи однини й множини	126
Уживання займенників із прийменниками	127
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Складання й записування зв'язаних між собою речень, які описують зміст малюнка	131

ДІЄСЛОВО

Дієслово як частина мови. Повторення вивченого	134
Дієслова-синоніми, дієслова-антоніми. Багатозначні дієслова.	
Пряме й переносне значення дієслів	136
Побудова речень з однорідними присудками	139
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Складання письмового висловлювання (розповіді) про ситуацію з життя класу	140
Неозначена форма дієслова	142
Часи дієслова. Змінювання дієслів за часами й числами	144
Минулий час. Змінювання дієслів минулого часу за родами (в однині) й числами	146
Теперішній час. Змінювання дієслів теперішнього часу за особами й числами	147

<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Детальний переказ тексту (за колективно складеним планом)	149
Майбутній час. Змінювання дієслів майбутнього часу за особами й числами	150
Побудова речень із дієсловами теперішнього й майбутнього часу	153
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Написання тексту-опису за колективно складеним планом з опорою на допоміжні матеріали	157
Дієслова на -ся	162

ПРИСЛІВНИК

Прислівник як частина мови	166
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Удосконалення написаного тексту	168
Зв'язок прислівників із дієсловами	168
Прислівники, близькі й протилежні за значенням	172
Поширення речень прислівниками	173
Побудова речень з однорідними членами, вираженими прислівниками	174
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Привітання до Дня матері	176
Спостереження за роллю прислівників у тексті	177
Вибір прислівників, що відповідають меті й типу висловлювання	178

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Що ми знаємо про текст, речення, слово	180
Що ми знаємо про іменник і прикметник	181
Що ми знаємо про займенник і числівник	182
Що ми знаємо про дієслово та прислівник	184
<i>Урок розвитку писемного мовлення</i>	
Складання письмового висловлювання (розповіді) з елементами опису	185

